

GLAVA ČETVRTA

Drugi period — jesenje i zimske operacije od sredine septembra do kraja 1914. godine

A. ZAPADNO RATIŠTE

I OPERACIJE NA ENI, U ŠAMPANJI I ARGONU, NA MESKIM VISOVIMA I U PIKARDIJI OD 14. DO 27. SEPTEMBRA

(Sk. 43 i 44)

1. RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA

Od 14.IX uveče preuzeo je general-potpukovnik Erih fon Falkenhajn, dotadanji nemački ministar vojni, i dužnost načelnika generalštaba operativne vojske, koju je dotada vršio Moltke. Usled neuspeha na Marni i u Galiciji situacija je bila vanredno teška. Prvo se postavilo pitanje da li produžiti ofanzivu na Zapadu, a na Istoku ostati u defanzivi, ili obratno. I pored poraza austrougarske vojske u Galiciji i Srbiji i verovatnoće da će Rusi zbog stupanja Japana u rat privući sve snage iz Sibira na evropsko ratište, Falkenhajn je rešio da produži ofanzivu na Zapadu. Tek kada francusko-engleskim snagama zada odsudan udar, a računao je i sa osvajanjem francuske severne obale da bi se „dobila prevlast nad Engleskim kanalom“,¹ smatrao je da će moći osloboditi deo

¹ SR-V-2.

snaga sa zapadnog fronta. Na vest Hindenburga 14.IX o „odsudnoj“ pobedi kod Mazurskih jezera, naredio mu je da od tamošnjih snaga obrazuje *novu*, 9. armiju od četiri korpusa i jedne konjičke divizije i da njome neposredno pomogne savezniku.² Ubrzavao je formiranje novih 6 ½ rezervnih korpusa od dobrovoljaca³ i zahtevao da se poveća proizvodnja oružja i municije, čije su rezerve bile većinom utrošene. Za to je angažovao i privatnu industriju. Suprotno Moltkeu, Falkenhajn je zahtevao tešnje sadejstvo vojske i mornarice i već je 15.IX tražio da podmornice ometaju prevoženje engleskih trupa. Nedelju dana docnije podmornica „U 9“ potopila je tri engleske oklopne krstarice. To mu je bio dokaz o velikom propustu što se izgradnji podmornica u miru nije poklanjala dovoljna pažnja i što nisu odmah u početku zauzete belgijsko-francuske luke. Tražio je tešnje sadejstvo flote u kopnenim operacijama i već je 19.IX Baltička flota izvršila jednom brigadom desant u Baltičkom moru, kako bi omela slanje ruskih trupa u Galiciju. Od početka je nastojao da postigne što veću saglasnost u vođenju politike i rata, upoznavao je političko rukovodstvo sa stanjem na frontu i budućim namerama. Bio je i za to da se narod tačno obaveštava o događajima na frontu i da će rat zahtevati još ogromne napore. Tražio je da se ulože krajnji politički naponi da se na strani Centralnih sila što pre uvuku u rat Turska, Bugarska, Grčka, Rumunija pa i Italija. Da bi se pridobile Rumunija, Italija trebalo je Austro-Ugarsku privoleti da pokaže više razumevanja za njihove aspiracije na austrougarske teritorije.⁴

² Konrad, Hindenburg i Ludendorf zalagali su se da se odsudno, ofanzivno reši bitka na istočnom frontu. Zbog toga je nastao spor koji se neće rešiti sve dok Falkenhajn 1916. ne napusti svoj položaj.

³ 11. avgusta 1914. javilo se preko 1 000 000 dobrovoljaca, većinom mladića. Jedan deo je odmah pozvan i na brzu ruku obučavan.

⁴ Falkenhajn, iako je izrastao iz generalštaba, nije pripadao krugu onih generalštabnih oficira koje je Šlifen usavršavao za rad na širim operativnim koncepcijama. Nalazio se na vojnim dužnostima u Kini. Pripisuju mu veće razumevanje za povezanost

Falkenhajn je smatrao da je na zapadnom frontu prvi cilj preuzimanje inicijative. Istog dana kada je primio dužnost, on je pismeno izneo nacrt svog operacijskog plana. Osnovna mu je ideja bila da 6. armijom sa prostora oko Mobeža ponova preduzme ofanzivu obuhvatajući neprijateljevo levo krilo. Ukoliko on preduzme jak pritisak, 1. armija bi se postepeno povlačila pravcem La Fer—Sen Kanten, 7. i desno krilo 2. armije povili bi front na liniju Sen Goben—Sison—Reims, a 1. i 2. konjički korpus zatvorili bi prostor između 1. i 7. armije. Ostale armije (4, 3. i 5) trebalo je da održe svoje položaje i sa njih da preuzmu ofanzivu: 5. armija 18.IX s obe strane Verdena desnim krilom pravcem Sen Menul—Sulanže, a ostale dve armije 20.IX ka Marni na odsek Tur—Šalon la Šose. Prostor od Meca do švajcarske granice trebalo je da štite armijski odredi Falkenhauzen i Gede. Plan se potpuno kosio sa onim koji su 14.IX naveče utvrdili Moltkeov pomoćnik i načelnik operativnog odeljenja sa Bilovom. Prema njemu protivofanzivu je trebalo da otpočne 2. armija čim joj pristignu tri korpusa koji su bili upućeni iz 3, 4. i 5. armije. Ovom napadu imali su se priključiti 7. i levo krilo 1. armije. Tek pošto uspe počesna ofanziva u prostoru Soason, Fim, Reims, preduzela bi se opšta. Falkenhajn je brzo uvideo nezgode svog plana (napuštanje jakih položaja, ponovno stvaranje nedovoljno zaštićenih međuprostora, moralne reperkusije od povlačenja kod trupa i u javnosti i sl.), odustao je od njega i 15.IX usvojio plan Bilova, tj. da sa desnokrillnim i centralnim armijama primi odsudnu bitku na zauzetim položajima Noajon—Reims—Verden. Ali ni od njega nije očekivao da će mu sigurno obezbediti desni bok niti doneti one rezultate koje bi dao obuhvatni napad desnim krilom. Zato je ipak naredio da se 14. korpus i štab 6. armije prevezu u prostor Sen Kanten; bavarski 1. korpus te armije, koji se već nalazio u Belgiji, da se uputi 16.IX

politike i strategije, kopna i mora, odnosa opšteg i vojnog potencijala i sl., a i slabiju operativnu spremu i nedovoljnu samostalnost u donošenju krupnih strategijskih odluka.

u Le Kato, a armijski odred Štranc da zauzme zaprečne forove Troajon, Le Paroš i Kamp de Romen.

Prebacivanjem 6. armije na desno krilo i ponovnim napadom Štranca na zaprečne forove Falkenhajn je ipak bitno izmenio plan od 14.IX i počesna ofanziva Bilova dobila je širi strategijski okvir.

Falkenhajn je najviše strahovao od toga da će Francuzi ranije prikupiti snage na levom krilu no što se prikupi 6. armija i pre no što se odrazi uspeh počesne ofanzive na Eni, jer mu je ceo zapadni bok sve do Anversa bio slabo zaštićen. Da bi smanjio ovu opasnost naredio je da armije stalno vrše napade radi vezivanja neprijateljskih snaga, a kada je saznao o pokretu francuskih snaga iz Lorena, izdao je maršalu Golcu retko smelu zapovest da ojačanim 3. rezervnim korpusom otpočne napad na Anvers.⁵ Obećao je da će ga pojačati 14. rezervnim korpusom koji je trebalo da stigne iz Lorena. Nastojao je da Štranc ubrza napad na zaprečne forove, i naredio je da se prvoprispeli 21. korpus 6. armije upotrebi u prostoru Mondidije—Roa za zaštitu desnog boka. Najzad, nameravao je da u slučaju potrebe uvede 6. armiju u bitku, makar i počesno.

Pre i u toku bitke na Marni Žofr je bio vrlo dobro obavешten o situaciji kod protivnika. U toku njegovog odstupanja izgubio je dodir s njim i tačan uvid u pomeranje njegovih snaga iza fronta. Do 13.IX računao je sa mogućnošću nemačke protivofanzive iz Lorena preko Meze u bok francuskih armija, ali je već 14.IX verovao da se Nemci zapadno od Meze nalaze u punom odstupanju, još nesređeni i da postoje praznine između 1. i 2. armije u visini Kraon—Beri o Bak. U posebnoj instrukciji br. 25, izdatoj 14.IX oko 14 časova, precizirao je ponovno zadatke armijama u duhu namere koju je u osnovi još od 11.IX želeo da ostvari. Još uvek su 6. Engleska, deo ili cela 5. armija imale da izoluju i „unište“ desno krilo,

⁵ Anvers je smatran jednom od najvećih tvrđava na svetu i imao je sigurnu vezu sa Engleskom. Njega je branila cela belgijska vojska — 80 000 vojnika.

pa i pojačanja za koje se znalo da pristižu iz Belgije. Zadatak 4. i 9. armije nije bio nimalo lakši. One su imale da odbace Nemce u severoistočnom pravcu, čak preko Meze i u Ardene, i dopru do linije Stenej—Rokroa. Ostale armije trebalo je uglavnom da štite i olakšavaju prodor navedenih pet armija. Otpor na koji su prethodnih dana nailazile sve armije Žofr je smatrao posledicom žilave odbrane nemačkih zaštitnica, a slabo napredovanje i velike gubitke francuskih armija posledicom slabe taktike. Zato je izdao 14.IX taktička uputstva preporučujući armijama da izbegavaju frontalne napade i smelo nadiru kroz slabo posednute odseke. Ali je 14.IX naveče većini komandanata armija, a 15.IX dopodne i Žofru postalo jasno da je protivnik obustavio odstupanje, primio „novu bitku na organizovanim položajima severno do Ene, Vela i Sipa“ i da se „moraju primeniti metodični napadi svim sredstvima“. Istog dana je saznao da Nemci izvlače trupe iz Vevra, produžuju odstupanje na Mert i u Alzasu, u Pikardiji nemaju većih snaga, organizuju položaje na visoravni severno od Ene, u Šampanji, na Sipu i Returnu, upućuju delove 7. armije u prostor Kraon, Beri o Bak i da su u toku bitke na Marni pretrpeli velike gubitke.⁶ Žofr je zaključio da će Nemci primiti svuda najpre defanzivnu bitku, pa tek docnije da će preduzeti opšti napad. Smatrao je da će saveznički frontalni napad biti težak i da se mora temeljno pripremiti naročito u artiljerijskom i inžinjerijskom pogledu. Pošto još uvek nije bio dovoljno upoznat sa situacijom kod neprijatelja da bi stvorio novi opšti operacijski plan, rešio je da 6. Engleska i 5. armija privremeno nastave dejstva u duhu instrukcije br. 25 radi uništenja nemačkog desnog krila. Širenjem 6. armije zapadno od Oaze, gde joj je kao pojačanje uputio 13. korpus i iskorišćenjem slabo posednutog odseka Kraon—

⁶ O gubicima na Marni mišljenja protivnika bila su veoma različita, a ni docnije se sasvim tačno nisu mogla odrediti usled neprekidnih borbi. Prema FAVR—I/3—1311 kod Francuza su iznosili za ceo septembar 213 000 ljudi, prema Baumgarten — Kruzijusu, 171 Nemci su izgubili od 6. do 9.IX $\frac{1}{8}$ brojnog stanja, dakle 112 000. Toliko su mogli iznositi i gubici saveznika za isto vreme.

Beri o Bak, gde je 5. armija imala da prenese težište napada, računao je da će se izbeći čisto frontalni napad. Za obezbeđenje boka 5. i 6. armije 9. armija je imala da energičnim napadima veže protivnika, dok je grupa teritorijalnih divizija Amad imala da nastupa opštim pravcem Amijen—Aras—Kambre, a konjički korpus Bridu u oblast Perona.

2. OBOSTRANI RAZVOJ I RASPORED SNAGA 14/15. SEPTEMBRA⁷

Obostrani razvoj armija nije bio potpuno završen. Jaki delovi, naročito kod Nemaca, nalazili su se u prevoženju, prikupljanju u pozadini i rokiranju iza fronta.

Raspored snaga 14/15. IX bio je uglavnom:

Francuska vojska: 1. armija — gen. Dibaj — 9 $\frac{1}{2}$ pešadijskih divizija (14. i korpus Deletoal, grupa Vogezi i 3 $\frac{1}{2}$ samostalne divizije) u Alzasu i Lorenu od švajcarske granice do Linevila, docnije do Mozela kod Pont-a-Musona; 2. armija — gen. de Kastelno — 12 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 1 konjička divizija (8, 16. i 20. korpus i II grupa rezervnih divizija) u Vevru kod Linevila, a docnije Ponta-a-Musona i Etena; 3. armija — gen. Saraj — 10 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 1 konjička divizija (5, 6. i 15. korpus, i III grupa rezervnih divizija, 1 $\frac{1}{2}$ samostalna pešadijska divizija) s obe strane Meze između Etena i Varana; 4. armija — gen. de Langl de Kari — 8 pešadijskih divizija (2, 12, 17. i Kolonijalni korpus) do Sipa; 5. armija — gen. Franše d'Epere — 12 pešadijskih i 3 konjičke divizije (1, 3, 10. i 18. korpus, IV grupa rezervnih divizija, konjički korpus Kono) na odseku Versi i Pesi; 6. armija — gen. Monuri — 12 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 3 konjičke divizije (4, 7. i 13. korpus i V i VI grupa rezervnih divizija, konjički korpus Bridu, 2 $\frac{1}{2}$ samostalne pešadijske divizije) od Soasona do zapadno od Oaze; 9. armija — gen. Foš — 10 pešadijskih i 2 konjičke divizije (9, 11. i 21. korpus i 4 samostalne pešadijske divizije) između 4. i 5. armije; grupa teritorijalnih divizija — gen. Amad — 4 teritorijalne i jedna konjička divizija u prostoru Bove. *Engleska armija:* maršal Frenč — 5 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 2 konjičke divizije (1, 2. i 3. korpus) između

⁷ FAVR—I/3—1331—1374 i SR—V—589—599. Ovde su uračunate francuske teritorijalne; nemačke landverske i erzac-formacije, mobilne tvrđavske rezerve ukoliko su upotrebljene na frontu. Nemački landšturm nije uzet u obzir. Pri određivanju ukupne snage uzete su 2 samostalne brigade kao 1 divizija.

5. i 6. armije. *Belgijska vojska* — kralj Albert — 6 pešadijskih i 1 konjička divizija u Anversu. *Ukupne snage* na frontu iznosile su: francuskih 77 pešadijskih i 11 konjičkih; engleskih 5 ½ pešadijskih i 2 konjičke; belgijskih 6 pešadijskih i 1 konjička divizija, svega 88 ½ pešadijskih i 14 konjičkih divizija.

Nemačka zapadna vojska: — 1. armija — gen. Kluk — 11 ½ pešadijskih i 2 konjičke divizije (2, 3, 4, 9. i 4. rezervni korpus, 2. konjički korpus i 3 samostalne pešadijske brigade) na Eni na odseku Kit—Ostel; 2. armija — gen. Bilov — 12½ pešadijskih i 2 konjičke divizije (Gardijski, 7, 10, 12, 18. i 10. rezervni korpus, 1. konjički korpus, 1 samostalna pešadijska brigada) na kanalu Ene—Marna na odseku Pron—Beri Bak; 3. armija — gen. Ajnem — 4 ½ pešadijske i 1 konjička divizija (19. i 12. rezervni korpus i 1 samostalna pešadijska brigada) na odseku Pron—Suen; 4. armija — gen. Albreht, vojvoda od Wirtemberga — 8 ½ pešadijskih i 2 konjičke divizije (6, 8, 8. rezervni i 18. rezervni korpus, 4. konjički korpus i 1 samostalna pešadijska brigada) na odseku Suen—Varan; 5. armija — gen. Vilhelm, nemački prestolonaslednik — 15 pešadijskih i 1 konjička divizija (13, 16, 5. rezervni i 6. rezervni korpus, dve samostalne pešadijske divizije, 4 pešadijske samostalne brigade i armijski odred Stranc — 5. i 3. bavarski korpus, 1 samostalna pešadijska i 1 konjička divizija) na odseku Varan—Nomeni; 6. armija — gen. Rupreht, bavarski prestolonaslednik — 24 pešadijske divizije (14, 21, 1. i 2. bavarski, 14. rezervni, 1. bavarski rezervni korpus, erzac korpus Falkenhauzen, korpus Eberhart i zaštita gornje Rajne) delom u prevoženju, delom prikupljena oko Meca, a delom na frontu od Nomenija preko Donona, Minstera, Altkirha do švajcarske granice;⁸ 7. armija — gen. Herzingen — 6 ½ pešadijskih i 1 konjička divizija (15, 7. rezervni, 9. rezervni korpus i 1 samostalna pešadijska brigada) između 1. i 2. armije; generalni guvernman Belgije — maršal Golc — 6 pešadijskih divizija (3. rezervni korpus, jedna mornarička divizija i 6 pešadijskih brigada). *Ukupne snage* na frontu iznosile su 82 pešadijske i 8 konjičkih divizija.

3. BITKA NA ENI OD 14. DO 21. SEPTEMBRA

a. Francuska 6. i nemačka 1. armija

(Sk. 43)

U nastavku „gonjenja“ 6. armija je 13.IX zadržana na Eni od Soasona do Otreša. Samo su delovi njenog

⁸ Tek 17.IX prevezen je štab 6. armije u Belgiju i armijski odred Falkenhauzen primio je odsek Nomeni—Bonom a armijski odred Gede do švajcarske granice. Oba su osamostaljena i potčinjena neposredno Vrhovnoj komandi.

levog krila uspeli da dopru severno od reke do linije Mulen su Tuvan—Trasi le Mon. Na desnoj obali Oaze nalazili su se: 37. pešadijska divizija kod Kompijenja, konjički korpus Bridu oko Mondidijea i Roa i 13. korpus u iskrčavanju kod Kreja. Protivno naređenju Žofra da 14.IX dejstvuje „zapadno od Oaze“, Monuri je sve svoje snage uputio u napad istočno od reke, jer je pretpostavljao da se desno krilo Klukove 1. armije nalazi istočno od Oaze kod Nampsel. Pred celim frontom očekivao je slab otpor. Zbog toga je glavnim snagama (sa 6½ pešadijskih divizija) preduzeo frontalni napad sa odseka Soason—Otreš, a 4. korpusom obuhvat pravcima Nampsel i Karlpon. Frontalni napad je odmah ukočen, a levo krilo 4. korpusa uspelo je naveče da donekle obuhvati slabo Klukovo krilo. Da bi pojačao obuhvat, Monuri je skrenuo i 37. pešadijsku diviziju na levu obalu Oaze, a za idući dan odredio je 13. i delu konjičkog korpusa pravac kretanja na Noajon. Monuri je verovao u uspeh 15.IX, jer ga je konjica pogrešno obavestila 14/15.IX da se oko Noajona nalaze male nemačke snage. Napade 15.IX na desnom krilu i centru Nemci su odmah odbili, a obuhvat 4. korpusa ukočili i samo je 37. pešadijska divizija zauzela visove oko s. Kit. Verujući i dalje da se iza Klukovog krila ne nalaze niti mu pridolaze ma kakva pojačanja, Monuri je produžio žestok napad 16.IX ujutro na celom frontu „bez obzira na gubitke“... „Danas će se ili pobediti ili izginuti...“ apelovao je Monuri na svoje trupe, pošto se stoji pred „odsudnim uspehom“.⁹ 13. korpus trebalo je da izbije 16.IX na liniju l'Ekuvijon —Penprez, i na zapadnu obalu Oaze, gde će se pripremiti za napad istočno ili zapadno od reke pravcem na Noajon. Stvarno, Kluk je svih pet korpusa morao angažovati u teškim borbama. Desnokrilni 9. korpus je bio još povijen unazad i razvučen do s. Nampsel. Slabe landverske i konjičke jedinice posele su položaje od Nampsel do s. Kit, radi obezbeđenja desnog krila i boka. Pored toga znao je da iza desnog krila nastupaju iz Belgije 9. rezervni korpus i 7. konjička

⁹ FAVR—IV—33.

divizija 7. armije koja je bila potčinjena Bilovu. Između Bilova i Kluka došlo je opet do nesporazuma. Kluk je tražio da mu se navedene jedinice upute na desno krilo i da njima, a u slučaju uspeha i celom armijom, pređe u protivnapad. Kako je Bilov pripremao ofanzivu 7. 2. i sa levim krilom 1. armije, Kluku je naredio da odustane od napada i u slučaju potrebe povuče desno krilo radi zaštite krila i boka celog fronta. Izrično mu je „zabranio“ upotrebu 9. rezervnog korpusa. Gledište Bilova usvojio je i Falkenhajn.¹⁰ Ali je komandant 9. rezervnog korpusa, čim je obavešten još 15.IX o bici na Eni i teškoj situaciji desnog krila 1. armije kod Kita, ne obazirući se na neprijateljske snage oko Amijena i zapadno od Sen Kantena, pohitao inicijativno na bojište gde je stigao 15/16.IX, i to jednom divizijom do Karlpona, jednom do Tiokura, a 7. konjičkom zapadno od Noajona. U zoru 16.IX 9. rezervni korpus je preduzeo žestok napad s obe strane Oaze na delove 6. armije kod Karlpona i na visove l'Ekuvijona, severno od Ribekura. Francusko krilo se naglo povuklo sa visova kod s. Kit na liniju Karlpon—Baji. Monuri je oko 11 časova uputio 13. korpus da interveniše na levoj obali Oaze, ali je Žofr zahtevao da se korpus uputi u širi obuhvat pravcem Giskar. Pri rokiranju na ovaj pravac 7. konjička i 1. divizija 9. rezervnog korpusa zadržale su 13. korpus na visovima l'Ekuvijon. Na ostalim položajima su obe armije vodile oštre borbe bez vidnih rezultata. Idućeg dana Monuri i Kluk su produžili napade spoljnim krilima, dok je na ostalim položajima trebalo ostate u odbrani. Kluk je levokrillnim korpusima sadejstvovao napadu 7. armije. U toku 17.IX definitivno su propali pokušaji 6. armije da na levoj obali Oaze obuhvati nemačko desno krilo, jer je 13. korpus morao prepustiti visove kod l'Ekuvijona i Ribekura Nemcima. Žofr je postavio Monuriju zadatak da i dalje priprema obuhvatni manevar zapadno od Oaze i da pored 13. i 4. rokira po mogućstvu i 7. korpus zapadno od Oaze, a ostatak armije da zadrži u odbrani na dostignutim

¹⁰ Sličan slučaj kao 4. i 5.IX pred bitku na Marni.

položajima. Žofr je ove mere preduzimao kako bi formirao posebnu armiju u Pikardiji između Oaze i Some, koju bi poverio gen. Kastelnou. 18.IX prešla je 6. armija u odbranu na levoj obali Oaze od Soasona do Bajija i preduzela je rokiranje svojih korpusa. Kluk je 18.IX produžio napade levim krilom, a 20.IX celom armijom da bi olakšao napad susedne 7. armije. Postignut je samo lokalni uspeh.

b. Engleska, francuska 5. i nemačka 7. i 2. armija

Engleska armija je 13.IX ovladala na odseku Burg—Veji—Kruj gotovo bez borbe dolinom Ene. Frenč je verovao da će i 14.IX imati pred sobom samo 3. korpus (u odstupanju) sa 1—2 konjičke divizije, i da će svojom armijom izbiti još istog dana u visinu Atije—Sen Goben. U zoru 14.IX uspeo je 1. korpus da izbije na Šmen de Dam,¹¹ gde je došlo do žestokih borbi, dok su ostala dva korpusa zadržana južnije na Eni. Frenču je tek tada postalo jasno da mu je armija ušla u tešku borbu. Oslojnjena na unutrašnja krila francuske 6. i 5. armije, ona je od 15. do 16.IX vodila krvave napadno-odbrambene borbe sa 7. rezervnim korpusom i 7, 2. i 3. korpusom nemačke 1. armije. Samo se 1. korpus održao sa 18. francuskim korpusom kao neki istaknuti bastijon prema Šmen de Damu, dok su 2. i 3. ostali u dolini Ene. U isto vreme je francuska 5. armija stigla 13.IX naveče pod borbom sa 18. korpusom ispred Šmen de Dama, 3, 1. i 10. korpusom do kanala Ena—Marna (zauzevši i Rems), dok je konjički korpus Kono sa delom IV grupe rezervnih divizija prodro severno od Ene u nebranjeni prostor Gijnjukur—Amifonten—Bari o Bak. U toku 14.IX Nemci su svuda pojačali otpor i Franše d'Epere je 14.IX naveče

¹¹ „Chemin des Dames“ je istorijski put na vododelnici r. Ene i r. Elet na visoravnima Kraon, Kurteson, for Malmezon. Dominira dolinama obe reke, vrlo je pogodan za odbranu prema jugu i severu i od tada je postao stalno poprište najžešćih borbi sve do 1918. god.

bio uveren da su oni spremni za novu bitku.¹² Usled svoje jačine 5. armija je trebalo da posluži Žofru kao glavna udarna snaga dejstvom u pravcu severozapad, za uništenje nemačkog desnog krila, ili pravcem severoistok radi nabacivanja Nemaca, koji su se nalazili ispred 9. i 4. armije, na Mezu.¹³ Od 14.IX Žofr je postavio 5. armiji kao glavni zadatak da što izrazitije prenese težište nastupanja severno od linije Nefšatel—Ginjikur—Beri o Bak. Ujutru 15.IX obe strane u centru prešle su gotovo jednovremeno u napad. U ogorčenim borbama 5. armija je uz gubitke zadržala nekoliko istaknutih tačaka. Franše d'Epere je za 16.IX predviđao da njegovi centralni korpusi pređu u odbranu i ojačaju 18. korpus, koji je napadom pravcem Pruve trebalo da otkloni opasnost za desni bok. Usled jake nemačke unakrsne artiljerijske vatre i ovde je došlo samo do lokalnih borbi. Kad je primećeno da Nemci rokiraju svoje snage sa istoka na zapad, Žofr je ponovo insistirao da 5. armija pojača napad severno od Ene i Franše d'Epere je noću 16/17.IX izvukao ceo 1. korpus s fronta kod Remsa i prikupio ga istočno od Fima. Idućeg dana ujutro nameravao je da njime preduzme napad preko Pontavera na odsek Živenkur e Damari—Kraon, a 18. korpus na istočni deo Šmen de Dama. U zoru 17. IX i Nemci su prešli na celom frontu u napad, zahvativši i deo položaja Engleske armije. Potisli su engleski desnokrillni 1. korpus i levo krilo francuskog 18. korpusa sa Šmen de Dama, na pravcu Pontaver i u rejonu Remsa. 5. armija je popodne uspela da zadrži dalje nadiranje neprijatelja. U toku ovih borbi Žofr je naredio 9. armiji da proširi front na odsek desnokrillnog 10. korpusa 5. armije, a on da se uputi u oblast Fima sa zadatkom koji je dan ranije dobio 1. korpus od Franš d'Eperea. Tog dana zbog neuspeha 6. i Engleske, a kao što će se videti i 9. i 4. armije, Žofr je uvideo da

¹² Nemci su tog dana bombardovali i znamenitu katedralu u Remsu.

¹³ Pod pravim uglom zalomljeni front prema severu i istoku omogućavao je 5. armiji lak prelazak u nastupanje na oba pravca.

dotadanji napori armija od Argona do Oaze neće dovesti do pozitivnog rešenja te je odlučio da armije pređu u aktivnu odbranu. Istovremeno je rešio da što pre preduzme veliki obuhvatni manevar zapadno od Oaze što će omogućiti novu ofanzivu.

Bilov je dobio 14.IX zadatak da spreči prodor Engleske i levog krila francuske 5. armije slabim snagama posednuti prostor između 1. i 2. armije od Vejija na Eni do Vitrija severoistočno od Remsa. Klukova armija nije bila u stanju da napada levim krilom kako je Bilov zahtevao. Uspela je jedino da ga proširi i povije svoje levo krilo od Vejija na Šmen de Dam severno od Ostela, gde je uspostavila vezu sa 7. armijom koja je 14.IX u toku ogorčenih borbi uspela da zadrži protivnički napad ispred linije Brej an Lanoa—Korbeni. 7. korpus 2. armije je 14.IX uveče vodio teške odbrambene borbe od Živenkura do Brimona. Od Brimona do Prona su se Gardijski, 10. rezervni i 10. korpus sređivali na položaju, a 12. korpus 3. armije pristizao je kod Nefšatela. Bilov je naredio da 15.IX ujutro 7. armija, 12. korpus i jedan odred 7. korpusa odbace neprijatelja iza Ene i pripreme napad koji će biti preduzet 16. i 17.IX, pošto stignu i dva korpusa iz 4. i 5. armije. Pored upornih borbi ni 15.IX nisu postignuti gotovo nikakvi uspesi. Pa ipak je Bilov odlučio da već 16.IX nastavi napad, naredivši Kluku da u njemu učestvuje sa dva levokrilna korpusa i da se 18. i 6. korpus koji su upućeni iz 4. i 5. armije, prikupe za napad u prostoru kod Nefšatela. Napad je otpočeo tek 16.IX popodne na celom frontu od Vejija do zapadno od Remsa. Zauzeto je važno mesto Kraon. Drugih rezultata nije bilo. Bilov je, po odobrenju Falkenhajna, nastavio 17.IX napad na celom frontu od Soasona do Remsa. Krvave borbe vodile su se preko celog dana oko pojedinih važnih oslonaca (La Vil o Boa, Pontaver, Brimon i sl.) ali su postignuti samo lokalni rezultati.

Prema naređenju Žofra od 17.IX da armije između Argona i Oaze pređu u manevarsku odbranu, završila se prva faza bitki koje su one vodile od 14.IX. Međutim, Franše d'Epere je rešio da levim krilom preduzme 18.IX

napad, jer je severno od Ene mogao uvesti u napad 18. 1. i 10. korpus. Razvoj borbi 18.IX ispaao je sasvim drukčiji no što je očekivao. Borbe su 18.IX vođene južno od Ene, jer je Bilov, verujući da se operativna situacija može poboljšati ofanzivom u prostoru Soason—Rems, odlučio da produži napade i 18.IX. Nemci su u 2 časa preduzeli napad 18. korpusom na Kursi i zauzeli ga. Francuski 3. korpus je u neredu odbačen čak na visove Sen Tijeri, 10. je angažovan severozapadno od Remsa, a 1. se nalazio severno od Fima. Pretila je opasnost da će nemački 18. korpus izvršiti proboj, ali je on bio premoren i ostao je kod Kursija. Severno od Ene nije došlo uopšte do napada, pošto je Šmen de Dam bio pod jakom artiljerijskom vatrom. Franše d'Epere je cenio 18.IX naveče da je situacija vrlo teška. Izvestio je Žofra da će armija održati Enu i zemljište zapadno od Remsa, ali da za sada ne može napredovati. Žofr je od nje kategorički tražio da održi položaje severno od Ene i uputio je Englesku i 9. armiju da je podrže. Idući dan prošao je relativno u miru. Engleska armija je ojačala i učvrstila svoje desno krilo. Falkenhajn je već bio odlučio da traži odsudno rešenje u obuhvatnoj ofanzivi novoformirane 6. armije o čemu još nije bio obavestio Bilova. Iako je Bilov 18.IX izgubio veru u uspeh svoje ofanzive, ostao je pri tome da 20.IX produži napade 1. i 7. armijom a 2. armija da pređe u odbranu. Napad 7. armije pretvorio se u lokalne borbe, dok je 1. armija imala delimične uspehe samo na desnom krilu između Ene i Oaze. Francuski 18. i 1. korpus održali su uz krajnje napore svoje položaje severno od Ene. Od 21. i 22.IX postepeno su prestala aktivna dejstva od Oaze do Remsa.

Bitka na Eni i kod Remsa od 14. do 17.IX, gde su saveznici stremili proboju nemačkog fronta i obuhvatu desnog krila, nije uspela baš kao ni nemački protivnapadi od 15. do 20.IX od Noajona do Verdona koji su imali da prethode opštoj ofanzivi. Ni savezničke ni nemačke snage nisu bile ni dovoljno jake ni dovoljno pripremljene za izvođenje odsudnih napada koji su u taktičkom pogledu bili frontalni, a izvođeni su na jake odbrambene odseke.

Bitka je ostala nerešena, ali su gubici s obe strane bili veliki.

Kod Nemaca je pokolebano verovanje, koje se i posle poraza na Marni održavalo, da se nemačkom napadu ne može ništa suprotstaviti. I trupe i komandanti su uvideli da njihov frontalan napad na protivnika pripremljenog za odsudnu odbranu, bez dovoljno sredstava i dobrih priprema nije izvodljiv. Saveznici su još ranije došli do ovog saznanja, ali ih je pobeda na Marni navela da ga prenebregnu. U toku gonjenja, a pogotovo u ovoj bici, ponovo su se u to uverili. Ovo će se ubrzo odraziti kod obe strane pri izboru strategijskih i operativnih ciljeva, u taktičkim postupcima i u organizacijskom razvoju vojske.

4. BITKA U ŠAMPANJI OD 14. DO 22. SEPTEMBRA

(Sk. 44)

*Francuska 9. i 4. i nemačka 3. i 4. armija*¹⁴

U toku 13. i 14. IX francuska 9. armija je zadržavana jakim otporom zaštitnica. Ona je 14. IX naveče stigla tek do drumu Rems—Suen, a 4. armija na liniju Suen—Masiž—Servon—Melzikur. Foš je još uvek pretpostavljao da će se Nemci i dalje povlačiti, a Langl je mislio da se nalazi pred njihovim glavnim snagama. Stvarno, nemačka 3. i 4. armija nalazile su se 14. IX naveče na glavnoj odbrambenoj liniji: 3. na odseku Pron—Suen, a 4. u naslonu preko Perta do Benarvila. Dakle, sve četiri armije su došle u neposredan dodir, te je već sutradan moralo doći do bitke.¹⁵

¹⁴ FAVR—I/4—89 ubraja 9. i 4. armiju u „centralne armije“ dok SR—V—46 podvodi svoju 3, 4. i 5. armiju, zaključno sa armijskim odredom Štranc, „u centar fronta“. Ovde će se događaji nemačke 4. armije prikazati zajedno sa onim 3, a događaji 5. armije zasebno u vezi sa radom francuske 3, i 2. odnosno 1. armije prema kojim je pretežno i dejstvovala.

¹⁵ Ova prostorija postala je poprište stalnih većih ili manjih borbi do kraja rata. Ona se oslanja na zapadu, 4—5 km istočno od Remsa, na pošumljene brežuljke kod s. Beri i Nožan l'Abes sa starim forovima, koji dominiraju okolinom i predstavljaju prirodni, taktički jak bastion. Na njih su se oslanjala, po povlačenju,

Francuska 9. i 4. armija zadržale su se 14/15.IX u rasporedu za napad: 9. sa 21. 11. i 9. korpusom i samostalnom 42. pešadijskom divizijom u I liniji, a dve konjičke divizije iza fronta oslonjene kod Prineja na 5. armiju; 4. armija sa 2. Kolonijalnim i 17. korpusom u I liniji, dok se 12. nalazio u II liniji, oslanjajući se desno na Argon, a levo kod Som-Sipa na 9. armiju. Nemačka 3. armija, pošto je 12. korpus uputila 2. armiji, ostala je samo sa 12. rezervnim i 19. korpusom i oba je uvela u I liniju. I pored ovoga njen komandant je rekao da je armija sposobna da učestvuje u opštoj ofanzivi; 4. armija je već bila uputila 18. korpus 2. armiji, a 8. rezervnim i 18. rezervnim korpusom posela je naredene položaje. Iza njenog fronta prikupljao se 4. konjički korpus i 6. korpus 5. armije.

Zofr je insistirao da centralne armije produže 15.IX napade na „neprijatelja koji odstupa“. Ujutro je 9. armija izvršila napad na celom frontu i popodne zauzela Suen. Foš je zaključio da je nemački front istočno od r. Sip oslabljen te je 16.IX produžio napad sa težištem istočnom obalom r. Sip. 4. armija je radi sadejstva preduzela 15.IX napad na celom frontu i imala je izvesnog uspeha samo u dolini Ene. I Langl je stekao utisak da Nemci izvlače snage pa je produžio napad sa težištem na desnom krilu, ali je po zahtevu Foša uveo u napad i 12. korpus na pravcu istočno od Suena i Som-Pija kako bi olakšao napad 9. armije. Istočno od r. Sip nemački otpor je bio najjači, pa su samo na pravcu Mondot—Moronviler postignuti izvesni uspesi. Na to je Foš 17.IX preneo težište napada na 9. korpus, ojačavši ga sa dve divizije. Kod 4. armije su samo dve divizije 17.IX vršile napade na levom krilu radi sadejstva 9. armiji, dok su ostale njene jedinice bile u odbrani. Situacija se ni 17.IX nije promenila. Foš i Langl su bili mišljenja da se napadi mogu nastaviti samo posle duže pripreme. Do tog za-

unutrašnja krila nemačke 2. i 3. i prelamao se front francuske 5. i 9. armije. Na istok do r. Sipa proteže se pošumljeno, ravničasto zemljište sa izolovanim brežuljcima (Mon Kormije, Mondot, masiv Moronviler i dr.), gde su stalno vođene žestoke borbe. Istočno od Sipa do Argona zemljište je slično. Na južnom podnožju uzvišenja vodi rimski drum od Remsa preko Suena za Vien la Vil. U dolini gornje Ene i s obe strane drumu zadržale su se 14.IX centralne armije.

ključka je došao i Žofr te je 17.IX oko podne naredio da obe armije prekinu ofanzivu prema severoistoku, da 9. armija proširi front do Remsa i oslobodi 5. armiji njen 10. korpus koji se ovde nalazio, a 4. armija da uputi 3. armiji svoj 12. korpus. Iako je Žofr obustavio ofanzivu armija između Oaze i Meze, zahtevao je ipak da drže neprijatelja „pod pretnjom da ofanziva postoji i time mu spreče rokiranje snaga sa jednog dela fronta na drugi“, a to su 9. i 4. armija mogle postići samo napadima. Zbog toga je Foš nastavio napade i 18.IX ali bez uspeha. Zamor 4. armije bio je takav da je Langl preduzimao napade četama ili najviše bataljonima. No, Foš je na osnovu stanja kod 5. armije verovao da Nemci moraju 19.IX odstupiti na sever, te je ipak odlučio da, koristeći 12. korpus, preduzme 19.IX opšti napad radi „presecanja komunikacija neprijatelju“. Fošovo predviđanje nije se ispunilo, jer su u toku noći 18/19. i 19.IX Nemci izvršili jak pritisak na 4. i 9. a naročito na 5. armiju. Umesto brižljivo pripremljenog opšteg napada, korpusi 9. armije su počesno uvođeni u borbu i samo su zauzeli neke tačke na južnom podnožju brežuljaka Beri, Nožan l' Abes i Moronviler. To je za Foša bio dokaz da Nemci postepeno odstupaju ka severu te je odlučio da 20.IX preduzme opšti napad sa težištem na levom krilu, koncentrišući na odseku s. Sen Leonard—s. Noroa, širokom oko 10 km, nekih osam divizija. Posle manjih početnih uspeha Nemci su zadržali napad te ga je odložio za 22.IX jer je očekivao pojačanja u teškoj artiljeriji. Ali je 21.IX Žofr obustavio napad i oduzeo 9. armiji 11. korpus. Pošto su Nemci vršili snažan pritisak na 4. armiju, Žofr joj je uputio 8. korpus, te je i ona od 19. do 21.IX preduzela jače napade ali bez uspeha. Borbe su se 21—22.IX stišale i bitka u Šampanji se okončala.

Dok su nemačke desnokrilne armije — 1, 7. i 2. na Eni i kod Remsa vodile od 15. do 22.IX borbe pod komandom Bilova u duhu jasno određene operativne zamisli, dotle je operacijama 3, 4. i 5. armije rukovodila neposredno Vrhovna komanda, koja nije uspela da njihov rad održi u tešnjem operativnom okviru.

Ovo je bilo utoliko potrebnije jer je Argon odvajao 4. od 5. armije, a Meza je podvajala front 5. armije, čije su snage istočno od reke morale tesno sadejstvovati i 6. armiji u Vevru. Iako je Falkenhajn premestio štab iz Luksemburga u Mezijer, teškoće u komandovanju centralnim i levokrnlnim armijama nisu otklonjene. To se vidi i kod operacija 3. i 4. armije u bici u Šampanji. Od 14. do 17.IX 3. armija se nalazila u odbrani, dok je 4. već od 15.IX preduzimala jake protivnapade na levom krilu angažujući samovoljno i 6. korpus 5. armije koji je bio predviđen za 2. armiju.

Uspesi 3. i 4. armije sveli su se na odbijanje francuskih neobjedinjenih napada koji nisu dali nikakve rezultate i 20.IX su potpuno prestali. Falkenhajn se još jedino nadao da će 5. armija, napadom između Argona i Meze sprečiti rokiranje francuskih snaga prema zapadnom krilu.

5. RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA U TOKU OPERACIJE OD 17. DO 27. SEPTEMBRA

Žofr je 16. i 17.IX dobijao sve tačnije podatke o prevoženju znatnih nemačkih snaga preko Belgije na pravcima Valansijen i Sen Kanten, o njihovim jakim koncentracijama oko Laona i o rokiranju iza fronta sa istoka na zapad. On je video 17.IX da Nemci pripremaju protivofanzivu širokih razmera za obuhvat 6. armije i za proboj fronta na pravcu Kraon, te je preduzeo hitne mere za ojačanje 5. i 4. armije i naredio im da pređu u aktivnu odbranu. 6. armiji je namenio ofanzivnu manevarsku ulogu pa joj je uputio 14. korpus iz Lorena i konjički korpus Kono iz 5. armije. Zatim joj je naredio ne samo da spreči neprijateljev obuhvat, nego i obuhvati njegovo krilo. Zato je ona imala da što većim snagama (13. 14. i 7. korpus) dejstvuje zapadno od Oaze. U toku 17.IX postalo je Žofru jasno da dotadanja ofanziva 6. armije neće doneti definitivno rešenje, jer je dobrim delom vezana za Ēnu i neprijatelja. Pošto je tog dana dobio „sigurne“ vesti da u Vevru ne postoji opasnost od napada nemačkih snaga, prikupljenih po povlačenju oko Meca, rešio

je naveče tog dana da prebaci štab 2. armije i 20. korpus u Pikardiju i formira novu armiju za široku obuhvatnu ofanzivu zapadno od Oaze. Time je dao nov pravac daljem razvoju operacija. Ali su posle 17.IX Nemci preduzeli napade na gotovo celom frontu i sve do 20.IX Žofr je očekivao glavni manevar protivnika pre sa prostora Mezijer—Sedan, bilo na jug ili ka Laonu, nego prema severozapadu Francuske. Borbe na Eni u Šampanji, na padinama Argona i u dolini Ene bile su žestoke, a i Rems je bombardovan. Naročito je teška bila situacija 20.IX kada su Nemci energično napali jednovremeno 6. armiju severno od Ene i 5. armiju severno od Remsa i preduzeli u Vevru nastupanje na Meske visove na pravcu Tiokur. Sve je to usporavalo formiranje i operativnu gotovost 2. armije, ali je Žofr računao da će Nemci u borbama angažovati glavne snage, što bi olakšalo njegov obuhvatni manevar. Međutim uskoro je dobio detaljne podatke da i oni spremaju snažnu operaciju na severozapadu snagama dovedenim iz Lorena i Belgije i oduzetim od centralnih armija. Od 22. i 23.IX Žofr je još dok su vođene bitke kod Sen Mihiela, u dolini Era i oko Firleja, naredio: 1. 3. i 9. armiji da pripreme određene jedinice za odašiljanje u Pikardiju i Artoa i da na svojim položajima organizuju aktivnu odbranu, a Kastelnou — energičniju aktivnost u Pikardiji, gde su se takođe već 19.IX borbe rasplamsale u bitku. Istovremeno je zamolio englesku vladu i belgijsku Vrhovnu komandu da sa svoje strane razviju što jaču aktivnost u nemačkoj pozadini. Kada se 27.IX osvedočio da je nemačka opšta ofanziva definitivno propala, predvideo je odmah dalje pojačavanje 2. armije prvenstveno iz Lorena, a ostale armije je uputio da vode „ekonomičnu“ odbranu, što je, prirodno, dovelo do stabilizovanja njihovih frontova.

Gotovo jednovremeno sa Žofrom došao je Falkenhajn do ubeđenja da dosadanji frontalni napadi od Meze do Oaze neće doneti definitivno rešenje, jer se protivnik nalazi na utvrđenim položajima. Za napad na takve položaje Nemci nisu imali ni municije ni vremena, s obzirom na događaje na ruskom frontu. Zato je rešio 17.IX da pre-

baci 6. armiju iza desnog krila i da ona obuhvatnim napadom protivničkog levog krila izbori definitivno rešenje. No, ostao je i dalje pri tome da ostale armije produže napade, jer nije gubio nadu da će možda i oni iznuriti neprijatelja¹⁶ i primorati ga na odstupanje te bi se i ove armije lakše uključile u opštu ofanzivu, kada je preduzme desno krilo. Po obilasku fronta i izmene misli sa komandantima armije definitivno je 22.IX utvrdio svoj novi operacijski plan. Prikupljanje 6. armije moralo se ubrzati i trebalo je da sebi obezbedi inicijativu „ma i po cenu delimičnog uvođenja korpusa u bitku“.

Iz ovakvih namera Žofra i Falkenhajna razvijale su se do 27.IX na frontu retko složene operacije. Bitke na Eni i u Šampanji stvarno su se završavale 21–22.IX ali bitke kod krilnih armija produžene su sa sve većom žestinom. Da bi ih podržale obe vrhovne komande zahtevale su da i armije u centru ponovo preuzmu ofanzivna dejstva. Tako su se posle 22.IX rasplamsale borbe na celom frontu koje su od 26. do 27.IX kulminirale u nemačkom „velikom“ napadu, koji je obuhvatio front od Meskih visova u Lorenu do r. Some u Pikardiji.¹⁷

6. OPERACIJE U ARGONU I LORENU OD 14. DO 27. SEPTEMBRA

a. Dogadjaji od 14. do 19. septembra

Od 13. do 15.IX francuska 3. armija je nastupila gotovo bez dodira sa protivnikom do linije Eten—Flaba—Braban, 2. na odsek istočno od Linevila do Pont-a-Mu-

¹⁶ Falkenhajn je ovde već upotrebio izraz „Zermürbung“ — „drobljenje — raskrajanje“ protivnika, koji se dosada primenjivao za uže taktičke radnje, obično u gradskoj vojni uz primenu nadmoćne artiljerije. Pošto je za ovakav napad od tri armije (oko 30 divizija) Nemcima nedostajala ovakva artiljerija, a naročito obimna municija, to su armije izvodile napade bez dovoljno artiljerijske podrške, u kojima se više trošio napadač nego utvrđeni branilac. Nemački gubici su bili veliki i prevazilazili su one na Marni, a nemačke istrošene armije prelazile su postepeno na stabilizaciju fronta. Ovaj neodmereni izraz Falkenhajna podseća na onaj „Blutmühle“ — „krvavi mlin“, primenjen za napad na Verdun 1916. godine, koji je imao još težih posledica.

¹⁷ Zbog ovog previranja operacija i bitki potiču i različiti podaci u vojnoj literaturi o njihovom trajanju.

son, a 1. od švajcarske granice do Linevila. Do 19.IX armije su se u Lorenu pregrupisavale i pripremale za velike napade u Vevru do kojih nije došlo.¹⁸

U to vreme su i kod nemačke 5, 6. i 7. armije vršena pregrupisavanja i transportovanja na druge odseke fronta i nije došlo ni do kakvih značajnijih akcija, pa čak ni deo fronta 5. armije zapadno od Meze nije, ni pored sugestija Falkenhajna, preduzeo jači napad. Prema dobivenom naređenju od 15.IX samo se armijski odred Štranc pripremao da sa 5, 3. bavarskim, a privremeno i 14. korpusom, bavarskom konjičkom i 33. rezervnom divizijom ponovno napadne i zauzme zaprečne forove na Mezi.

b. Bitka u Argonu i na Meskim visovima od 20. do 25. septembra¹⁹

(Sk. 44)

Štranc je 19/20.IX prikupio 5. korpus na liniji Frenan Vevr—La Šose, 3. bavarski dalje do Tiokura, 14. severozapadno od Pont-a-Musona, a bavarsku konjičku diviziju kod Tiokura. 5. korpus je imao da napadne Troajon, 3. Kamp-de-Romen, 14. korpus sa konjičkom divizijom da se postavi prema Tulu i Nansiju, a 33. rezervna divizija prema Verdenu. Nemački napad je otpočeo tek 20.IX posle podne. Žofr, Saraj i njegovi komandanti nisu ga očekivali. Napadač je osetio da su francuske jedinice

¹⁸ Napade je trebalo da preduzme 2. armija. Ali Žofr je nameravao da i 1. i 3. armiju uputi u ofanzivu pravcima Stenej i Rokroa na sever i u Ardene. U poslednjem slučaju preduzeta ofanziva 6, 5, 9. i 4. armije pretvorila bi se u opštu ofanzivu celog fronta.

¹⁹ Ovaj je naziv ustaljen u zvaničnom FAVR—I/4—412. Ovde su pod tom bitkom obuhvaćene sve borbe francuske 3. i dela 1. armije sa nemačkom 5. armijom s obe strane Meze. U nemačkom zvaničnom SR—V—95 podvojeno su opisane pod naslovom „Zauzeće jurišem Lorenskih visova“ i „osvajanje fora Kamp de Romen od strane armijskog odreda Štranc“. Za ove borbe u literaturi se upotrebljavaju i nazivi „bitka u Vevru“ i „stvaranje džepa kod Sen Mihiela“.

na podnožju visova potpuno iznenađene, da su visovi slabo posednuti, te su korpusi prodrli do linije Vadonvil—Vinjel—Edikur na podnožju basamaka. 14. korpus je zauzeo liniju Esej—Montovil, dok je konjička divizija ostala oko Tiokura. Za idući dan oba napadna korpusa dobila su zadatak da prodru na zapad toliko da teškoj artiljeriji obezbede položaje za tučenje zaprečnih forova. Rezervna 75. pešadijska divizija, koja je branila odsek Vadonvil—Edikur, odstupila je prema s. Denud i s. Kreji. Saraj je 21.IX ujutro uputio 67. rezervnu diviziju iz Verdona da posedne odsek Kombr—Domarten La Montanj kod s. Denud, a 7. i 2. konjičku diviziju na liniju Biksijer—Ksivrej, kako bi zatvorile pravac za Sen Mihiel i Komersi. Saraj i Dibaj su pripremali protivnapad: 6. korpus (2 $\frac{1}{2}$ pešadijske divizije) od Verdona na jugoistok, a 16. korpus (3 $\frac{1}{2}$ pešadijske divizije) s juga opštim pravcem Minorvil—Tiokur.

Već u zoru 21.IX produžili su Nemci napad i 5. korpus je uz teške borbe i izložen bočnoj artiljerijskoj vatri dopro do s. Sol, Kambri i Denud, dok je 3. bavarski korpus izbio ispred s. Lamorvil, Savonjer, Biksjer i Riškur, a 14. korpus ispred Flireja i Pont-a-Musona.

Postignuti uspesi bili su veliki, jer su napadi vršeni na već posednute jake, uzastopne, stepenaste položaje koje su štatile mnogobrojne prikrivene baterije. Francuska odbrana je na širini od 20 km bila dezorganizovana. Ova smela operacija trebalo je da prebrodi još dve opasne faze: da se zauzmu forovi i odbiju očevivani bočni protivnapadi. Za napad na forove 21.IX teškoj artiljeriji nije se obezbedio prostor za vatrene položaje. Naveče 21.IX Saraju i Dibaju bilo je jasno da su Nemci u Vevru usmerili glavni napad na Meske visove, a pomoćne u oblasti Eten i Flirej. Oni su bili obavešteni o jakim nemačkim snagama oko Delma i Nomenija i o njihovoj pojačanoj aktivnosti na pravcu Blamon—Linevil. Pretpostavljali su da bi glavna ofanziva mogla uslediti i između Mozela i Vogeza, a ova na Meske visove da ima za cilj da veže francuske snage. To je otežavalo Dibaju angažovanje jačih snaga armije prema severu.

Štranc je naredio 22.IX da korpusi svojim napadima obezbede teškoj artiljeriji prostor za razvoj, a Saraj i Dibaj da 6. korpus napada sa linije Sejon—Denud—Muji s obe strane Fore de Montanj na istok, 16. s juga opštim pravcem Minorvil—Esej, a obe konjičke divizije da budu u međuprostoru.

Od 22.IX bitka u Vevru i na Meskim visovima proširila se i zapadno od Meze i u Argoniu na frontu nemačke 5. i francuske 3. armije. Na istočnoj strani Argona 13. i 16. korpus, po naređenju Falkenhajna, prešli su u napad prema Varanu kako bi olakšali 4. i 3. armiji prelazak u ofanzivu. Oni su posle žestokih borbi potisli 5. i 15. korpus nešto na jug. Protivnapad 6. korpusa samo je ukočio nadiranje 5. korpusa, dok ga je 3. bavarski snažno produžio i dopro naveče na ivicu šuma severoistočno od Sen Mihiela, a na jugu zauzeo liniju Varnvil—Monsek—Riškur. Napade francuske konjičke divizije i 16. korpusa lako je odbio nemački 14. korpus. Zahvaljujući uspehu 3. bavarskog korpusa teška artiljerija je noću 22/23.IX posela položaje i 23.IX ujutru otvorila vatru. Naveče 22.IX Saraj, nedovoljno obavешten, smatrao je da je situacija armije dobra, dok su Žofra veoma zabrinjavali neuspesi, te je 8. korpus dodelio 3. armiji, a Dibaju je preporučio da 16. korpus iskoristi za energično nadiranje ka Vevru.

Idućeg dana bitka se rasplamsala. Napadu u Argonu priključio se i 6. rezervni korpus koji je sa 16. korpusom zauzeo Varan i Šepi i potisnuo 15. korpus prema Malankuru i Avokuru. Na Meskim visovima je 5. korpus odbio artiljerijskom vatrom napad 6. korpusa, ali je desna kolona bavarskog korpusa zadržana vatrom teške artiljerije kod s. Spada, te je samo leva izbila u neposrednu blizinu Sen Mihiela. U Vevru je 14. korpus protivnapadom doveo 16. korpus u tešku krizu i primorao ga na odbranu. Nemačka teška artiljerija držala je pod snažnom vatrom Troajon, le Paroš, Kamp-de-Romen, Liuvil. Naveče je situacija kod Francuza bila veoma ozbiljna i Saraj je tražio od Žofra pojačanja, koja mu ovaj nije mogao pružiti. Na to je Saraj rešio da sa $\frac{1}{2}$ 8. korpusa ojača front u Argonu, sa dve rezervne divizije iz Verdena posedne levu

obalu Meze između Bononkura i Šovonkura, a da sa $\frac{1}{2}$ 8. i 6. korpusom izvrši jednovremen napad pravcem Komersi—Aprmon. Nemci su 24.IX u Argonu produžili napad, rastrojili 5. korpus, zauzeli Burej, Vokoa i doprli prema Verdenu do drumu Malankur—Avokur. Upućeni deo 8. korpusa morao se već na liniji Dombal—Obrevil razviti kako bi prihvatio 5. korpus, na čiji se otpor ni idućeg dana nije moglo računati. Na Meskim visovima je već u zoru 24.IX otpočeo francuski ojačani 6. korpus napad na nemački 5. korpus na odseku Sen Remi—Dempjer o Boa. Upočetku je imao uspeha, ali je 5. korpus preduzeo protivnapad i prinudio ga da se povuče u odbranu na liniju Lakroa—Vo—Muji. Na ovoj liniji zadržan je 5. korpus i primoran unakrsnom artiljerijskom vatrom da napusti i s. Spada, odakle je lako mogao izbiti na Mezu sve do Lakroa. No, ne obazirući se na ovaj neuspeh, 3. bavarski korpus prodro je toga dana ipak u Sen Mihiel, noću 24/25.IX prešao Mezu i zauzeo Šovonkur, a 25. u zoru i for Kamp-de-Romen koji je branilo oko 500 vojnika. Za to vreme ojačani 16. korpus 1. armije, ne sačekavši $\frac{1}{2}$ 8. korpusa, prešao je oko 14 časova u napad pravcem Sen Bosan da bi olakšao stanje na Meskim visovima. Rezultati su bili mali, a gubici veliki. Usled gubitka Sen Mihiela i Vokoa pretila je opasnost da će Nemci prodreti dolinom Era i preko Meze, i izolovati Verdenu i odvojiti 1. i 3. armiju. Pošto Žofr nije raspola-gao slobodnim snagama, uporno je tražio od Dibaja da sve raspoložive snage koncentriše u Vevru, naglašavajući da bi nemački prodor preko Meze imao „nesravnjeno teže posledice no ma na kom drugom pravcu“. Da bi ga podstakao na krajnje zalaganje, pomerio je granicu 1. armije i potčinio joj sve snage istočno od Meze i južno od Sen Mihiela, kao i 3. armiju. Dibaj je pojačao snage u Vevru još sa dve pešadijske divizije i ovde pristupio priprema-ma za opšti napad 26.IX. Ali je 25.IX došlo do opšteg iznenađenja. Nemački korpusi u Argonu bili su tako istrošeni, da i pored svih zahteva Falkenhajna nisu mogli 25.IX da produže napad. Kod Sen Mihiela je armijski odred Štranca pokušao u toku 25.IX da proširi front i

do fora Troajon i Liuvil, u čemu nije uspeo. Veći deo snaga bio je utrošio za posedanje preko 40 km širokog fronta te za dalji napad nije raspolagao dovoljnim snagama. Kako Falkenhajn nije gubio nadu da će kasnije odavde nastaviti ofanzivu, naredio je da se dostignuta linija utvrdi i održi. Tako je stvoren nemački klin, „džep kod St. Mihiela“, na francuskom istočnom frontu, koji je predstavljao stalnu opasnost za desni francuski bok. On je bio poprište stalnih borbi i tek ga je 12.IX 1918. godine uništila američka armija. Pored zastoja i istrošenosti 5. armije u Argonu, Falkenhajn joj je naredio da u vezi sa opštim napadom 6, 1, 7, 2, 3. i 4 armije i ona 26.IX nastavi napad.

7. BITKA U PIKARDIJI OD 19. DO 27. SEPTEMBRA²⁰

(Sk. 43)

a. Pripreme za bitku od 19. do 23. septembra

Žofr je 19.IX postavio novoj 2. armiji Kastelnoa složen i alternativan zadatak. Ona je trebalo da dejstvom protiv nemačkog desnog krila olakša „ponovno nastupanje“ 6. armiji, a time i „celokupnim snagama“, ali tako

²⁰ Prema osnovnoj operacijskoj ideji, koju su obe vrhovne komande izložile za ovu batku, ona organski pripada operacijama u Pikardiji i Artou od 19.IX do 15.X 1914. godine i za koje se uobičajio naziv „trka k moru“ — „la course à la mer“, „Wettrennen zur Küste“). U osnovi ovaj naziv je netačan i navodi na pogrešno shvatanje o glavnim ciljevima ovih operacija. Naslon krila na more predviđao je Šlifen već u početku operacija. Moltke nije tome pridavao značaj i u toku operacija sve se više udaljavao od mora. Ni Žofr nije ni pored engleske sugestije obraćao veću pažnju na to. Operacijama poveljenim 19.IX zapadno od Oaze, docnije Some i Eskoa obe strane su težile da obuhvate protivničko krilo. Nije se težilo izbijanju na more i do toga je došlo nenamerno jer se ranije nije izbilo na bok protivnika. Iako je nemački naziv za ove operacije „borba za bokove“ („das Ringen um die Flanke“) tačniji, ovde će se zadržati naziv „trka k moru“ jer se i kod nas odomaćio. Bitka u Pikardiji može se izlagati sa operacijama na Eni, kao što to čini FAVR ili sa operacijama u Artou kako je SR izneo.

da može uvek pomerati svoj raspored i obuhvatati nove neprijateljske snage koje bi imale nameru da produže to krilo, „pa ma gde se one nalazile“. Žofr je još istakao da „operacije 2. armije zavise od pokreta glavnine snaga, ali bez tešnje veze između nje i susedne armije.„Međuprostor između ove dve armije je pre koristan no štetan“.²¹ U sastav 2. armije Žofr je 19.IX odredio: 13. i 4. korpus iz 6. armije, 14. iz 1, 20. iz 2, konjički korpus Bison (ranije Bridu koji je poginuo) i Kono iz 5. armije i grupu teritorijalnih divizija Brižer (ranije Amad). Sve te jedinice nalazile su se u različitom stanju i vrlo rasturene, što je Kastelnou otežavalo da odmah utvrdi svoj operacijski plan.

13. korpus je bio u borbi oko l'Ekuvijona, 4. u rokiranju s Ene oko Kompijenja, 14. u iskrcavanju u oblasti Klermon, Bove, 20. u prevoženju u oblasti Omal, konjički korpus Bison isturen za zaštitu koncentracije armije u oblasti Blamon, grupa teritorijalnih divizija oko Korbijea, konjički korpus Kono u pomeranju na levo krilo 13. korpusa. Kastelno nije još raspolagao avijacijom, te nije mogao izvideti prostor Kambre, Denen, Valansijen, gde se pretpostavljalo da će Nemci vršiti velika iskrcavanja. O Nemcima je znao samo da se 9. rezervni korpus nalazi prema 13. korpusu i da se konjički korpus Marvica rokirao u oblast Noajona. Tek što je Kastelno 20. IX ujutro primio komandu, Žofr mu je naredio da obezbedi mostove oko Kompijenja i na donjoj Eni i pripremi sadejstvo desnog krila pritešnjenoj 6. armiji.

Naveče 20.IX stanje 6. armije se popravilo i Kastelno je od 21.IX preduzeo postepeno nadiranje zapadno od Oaze. Samo je desno krilo naišlo na nesavladljiv otpor, dok su ostale jedinice gotovo slobodno nadirale. 23.IX armija se nalazila: 3. korpus na liniji Ribekur—Lasinji, 4. Onjol—Etalon, 14. i 20. korpus: Rozjer an Santer — Viler Bretone, dok je konjički korpus Kono ušao u Šoln i jednim odredom zauzeo važne mostove kod Perona gde je dospeo i korpus Bisona. Tako je levo krilo brzim napredovanjem prema severu došlo na prostor koji je Žofr želeo i odakle se krilo moglo lakše širiti preko Some i

²¹ FAVR—I/4/130. Ovi zahtevi su bili već tada nepodudarni sa stvarnim odnosom unutrašnjih krila 6. i 2. armije koja su bila tesno naslonjena.

obuhvatno dejstvovati.²² Za 24.IX naredio je da se 13. korpus zadrži na položajima i štiti desno krilo armije, da se 4. pripremi u prostoru Roa bilo da zadrži neprijateljski napad od Ama, bilo da napadne protivnika koji bi nastupao od Vermana na Nel, dok je 14. korpus imao da produži pokret u oblast Rozijer-an-Santer, a 20. da se prikupe u prostoru Korbije — Viler Bretone — Bov. Obuhvatni manevar 2. armije 24.IX je poremećen žestokim napadom Nemaca. To je u stvari bio početak bitke u Pikkardiji.

Falkenhajn je 18.IX obavešten da se jake protivničke snage prikupljaju kod Mondidijea i Roa, a jedan konjički korpus sa pešadijom oko Perona. Strahovao je od toga da će protivnik obuhvatiti krilo 1. armije pre no što se prikupe dovoljne snage 6. armije, te je naredio 1, 7, 2, 3, 4. i 5. armiji da produže napade radi vezivanja neprijateljskih snaga, a komandantu 6. armije da sa prvopristiglim 21. korpusom obezbedi bok 1. armije. Tek 22.IX izdao je uputstvo celoj zapadnoj vojsci za novu opštu ofanzivu. Računao je sa jakim otporom, ali nije „isključivao“ ni obuhvatni manevar grupa od Amijena a i severnije. Armijama je postavio ove zadatke: 6. (18, 21. i 14. rezervni, 1. i 2. bavorski korpus), da obezbedi desni bok snaga i da istovremeno desnim krilom izvede obuhvatni napad i izbori definitivno rešenje, 1, 7. i 2. armija da produže dejstvo i vežu neprijatelja; 5. da preduzme napad u Argonu i na Meskim visovima; 4. da se docnije desnim krilom pravcem Suen—Vadanej priključiti 5. armiji, a 3. da se priključi desnim krilom na Set Sol 4. armiji. U usmeno izloženom planu vidi se da obuhvat 6. armije na zapad nije trebalo da ide dalje od Kreja, a za obezbeđenje od Pariza predviđala se dva korpusa ešelonirana iza desnog krila 6. armije. Time se stvarno nova operacija svodila na produženje napada na celom frontu samo sa težištem na krajnjem zapadnom krilu i jakim pritiskom na levo krilo.

²² Saznavši da su se jake nemačke kolone 23. IX popodne nalazile u prostoru Verman—le Šatele—Kambre i preduzele pokret ka zapadu, Kastelno je povukao posadu iz Perona ka Alberu.

Falkenhajn je bio svestan da bez obuhvata Pariza ne može računati na veliki operativni uspeh, ali mu je za to nedostajala snaga te se zadovoljavao da ovim „napadima koji stežu kao klešta“ primora protivnika da odstupi i tako dođe do inicijative za dalji rad.²³ Komandantu 6. armije, bavarskom prestolonasledniku Ruprehtu, preporučio je da „objedinjeno“, a ne „kap po kap“, kako je ranije nameravao, uvodi snage u napad.

Ruprehtov plan je bio da napad izvrši najkraćim pravcem Nel—Roa sa težnjom da sa 18, 21, 1. i 2. bavarskim korpusom već 27.IX prispe sa levim krilom na Oazu kod Kompijenja, a bavarski 1. korpus da odmah uzme pravac preko Perona na Arbonijer. U daljem razvoju težište operacije bi se prenelo na jugoistok.

Ovaj plan je odgovarao i opštoj nameri Falkenhajna da se 6. armija zbog ugroženog boka 1. armije ne udaljava na zapad i kako bi mogla učestvovati u odsudnoj bici na ostalom frontu. Dakle, proširenje obuhvata ka moru, pravcem Amijen ili Ruan, uopšte nije imao u vidu. U zapovesti od 23. IX komandant 6. armije odredio je kao način izvođenja napada „aufrollen“ — „smotati“ — neprijateljski front ispred desnog krila 1. armije, čime se još više isticao usko taktički rad ove armije.

Ofanziva je trebalo da otpočne 24.IX prelaskom 1. bavarskog i 21. korpusa preko Some, a da ga 25.IX produži još i sa 18. i 2. bavarskim korpusom. Desni bok trebalo je da štiti 14. rezervni korpus sa prostora oko Kambrea, a konjički korpus Marvica sa tri divizije da prati napad desnog krila, da jednom divizijom štiti železničku prugu Kambre—Valansijen i izviđa prema morskoj obali. Dok su se 23.IX korpusi nalazili u podilaženju ka Somi, preduzeli su Francuzi nastupanje opštim pravcem Roa—Nel i potisli istaknute delove 21. i konjičkog korpusa. Ipak se naveče 21. korpus prikupio kod Ama, a 1. bavarski kod Perona. Oni su zauzeli prelaze preko Some, dok su se prednji delovi 18. korpusa nalazili tek kod La Fera, 2. bavarskog istočno od Giza, a 14. rezervnog kod Kambrea.

²³ SR—V—80, 82.

b. Tok bitke od 24. do 27. septembra

Ruprecht je još 24.IX ujutru pretpostavljao da francusko levo krilo nastupa opštim pravcem na Nel. Smatrao je da će ga 1. bavarski i 21. korpus već toga dana obuhvatiti preko Some, sa odseka Peron—Am, pa je nameravao da idućeg dana na tom pravcu uvede i dva korpusa iz II linije i to: 2. bavarski na levo krilo 1. bavarskog, a 18. na levo krilo 21. korpusa. Tako bi se cela operacija razvila jugozapadno od Some. Kastelno je uputio 14. i 20. korpus ka levoj obali Some, uglavnom, u prostor Rozijer, Viler Bretone, Brej, ostavljajući odred 13. oko l'Ekuvijona i 4. korpus oko Roa, koji je dobio zadatak da zatvori pravac Am—Nel. Tu su se s juga prema severu razvile 21.IX u zoru žestoke, većinom susretne, borbe. 21. korpus je sa linije Am—Sen Krist potisnuo 4. korpus na položaje neposredno severoistočno od Roa. To je navelo Kastelnoa da 14. korpus skrene ka Fukokuru za bočni napad na južnu kolonu 1. bavarskog korpusa koja je nastupala od Perona na Šoln. Severna kolona ovog korpusa nastupala je pravcem Peron—Arbonijer i pretila je obuhvatom 14. korpusu. Kastelno je zbog toga morao da oba krila pojača sa po $\frac{1}{2}$ 20. korpusa i za 25.IX je naredio energično produženje dosadanjeg napada. Žofr se s tim složio i odmah je uputio Grupu teritorijalnih divizija prema Arasu i Bapomu, ojačao 2. armiju 11. korpusom koji se nalazio kod Kompijenja, a na njegovo mesto je doveo 10. korpus iz 5. armije. Ruprecht je za idući dan predvideo da: 1. bavarski i 21. korpus nadiru ka r. Avr na odsek Eji—Pjerpon; 18. da napadne odsek Gerbinji—Lokur; konjički korpus Marvica da kod Arbonijera štiti desni bok armije i izviđa pravcem Dulan i Amijen, a 2. bavarski i novododeljeni 1. konjički korpus Rihthofena da se prikupe oko i severno od Perona. U toku 25.IX bitka se razvijala uglavnom povoljno za francusku 2. armiju. Pre podne se protivnik povlačio južno od Some ispred 14. i dela 20. korpusa na odseku Dompijer—Šoln, a 4. korpus je odbranio položaje oko Roa. Zalaganjem 11. korpusa i prelaskom 13. korpusa u napad Kastelno

se nadao da će rešenje pasti južno od Some. Međutim, Žofr je zahtevao da se deo snaga rokira severno od reke radi obezbeđenja obuhvata neprijateljskog krila. Zbog toga je Kastelno pomerio iskrcavanje 11. korpusa u rejon Amijena, a levo krilo proširio do Marikura, odakle je 20. korpus (bez jedne divizije) sa konjičkim korpusom Kono imao da štiti levi bok. Ruprecht je 25.IX saznao da se Francuzi nalaze već na severu na Somi, a napadi toga dana nisu doneli očekivane rezultate. Ipak se rešio da 26.IX produži napad i to: 1. bavarski, 21. i 18. korpus južno, a 2. bavarski i oba konjička korpusa severno od Some. U prvo vreme 1. bavarski i 21. korpus trebalo je da se zadrže na dosadanjim položajima, dok krilni korpusi — 2. bavarski i 18. ne izbiju u njihovu visinu. Iskrcani deo 14. rezervnog korpusa imao je da nastupa prema Bapomu. U toku 26.IX vodila se bitka na celom frontu. Francuzi su odbili napade i na Somi učvrstili vezu između 20. korpusa, Grupe teritorijalnih divizija i konjičkog korpusa koji su upućeni pravcem Transloa za obuhvat nemačkih snaga na području Kombl, Peron. No, ove su popodne Nemci odbacili u neredu južno od Bapoma iza r. Ankr, a konjički korpus Kono na sever od Bapoma. Međutim, Kastelno je, saznajući da se severno od Perona nalazi ne samo konjica već i dva korpusa, rešio da pojača prvoiskrcanim delovima 11. korpusa i jedinica izvučenim s fronta južno od Some front 20. korpusa kod Marikura i da s njima obezbedi iskrcavanje novih snaga kod Albera i Amijena, a na celom frontu armije severno i južno od Some da pređe u odbranu. Time se završila obuhvatna ofanziva 2. armije. Ruprecht je produžio idućeg dana napad ali je samo 14. rezervni korpus zauzeo Bapom te je i on odustao privremeno od napada. Tako je 27.IX propao i prvi pokušaj obuhvata francuskog krila 6. armijom, a bitka u Pikardiji završila se nerešeno.

8. NEMAČKI „VELIKI“ NAPAD OD 26. DO 27. SEPTEMBRA²⁴

Prema uputstvu Falkenhajna od 22.IX trebalo je da sve armije od Vevra do Oaze produže ofanzivno dejstvo, dok se zapadno od Oaze u Pikardiji ne oseti obuhvatni manevar 6. armije, kada su se imale uključiti u opšti „veliki“ napad. Kod 1, 7, 2. i 3. armije od 23. do 25.IX izvođeni su sa prekidima razni napadni pokušaji, koje Falkenhajn nije ojačavao, nego ih je odvođenjem snaga za Pikardiju slabio i zato nisu ni mogli dovesti do bitnih promena. Za to vreme vodile su se veće borbe — kako smo videli — samo u Pikardiji, prema Sen-Mihielu i s obe strane Argona. Pored svih napora Falkenhajna da ovaj opšti napad otpočne ranije, mogao je, s obzirom na stanje armija, odrediti tek za 26.IX, pa i tada po naročitoj molbi komandanta 6. armije koji se nadao da će mu olakšati obuhvatni manevar u Pikardiji. Sada je i Falkenhajnu bilo jasno da mora odustati od namere da izbije i obuhvati savezničke glavne snage u prostoru La Ferte-Milon, Soason, Rems, Šalon sir Marn. Sada se zadovoljavao frontalnim napadom svih armija, sem 6, koja bi težila i dalje obuhvatu protivničkog levog krila. Precenjujući napadnu sposobnost trupa, a ne uočavajući pojačanu otpornost protivnika na već stabilizovanom frontu, uputio je armije 26.IX u „veliki napad“. Taj dan postao je „jedan od najkrvavijih bitačnih dana u celom dosadanjem ratu“.²⁵

Nemačka 4. armija preduzela je u zoru 26.IX napad na francusku 4. armiju koja se oslanjala na položaje Vjen—le Šapo—Masiz—le Menil—Suen. Ovi položaji su od tada postali stalna žarišta borbe. Snage armija bile su pribli-

²⁴ Pod ovim nazivom SR—V—108 podvodi poslednje krvave napore nemačkih armija da se ponovno pokrene ceo front ka Marni. U vojnoj literaturi preko njih se sasvim ili ovlaš prelazi, iako predstavljaju prekretnicu. O ovom „velikom“ napadu bio je blagovremeno obavešten Žofr i, kao uoči Marne, tako je i 26. IX upozorio svu vojsku na presudnost ovog napada i apelovao na njeno krajnje zalaganje. FAVR—I/4—133.

²⁵ SR—V—108.

žno jednake (po 3 korpusa). U vrlo žestokim borbama Nemci su uspeli pre podne da zauzmu sve važnije oslonce, ali su ih francuski protivnapadi popodne primorali da odstupe na polazne položaje. Potpuno istrošena nemačka 4. armija nije mogla 27.IX da produži napad. Napad nemačke 5. armije desnim krilom prema Varanu imao je izvesnog uspeha, ali armija nije imala snage da to iskoristi i prešla je postepeno u odbranu. Nemačka 3. armija vodila je sve do 25.IX uspešnu odbranu protiv upornih napada Fošove 9. armije. Ona je po naredenju od 26.IX prešla sa svih 5 divizija u napad koji je posle neznatnih uspeha morala obustaviti. U noći 25/26.IX nemačka 2. armija je posle žestoke artiljerijske vatre prešla pred zoru u napad i prodrila do drumu Rems—Beri-o-Bak, ali se noću morala povući na polazne položaje. Idućeg dana je produžila napad desnim krilom ali bez uspeha, pa se potom povukla iza kanala i prešla u odbranu. Kod 7. armije su sva tri korpusa napadala 26.IX položaje severno od Ene. U centru je 15. korpus uspeo da zauzme važno s. Kroanel, ali je baš taj korpus Falkenhajn noću 26/27.IX izvukao s fronta i uputio 6. armiji, na šta je 7. armija 27.IX obustavila napad i prešla u odbranu. Kod 1. armije napad je trajao samo 26.IX i završio se zauzimanjem s. Marnji-o-Seriz na krajnjem desnom krilu. Tako ni „veliki napad“ 26. i 27.IX, pored svih napora i krvavih gubitaka, nije doveo do obnove manevarskog rata. Nemačka ofanziva od 18. do 27.IX propala je, a ceo front istočno od Oaze sve je više prelazio na rovovski rat. Iz armijskog odreda Falkenhauzen Falkenhajn je od 23. do 26.IX izvukao 1. bavarski rezervni i 14. korpus, a odredu je pomerio granicu na sever do drumu Aprmon—Edikur. Sada je front za posadu od svega 9 ersac i landverskih divizija iznosio oko 180 km. Položaje u Alzasu od Bonom sedla do švajcarske granice u širini oko 100 km branio je armijski odred Gede sa landverskim brigadama (oko dve divizije). Time je Falkenhajn konačno napustio nameru za svaku iole ozbiljniju aktivnost u Alzasu i Lorenu južno od Sen Mihiela. No i Dibaj, kome su od 25.IX bile potčinjene 1. i 3. armija, koncentrisao je glavne snage

koje su se nalazile u Lorenu (6, 8, 16. i korpus Deltoal) najpre da zadrži Nemce na Mezi, a potom da ih odbaci sa Meskih visova u Vevr. Prvi cilj je uglavnom postigao već 26.IX, a za drugi je bez uspeha vodio dugotrajne napade do polovine oktobra. Kako je Žofr uzimao i dalje snage iz 1. armije za zapadno krilo, to su u Lorenu i Alzasu i sa francuske strane prestala jača ofanzivna dejstva.

9. OSVRT NA OPERACIJE OD 23. DO 27. SEPTEMBRA

Nemačku opštu ofanzivu od 23. do 27.IX dočekao je Žofr sa aktivnom odbranom svim armijama istočno od Oaze, jer je već 17.IX uvideo da su se uslovi za napad, usled ojačanja protivničkih položaja, premorenosti trupa, preimućstva nemačke teške artiljerije i nedostatka municije pogoršali.²⁶ Uspeo je da očuva uglavnom ceo front i bio je ubeđen da su Nemci pretrpeli „veliki taktički neuspeh“. Nije ga zabrinjavao više ni prodor kod Sen Mihiela, ni neuspeli protivnapadi 1. i 3. armije.

Žofr je posle 26. IX počeo da oduzima i 1. armiji znatne snage za 2. armiju, čiji ga rezultati, u Pikardiji nisu zadovoljili. Predosećao je da Nemci teže da je vežu napadima pravicima Šoln i Roa, a da je sa novopridošlim korpusima obuhvate preko Some sa severa. Smatrao je da Kastelno obraća suviše malo pažnje obuhvatu i teži taktičkim uspesima južno od Some na odseku Šoln—Roa. Stoga mu je 25. IX naredio da pomeri težište operacije na Somu. Kada je 26. IX ustanovio da se 2. bavarski korpus nalazi severno od Perona, verovao je da su ga Nemci preduhitрили u pripremama za obuhvatnu operaciju i uvideo je svoj propust što

²⁶ Stanje artiljerijske municije nije dozvoljavalo da se i na nekim drugim odsecima preduzmu veći napadi radi sprečavanja nemačkog rökiranja prema zapadnom krilu. Zalihe municije bile su tako male da bi se, pri dosadašnjoj potrošnji, „rat za 14 dana morao završiti usled nedostatka municije“. Uvedeno je ekonomičnije trošenje municije. Ministar rata preduzeo je sve mere za povećanje proizvodnje u vojnoj i privatnoj industriji. To se osetilo tek u novembru. Ograničenja su prestala početkom 1916. Gabriel Hanotaux: „Histoire Illustrée de la Guèrre de 1914“. Paris 1920—22. Tome XII—172.

nije u početku koncentrisao 2. armiju u oblasti Amijena i severnije, gde bi imala i bolje uslove i za neutralisanje nemačkog obuhvata i veći zamah za svoj obuhvat. Sada se oslanjao na povoljniju saobraćajnu mrežu koja će mu omogućiti brže prebacivanje snaga sa stabilizovanih odseka prema levom krilu nego što su Nemci to mogli ostvariti.

Operacije Falkenhajna od 15. do 27. IX nisu dovele ni do kakvih operativnih, pa ni značajnijih taktičkih ciljeva.

Uspesi kod Sen Mihiela i u Argonu mogli su biti od najvećeg uticaja da su bile obezbeđene snage za eksploataciju uspeha. A one su se mogle osigurati da je Falkenhajn odbacio nameru da vrši prodor 1. 7. i 2. armijom prema Bilovljevom planu od 14. IX u čiji je uspeh sumnjao već od 17. IX, a sam Bilov od 21. IX. Prelaskom u odbranu svih armija sem 6. i 5. time bi se sigurno obezbedile veće snage za njihove operativne uloge. Ni koncentracijski prostor 6. armije nije bio pogodan za obuhvatni manevar, jer je bio suviše prikovan uz desno krilo 1. armije te se pretvorio u produženje krila. Nemačka 6. armija nije imala ni vremena da cela uđe u bitku, što se moglo postići njenom koncentracijom negde u prostoru Kambre, Valancijen, Lil. No, na takvo rešenje, koje je Falkenhajn 15. IX imao u vidu i za koje se zalagao i komandant 6. armije, nije se mogao odlučiti, jer su ga njegovi pomoćnici ubedili da je suviše rizično. Tako je 6. armija izgubila udarnu snagu i slobodu manevra za snažan i širok operativni obuhvat.

Obuhvatne namere Žofra i Falkenhajna 27. IX nisu ostvarene gotovo iz istih razloga: nedovoljne snage, nepodesne koncentracijske prostorije, užurbanost u izvođenju. Od Oaze do švajcarske granice frontovi su stabilizovani. Snage su bile uravnotežene,²⁷ trupe iscrpene, municija istrošena, a izgledi za skoro odsudna rešenja bili su, za obe strane, vrlo mali.²⁸ Iskustvo je govorilo u prilog stava Konrada, Hindenburga i Ludendorfa da su Nemci posle Marne morali preneti težište na Istok, a na Zapadu da pređu privremeno u defanzivu.

²⁷ Prema SR-V-1944 stajalo je 27. IX od švajcarske granice do Oaze 72 nemačke prema 71½ savezničkom divizijom, a zapadno od Oaze 12 nemačkih prema 14 francuskih.

²⁸ Za nemačku 6, 1, 7. i 2. armiju bilo je obezbeđeno od 26. IX do 3. X svega 10 vozova za poljsku, a 3½ za srednju artiljeriju. SR-V-147.

II OPERACIJE U ARTOA I PIKARDIJI OD 28. SEPTEMBRA DO 10. OKTOBRA

(Sk. 45)

1. RAZVOJ SITUACIJE DO 2. OKTOBRA

a. Rad vrhovnog rukovodstva

Žofr se pri kraju bitke u Pikardiji potpuno uverio da Nemci rokiranjem snaga sa istoka na zapad, šire sve više desno krilo prema severu i uporno je uticao na Kastelnoa da i on što pre prenese težište operacija severno od Some. Kako je 2. armija bila preslaba za ofanzivne operacije, ojačao ju je sa 10, 33 (improvizovani) i 21. korpusom, 45. pešadijskom i sa tri konjičke divizije i zahtevaio „da u svakom slučaju natkrili nemačke snage“. Sa četiri rezervne i jednom konjičkom divizijom ojačao je front od Roa do Perona, gde su Nemci vršili stalan pritisak. Radi olakšanja komandovanja formirao je od trupa severno od Some „*armijski odred generala Modij-a*“ (dosadanji komandant 18. korpusa) i potčinio ga Kastelnou, kome je dao punu slobodu u radu. Ali da Kastelno ne bi ograničio obuhvat na pravac Bapom, odredio je ipak da se konjica rokira severno od r. Skarp, a 33. korpus iskrca između Lana i Arasa. Frenč mu je 29.IX podneo značajan predlog da se sve engleske snage rokiraju na levo krilo.

Predlog je obrazložio time što će dobiti velika pojačanja iz metropole (7, 8. pešadijsku i 3. konjičku, docnije dve indijske pešadijske i jednu indijsku konjičku diviziju), te će armija biti sposobna za dejstvo na rešavajućem levom krilu, koje je bilo najbliže otadžbini; time bi uprostio dotur i saobraćaj sa metropolom.²⁹ Smatrao je da je zastoj u operacijama pogodan za

²⁹ Glavni motiv bio je očigledno taj što se težište operacije prenosilo prema Kalesko-doverskom moreuzu, što je ugrožavalo bezbednost Engleske. Postojala je opasnost da nemačke podmornice posednu luke na kanalu što bi bilo veoma opasno za engleski saobraćaj na moru. Stav Žofra pri odbrani Anversa, ubrzavanje

pomeranje. Žofr se načelno složio s predlogom te su se 30. IX sporazumeli da se nove snage iskrcaju u Bulonju i prikupe oko Lila. Tu je trebalo da odmah stignu engleski 2. korpus i dve konjičke divizije sa Ene, a ostali delovi tek kad francuske 5. i 6. armija preduzmu nastupanje na sever. Skori razvoj operacija ubrzao je izvršenje Frenčovog zahteva.

Falkenhajn je bio 26. IX opet pred teškom odlukom. Znao je da je obuhvatni manevar 6. armije propao, da Francuzi stalno pomeraju snage na sever i da se Englezi ojačavaju. Jedna ofanziva na istok u duboku nemačku pozadinu bila bi katastrofalna za celu vojsku. Zbog toga se rešio da obnovi obuhvatni manevar severnije u Artoa. Zato su mu bile potrebne nove snage pa je 27. IX naredio: transportovanje 1. bavarskog rezervnog korpusa od Meca za Kambre, rokiranje 4. korpusa 1. armije ka Peronu, Gardijskog korpusa 2. armije ka Sen Kantenu, a 4. konjičkog korpusa 5. armije (ojačanog bavarskom konjičkom divizijom) u oblast Monsa. Najzad je iz armijskog odreda Falkenhauzen izvukao i 14. korpus.

Više nije mogao slabiti odbranu fronta, a verovao je da će i ove snage prevagnuti one savezničkog zapadnog krila. Na slabljenje 5. armije, od koje su se mogla oduzeti 4 korpusa u slučaju da ona i 4. armija pređu u odbranu u Argonu, napuste istureni džep kod Sen Mihiela i položaje u Vevru, nije se mogao rešiti. Time je propustio mogućnost da na desnom krilu postigne potrebnu nadmoćnost za postizanje velikih operativnih ciljeva.

Nove snage stavio je na raspolaganje komandantu 6. armije i prepustio mu punu slobodu rada. U toku priprema Kluk mu je predložio da mu prepusti 18, $\frac{1}{2}$ 2. i 4. korpus pa da sa njima i svojim desnim krilom izvrši proboj fronta preko Roa prema Amijenu i Abevilu, što Falkenhajn tada još nije usvajao.

ruske ofanzive u početku rata u Istočnu Prusku pre no što je severozapadni front mogao biti operativno gotov, zadocnela i nedovoljna pomoć Srbiji 1915. godine bili su glavni argumenti savezničkih istoričara da Žofr nije imao obzira za potrebe i mogućnosti njihovih zemalja.

b. Pripreme i uvodne borbe kod francuske 2. i nemačke 6. armije

U toku 27.IX Kastelno je koristio relativno zatišje za sređivanje jedinica i učvršćivanje fronta, ali su već 28.IX Nemci napali teritorijalne divizije na Akru i levo krilo 20. korpusa kod Marikura. Međutim, Kastelno je uputio 20. i 11. korpus u protivnapad. Ove borbe nisu izmenile stanje ni omele prikupljanje 10, 33. korpusa i korpusa Kono u oblasti Arasa. Zbog toga su Nemci preduzeli južno od Some snažne napade i zauzeli Roa, La Šavat i Krapomenil. Kastelno je preduzeo ponovno napad 20. i 11. korpusom, a i Žofr je tamo uputio dve rezervne, jednu teritorijalnu i 8. konjičku diviziju kao pojačanje. Kastelno je Modiju izdao 30.IX naređenje da sa 10, 33. i korpusom Kono napadne nemačko desno krilo, koje „izgleda da se sada nalazi oko Bapoma“.

Raspored snaga, komandni odnosi i širine odseka 2. armije bili su 30.IX naveče veoma složeni: od Noajona do Albera (oko 65 km) pet korpusa (13, 4, 14, 20. i 11) neposredno pod Kastelnoom; severnije od Tijepvala do Moajanvila (oko 15 km) iza r. Ankr — grupa teritorijalnih divizija, gen. Brižer, potčinjena neposredno Žofru. Severno od nje prikupljao se armijski odred Modij (oko 35 km), potčinjen Kastelnou sa 10, $\frac{1}{2}$ 33. i korpusom Kono istočno i južno od Arasa, sa $\frac{1}{2}$ 33. korpusa i 1. konjičkom divizijom u oblasti Lan, Due. Prema Due bio je isturen manji odred Brižera; oko Lana formirao se 2. konjički korpus generala de Mitri, potčinjen Kastelnou. Dalje na severu nalazili su se razni manji francuski i engleski sastavi kao posade mesta i bili su potčinjeni tvrđavama i sl.³⁰ Rupreht je predvideo prostor Due, Kambre, Bapom za prikupljanje bavarskog 1. rezervnog, 4. i $\frac{1}{2}$ Gardijskog korpusa s tim da ih docnije razvije za napad pravcem Aras. Bez obzira na njihovo pristizanje, 2. ba-

³⁰ To je došlo zbog generala Brižera koji je bio tada u penziji, a 1900—1906. g. kao potpredsednik vrhovnog ratnog saveta predviđen za vrhovnog komandanta. Da ne bi bio potčinjen mladim generalima, Žofr ga je potčinio neposredno sebi.

varski, 14. rezervni i oba konjička korpusa produžili su 28. IX napade koje su francuski 11. i 20. korpus zadržali. 18. i $\frac{1}{2}$ 2. korpusa inicijativno su prešli u napad pravcem Roa, potisli 4. korpus i zauzeli istočnu ivicu Roa i s. La Šavat i Kromenil. Za produženje ovog napada tražili su 2. X pojačanja. Falkenhajn je odobrio da se produži napad, ali nije dodelio pojačanje.

Raspored 6. armije — osam korpusa i sedam konjičkih divizija — noću 1/2. X bio je uglavnom: 4. konjički korpus upućen je prema Lilu, bavarski 1. rezervni zauzeo je Due, 4. je zadržan ispred linije Monši le Pre—Enen, $\frac{1}{2}$ Gardijskog korpusa u pokretu od Sen Kantena i Bapom; na položaju Bapom—Marikur—Roa 14. rezervni, 2. i 1. bavarski, 21. i 18. korpus; 1. i 2. konjički korpus na prostoru Kroazij, Gomjekur. Transportovali su se: 14. korpus za Valansijen, a $\frac{1}{2}$ 7. za Kambre. Falkenhajn je naredio definitivno da Štranc pređe na Meskim visovima u odbranu, ali je produžio napad u Argonu i predviđao da ga pojača 19. korpusom iz 3. armije. Nadao se kao i Rupreht da će napad preko Arasa dovesti do odsudnih rešenja i postepenog pokretanja i ostalog dela fronta. Pored toga očekivao je skori pad Anversa te će moći da pojača desno krilo i poboljša opštu situaciju.

2. BITKA KOD ARASA I POKUŠAJ NEMAČKOG PROBOJA KOD ROA OD 2. DO 10. OKTOBRA³¹

(Sk. 45)

Rupreht je očekivao da će već prvog dana bitke — 2. X — zauzeti Aras i omogućiti dalje brzo nadiranje celog fronta. Korpusima je odredio već za taj dan daleke ciljeve: bavarskom 1. rezervnom preko Arasa za Dulan; 4. preko Fišea na Oti, a Gardijskom (bez jedne divizije

³¹ „Pokušaj proboja kod Roa“, kako glasi nemački zvanični naziv, prikazaće se paralelno s bitkom kod Arasa, jer čine povezanu operacijsku celinu. Prema FAVR—I/4—176 i 235 bitka kod Arasa trajala je od 1. do 9, a prema SR—V—178, 198 od 2. do 10. X. Držali smo se poslednjeg, jer je inicijativa bila na nemačkoj strani.

koja se mogla tek 3.X priključiti) preko Pizijea na For-svil. Ovom napadu postepeno bi se priključio 14. rezervni, 2. i 1. bavarski i 21. korpus. Cilj proboja kod Roa bio je Amijen. Marvicov 2. konjički korpus imao je da izviđa Lil i učestvuje u bici dejstvom u bok i pozadinu protivnika, dok je Rihthofenov 1. konjički korpus trebalo da izbegava borbu i izbije preko Dulana na donju Somu nizvodno od Amijena. Nemci su napali armijski odred Modija koji još nije bio sređen. Samo $\frac{1}{2}$ 33. korpusa i konjički korpus Kono nalazili su se kod Arasa, dok je druga polovina 33. korpusa bila oko Lana, a 1. konjička divizija zapadno od Due. Kod Arasa još nije bio prispeo 10. korpus. Bavarski 1. rezervni korpus naišao je od Lana za Artoa na delove francuskog 33. korpusa u pokretu, a 4. korpus na odseku Monši—Ene, i $\frac{1}{2}$ Gardijskog korpusa prema Kurselu na ostatak 33. i konjičkog korpusa koji su se nalazili s obe strane r. Skarp ispred Arasa i odbacili ih. Krajnjim zalaganjem armijski odred je naveče zadržao front uglavnom na liniji Bili—Montinji—Opi—Boale—Moajanvil, a konjički korpus se prikupio na pravcu Suše. Modij je naveče cenio da je situacija veoma teška, te je za idući dan predviđao odbranu i protivnapad 10. korpusa pravcem Merkatel—Monši le Pre. Međutim, i on i Kastelno su računali sa mogućnošću povlačenja odreda prema Dulanu. Žofr je naredio da se Aras brani pa je tamo uputio kao pojačanje 45. pešadijsku diviziju iz 6. armije. Nemci nisu tog dana ni kod Arasa ni kod Roa postigli nikakve značajne rezultate. Idućeg dana produžili su napad, ali opet bez većih uspeha. Rupreht je smatrao da se stanje 3.X nije pogoršalo, jer se tog dana iskrcao 4. konjički korpus oko Monsa. On je već 4.X mogao oko Lila da štiti bok i iskrcavanje 14. korpusa koje je trebalo da otpočne 4.X. Verovao je da će tim snagama postići obuhvat. Falkenhajn je, naprotiv, bio nezadovoljan radom 6. armije i pojačao je sa $\frac{1}{2}$ 7. korpusa iz 2. i 19. korpusom iz 3. armije. (19. korpus je bio predvideo za napad u Argonu, od čega je sada morao odustati.) Žofr je 3.X otišao lično u štab 2. armije

i naredio: da se front održi po svaku cenu, te je teritorijalne divizije Brižera potčinio Kastelnou i pojačao ih 1. konjičkom divizijom, a južno krilo 2. armije 1 rezervnom divizijom iz 5. armije. Kastelno je nameravao da pređe u ofanzivu čim pristignu pojačanja. Ipak je 4.X očekivao teške borbe, jer je doznao da je na front došao car da prisustvuje jurišu na Aras pa je naredio da se ceo front od Ribekura do Armantijera uporno brani, da se 21. korpus iskrca sa jednom pešadijskom i jednom konjičkom divizijom kod Armantijera za dejstvo prema Lilu, a ostatak korpusa da ostane u armijskoj rezervi kod Sen Pola i da se 45. pešadijska divizija uvede odmah u centar fronta kod Arasa. Tako je za bitku 4.X kod Arasa za front od 30 km armijski odred raspolagao sa 6—7 pešadijskih i pet konjičkih divizija. Na celom frontu Nemci su 4.X prešli u napad koji nije doveo do željenih rezultata, ali su ipak zauzeli Lan, važne visove zapadno od Vimija i Farbija i potisli 10. korpus na liniju Boren—Brenkur, a teritorijalne divizije na Esart—Ser, zapadno od Miromona. Time je Aras bio ugrožen na oba boka pa je Kastelno oko podne računao da ga napusti i povuče odred pravcem Sen Pol—Bokur—Dulan. Žofr se nije s tim složio te mu je naredio da odmah preduzme protivnapad i povрати izgubljeno zemljište. Osamostalio je armijski odred i preimenovao ga u 10. armiju, dok je generala Foša odredio za svog „pomoćnika“ sa punomoćjem da u njegovo ime koordinira operacije 2. i 10. armije i grupe teritorijalnih divizija Brižera. Fošovu 9. armiju je rasformirao.

Za 5.X Rupreht je naredio da se napad nastavi radi „postizanja konačnog rešenja“. Bio je siguran u uspeh jer su 1. bavarski rezervni i Gardijski korpus obuhvatili Aras sa tri strane. Predvideo je da konjica i 1. bavarski rezervni korpus nadiru severno od Arasa pravcem Dulan, 4. da veže protivnika istočno od Arasa i sadejstvuje susednim korpusima, Gardijski da napada Aras s juga, a 14. rezervni i 2. bavarski da produže nadiranje na zapad. Pre podne nemački napad na Aras se, uglavnom, povoljno razvijao. 1. bavarski rezervni korpus zauzeo je

visove istočno od Teliija i oko Sušea, dok su delovi Gardijskog korpusa ovladali selima Boari i Blervil i zašli u pozadinu Arasa. Dobivao se utisak da Francuzi evakušu varoš. U štabu 10. armije smatrali su da postoji ozbiljna opasnost da Aras bude okružen. Pošto su sve rezerve bile utrošene, sem armijske, koja je forsirano upućena od Sen Pola za Aras gde je mogla da stigne tek posle podne, to se Modij nosio mišlju da napusti Aras te je pristupio evakuaciji. Oko 10 časova u štab je stigao Foš i naredio mu da po „svaku cenu“ održi položaje oko Arasa i da sa 21. i oba konjička korpusa izvrši protivnapad na levom krilu. U podne su Nemci naišli na otpor na liniji Karansi—Teli—Ati—Fiše—Blervil—Ebitern—Minil na pojačan otpor Francuza. Nemački napad zadržan je ispred Arasa, a njihovoj konjici osujećen je prodor u bok protivnika. Jednovremeno sa bitkom kod Arasa ponovni pokušaj prodora kod Roa doneo je samo lokalne uspehe.

Modij i Rupreht su za 6.X predvideli napad, i to Modij: na desno krilo sa 21. i oba konjička korpusa sa linije Mon—Sent Eloa—Karansi i od la Basea na liniju Lan—Vimi, a konjički korpusi pravcem Suše—Lijeven, dok su jedinice na ostalom delu fronta imale da ostanu privremeno u odbrani. Rupreht je produžio napad na Aras, a za zaštitu prema snagama kod La Basea, Betina i Armantijera predvideo je 4. konjički korpus iz rejona Lila, $\frac{1}{2}$ 7. korpusa iz rejona Kambrea i iskrpane delove 14. korpusa između Lila i Due. Do podne su vođene ogorčene borbe na celom frontu od Lana do Ebiterna, ali bez većih uspeha. Prerani protivnapad 10. armije zadržan je naveče ispred jakih položaja: Ablen—Sen Nazer—Notr Dam de Loret—Nulet—Los—Pon-a-Vanden. U oblast Hazebrauka upućen je 2. konjički korpus de Mitrija da obezbedi prelaze na r. Lisu od Estera do Era, dok je ojačana 7. konjička divizija imala da i dalje štiti područje Lil, Armantijer. Na pravcu Roa Nemci su sa unutrašnjim korpusima 1. i 6. armije produžili napad i zauzeli samo neka sela odakle je Falkenhajn uputio dva korpusa za Peron, pošto je uvideo da od proboja nema ništa. Modij

je 7.X produžio napad bez uspeha. Nemci su se sređivali a za idući dan oba protivnika su rešila da produže napad na celom frontu. Nemci su u njemu predvideli učešće novopridošlih 14. i $\frac{1}{2}$ 7. korpusa, prvog za produženje desnog krila između Lana i La Basea, a drugog na frontu 1. bavarskog rezervnog korpusa. Po dolasku 14. korpusa na front Marvic je imao da povuče 1. i 2. konjički korpus s fronta, rokira ih u oblast Armantijera, Estera i da se spoji sa 4. konjičkim korpusom kod Bajela gde je trebalo da veže protivnikove snage, a ako njih ne bude, da preduzme širok obuhvat pravcem Amijen.

Toga dana je Žofr izložio Frenču svoj novi operacijski plan. Između Belfora i Argona trebalo je da 1. i 3. armija drže položaje i da po mogućnosti odbace Nemce sa Meskih visova, 4. i 6. armija da ostanu u odbrani i izdvoje rezerve, a 2. i 10. da produže operacije prema nemačkom desnom krilu. Engleska, a verovatno i Belgijska armija, koja je noću 6/7. bez ometanja odstupila na zapadnu obalu Eskoa, sadejstvovala bi 10. armiji. Pregrupisanje Engleske armije otpočelo je 2.X, a trebalo je da se prikupi najpre na prostoriji Dulan—Aras—Sen Pol.

No nezavisno od ovih namera i pokreta obe strane su od 8. do 10.X nastavile borbe kod Arasa. U toku 8.X nemački 14. korpus zakasnio je da učestvuje u bici, a dva konjička korpusa nisu preduzela rokiranje na sever. Severno od r. Skarp francuski 21. korpus napadao je koncentrično celog dana ojačani 1. bavarski rezervni korpus na položajima Notr Dam de Loret—Ablen—Sen Nazer ali bez uspeha. Južno od Skarpa napadi nisu došli do izražaja usled promena u planovima. Na frontu južno od Some nemački napadi bili su sve slabiji i narednog dana Falkenhajn ih je potpuno obustavio, jer je 2. armija izgrađivala položaje i po dubini. I pored slabih izgleda, Modij je produžio 9.X napad 21. i 1. konjičkim korpusom na levom krilu, a 33. i 10. korpus zadržao je u odbrani, dok je Rupreht naredio odsudni napad svih snaga pravcima severozapadno i jugozapadno od Arasa, ostavivši istočno prema Arasu samo jednu konjičku diviziju. No,

ni ovi napadi nisu, kao ni oni 4. i Gardijskog korpusa južno od Arasa, doveli ni do kakvih većih promena. Na frontu francuske 2. armije zavladao je zatišje, a kod teritorijalnih divizija Brižera vodile su se samo manje borbe. Toga dana postalo je očigledno da je kod Arasa došlo do ravnoteže snaga. Ni Modij ni Rupreht nisu se lako mirili s tom činjenicom. Prvi je nameravao da 10.X „natkrili i slomi neprijateljsko desno krilo“, a drugi je to i pokušao sa 14. korpusom, ali bez uspeha. U toku 10.X obojica su ipak uvideli da je bitka kod Arasa završena i da nijedan nije postigao postavljeni cilj. Vrhovne komande to su predviđale i ranije pa su vršile pripreme za operacije u drugim oblastima.

3. OSVRT NA BITKU KOD ARASA

Uzroci neuspeha bitke su u suštini isti kao i u Piskardiji. Pre svega, određene snage bile su male prema operativnom cilju koji im je postavljen. U rešavajućoj fazi angažovano je severno od Some svega 14 nemačkih i 15 francuskih divizija od ukupno nekih 83 nemačke i 85 savezničkih koliko ih je bilo na zapadnom frontu. Pa i te snage su uvođene u bitku „kap po kap“. Nemci su 2.X preuzeli napad sa svega 2 1/2 nova korpusa, da bi ga pri kraju ojačali sa 1 1/2 korpusom. Na francuskoj strani stanje nije bilo bolje. Frontovi obe armije iznosili su oko 100 km širine i bili su većinom nesređeni, te je prirodno što je i ovakvo zalaganje snaga navelo komandante 2. i 6. armije da ih ne udaljuju od svojih krila.

Žofr i Falkenhajn osećali su da to može dovesti do produženja krila, a ne i do operativnih obuhvata. Umesto da su sami upravljali pokretima do definitivnog uvlačenja u bitku, prepustili su komandantima armija punu slobodu. Od početka se nametala potreba da vrhovne komande zadrže obuhvatne grupacije pod svojom neposrednom komandom i da ih prikupe na takvom prostoru odakle će ih moći uskupno uvesti kad se situacija razjasni, i to na pravcu koji bi osigurao operativnu slobodu. Prostora za to bilo je dosta, a jake konjičke snage omogućavale su im stratejsko izvidanje, zastor, obuhvat, a ne da se utope u taktičke peripetije na frontu. Osamostaljenje Modija, upućivanje Foša,

„carevo“ naređenje Marvicu da prebaci konjicu van bitke na sever, sve je to zakasnilo. Pouke iz ovih propusta mogle su se potpuno iskoristiti tek za buduće operacije.

III OPERACIJE U BELGIJI I PAD ANVERSA OD 5. SEPTEMBRA DO 10. OKTOBRA

(Sk. 46)

Posle ispada Belgijske armije 25—26.VII iz Anversa i ojačanja nemačkih posadnih trupa 9. rezervnim korpusom situacija se u Belgiji stišala. Ali početkom septembra Moltke je obavešten da će saveznici preduzeti ofanzivu iz Anversa i sa flandrijske obale u oblast Lil, Gan. Zato je 5.IX naredio formiranje nove 7. armije u Belgiji pod komandom generala Heringena. U njen sastav je trebalo da uđe, pored 3. i 9. rezervnog korpusa, koji su se nalazili u Belgiji, još 7. rezervni korpus posle pada Mobeža, zatim 15. 1. bavarski korpus i 7. konjička divizija iz Lorena. Zbog teške situacije na desnom krilu prema Parizu Heringen je 8.IX dobio naređenje da odmah uputi 7. i 9. rezervni korpus, kao i 7. konjičku diviziju ka Sen Kantenu. Da bi vezala ove snage, cela Belgijska armija izvršila je ispad i potisla 3. rezervni korpus na liniju Tirlmon—Luven—Brisel. Heringen je odmah naredio da 7. rezervni korpus i konjička divizija obustave pokret. Prvi ešeloni 15. korpusa iskrcani su prema Luvenu. Posle žestokih borbi od 9. do 12.IX Belgijska armija se povukla 13.IX u rejon tvrđave. Ovo je prouzrokovalo zadocnjenje uvođenja ovih korpusa ne samo u bitku na Marni nego i na Eni.

Kako je iz Belgije ponovo pretila sve veća opasnost, Falkenhajn je 17.IX izdao naređenje maršalu Golcu, guverneru Belgije, da Bezeler, koji mu je bio potčinjen, izvrši napad na Anvers sa svojim 3. rezervnim korpusom, ojačanim na tri divizije i šest landverskih i erzac-brigada — oko 50 landšturmskih bataljona i jakim opsadnim parkom (148 teških i 13 najtežih baterija). Artiljerija je raspolagala ograničenom količinom municije. Pored toga obavestio ga je da će se od 23.IX iskrcati kod Luvena

14. rezervni korpus, koji će mu u slučaju potrebe moći sadejstvovati.

Tvrđava Anvers spadala je među najmodernije i najjače u svetu.

Spoljni pojas, širok 106 km imao je 17 pancirnih forova i 14 međuobjekata, dok se unutrašnji pojas sastojao iz starijih utvrđenja. Tvrđava je ležala u ravnici i s obe strane r. Eskoa naslanjala se na Holandiju, a preko ušća Eskoa bila je u vezi sa Severnim morem. Predteren tvrđave na severu i jugozapadu kao i uz obale r. Sene, Dil i Net, bio je močvaran i mogao se veštački plaviti. Još u miru je nemački Generalštab izradio plan za napad na Anvers. Za napad je predviđeno 5 korpusa, 51 divizion teške i 7 baterija najteže artiljerije. Istočni front se smatrao najpodesnijim za napad.

Bezeler se odlučio da sa 3 divizije izvrši napad na frontu širokom oko 15 km između Kanala Dil i r. V. Net na liniju forova Lijer—Koningshojkt, Vavr—Sent Katarin—Velhem. Polazni položaj za napad bio je na liniji Aeršot—Merhtem. Jedna landverska brigada upućena je u rejon Termond—Alošt radi obezbeđenja prema Ganu. Belgijska armija posela je liniju 3—4 km ispred forova radi obezbeđenja forova Hajst-op-den-Berg, Malin i Termond, a svoje glavne snage — 5 pešadijskih divizija — prikupljala je za protivnapad. Nemački napad otpočeo je 27.IX na jugoistočnom odseku. Do 30.IX potisnute su belgijske trupe iza forova koje su Nemci svom žestinom bombardovali, a na krilima, na r. Dandr i M. Net, vršili su demonstrativne napade. Belgijski kralj tražio je za odbranu Anversa francusku i englesku pomoć. Englezi su bili naklonjeni da mu je pruže, dok je Žofr obećao samo jednu teritorijalnu diviziju koja je mogla prispeti tek kroz 10 dana. Zbog toga su se Englezi uzdržavali da upute jače snage u tvrđavu. No, od 1. do 3.X Nemci su zauzeli sve forove od Lijera do Velhema. To je ubedilo belgijsku Vrhovnu komandu, da Anvers ne predstavlja povoljan oslonac za njenu operativnu vojsku, te je predviđala njeno pomeranje u prostor Briž (Brige), Zebriž (Zebrige), Ostende. Engleska vlada nije se mogla pomi-

riti s tim da Anvers padne u nemačke ruke.³² Englezi su uputili tri mornaričke brigade za Anvers i sporazumeli se sa Žofrom da hitno prikupi bar tri divizije oko Briža kako bi pojačali Belgijsku armiju radi odbrane Anversa. Na to se belgijska Vrhovna komanda odlučila da zadrži armiju u Anversu i s njom posedne položaje na r. Net i samo jednu diviziju da uputi u Termond radi obezbeđenja saobraćaja sa saveznicima. Bezeler je očekivao da će saveznici pojačati Belgijsku armiju i ubrzao je preduzimanje napada. Od 4. dc 6.X zauzeo je položaje na r. Net i odmah produžio napad na drugu liniju forova, tako da je već 9.X probijena i ta linija. Napadač je tog dana prodro u varoš i naveče je potpisana kapitulacija tvrđave. Zarobljeno je oko 30 000 ljudi a zaplenjeno 1300 topova i ogroman materijal.³³ Belgijska vojska, ostavivši prema Anversu, pored stalnih posada, jednu diviziju i englesku mornaričku brigadu, povukla se 6/7.X bez ometanja iza kanala koji vodi od Gana ka moru i gde su se već nalazili delovi engleske 7. pešađijske i 3. konjičke divizije. Pad Anversa za 12 dana bilo je novo veliko razočaranje u pogledu značaja tvrđava, i to utoliko veće što se u njoj nalazilo oko 80 000 vojnika belgijske operativne vojske i oko 70 000 vojnika posade, dok je napadač za napad uveo navodno snagu od samo nekih 60 000 vojnika. Moralni i materijalni efekat teške artiljerije bio je presudan.³³

IV OPERACIJE SEVERNO OD ARASA I NA R. LISU OD 10. DO 14. OKTOBRA

1. RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA

Još za vreme bitke kod Arasa Žofr i Falkenhajn, ubeđeni da im ona neće doneti definitivno rešenje, od-

³² Naročito se Vinston Čerčil, tada prvi lord admiraliteta, zalagao da Anvers ne padne pa je tih dana i lično boravio u njemu.

³³ SR-V-242, 245

lučili su da organizuju novu ofanzivu severnije, Žofr englesko-francuskim, a verovatno i belgijskim snagama, a Falkenhajn posebnom armijom. Međutim, do početka ofanzive trebalo je očuvati spoljna krila severnih armija kod kojih situacija nije još bila stabilizovana i prikupiti nove snage i stvoriti im povoljne operativno-taktičke uslove za bitku. Prvi zadatak Saveznika bio je da zaštite iskrcavanje i prikupljanje engleskih snaga, kojima je bila namenjena glavna uloga u predstojećoj ofanzivi, a potom podrška levog krila 10. armije. Žofr je poverio Fošu izvršenje toga zadatka, potčinivši mu još i trupe guvernera Denkerka (dve teritorijalne divizije). Njemu je Foš naredio da najhitnije i najsolidnije organizuje, pored Denkerka, i prostor Sent Omer kao jako uporište. Tamo je uputio i 2. konjički korpus. Međutim, prevoženje i prikupljanje engleskih snaga zakasnilo je. Drugi korpus koji je prebačen sa Ene prikupio se 10.X između Betina i Lilera, gde su upućene i obe konjičke divizije, formirane u konjički korpus Alenbi, dok je 3. korpus mogao početi iskrcavanje 11.X u Sent Omeru. Foš je 10.X podneo Frenču ovaj plan za zajedničku ofanzivu: 2. engleski korpus sa linije Betin—Mervil i 3. od Sent Omera, sa konjičkim korpusom ispred fronta, nastupaju severno od Lila na Kurtre, a levo krilo 10. armije južno od Lila na Turne. Pokret je trebalo da otpočne 11. ili 12, a 13.X u zoru da se nastavi preko Lila. Cilj ofanzive je bio da se zauzme prostorija severno i istočno od Lila između r. Lisa i Eskoa, gde bi se prikupile engleske, francuske i belgijske snage radi dalje ofanzive. Frenč se složio s planom, a Žofr ga je odobrio. Međutim, engleski 2. i konjički korpus mogli su tek 12.X naveče da preduzmu nastupanje sa linije La Base—Ester, a 3. korpus 15.X od Sent Omera. Za to vreme se situacija na frontu izmenila. Falkenhajn je prepustio komandantu 6. armije da završi bitku kod Arasa, a sam je otpočeo pripreme za sledeću veliku ofanzivu.

2. ENGLESKO-FRANCUSKA OFANZIVA NA R. LISU
OD 12. DO 14. OKTOBRA

(Sk. 45)

Još 10.X su nemački 14. korpus i konjica potisli levo krilo 10. armije, tj. 2 konjički korpus, sa područja Kasel—Ester na kanal d'Er—la Base, dok je 1. konjički korpus potisnuo levokrillnu diviziju 21. korpusa na liniju Bili—Vermel—Rišbur—Sen Vast. Time je ugrožen razvoj Engleske armije. Zbog toga je Foš uputio 2. konjički korpus da zauzme prelaze na r. Lisu, od Era do Estera, a zatim je sa 92. teritorijalnom divizijom iz 2. armije produžio krilo 10. armije do r. Lisa i pomerio granicu između 2. i 10 armije na r. Skarp, kako bi levim krilom mogla podržati englesku ofanzivu. Modij je očekivao da će Nemci idućeg dana nastaviti obuhvatni napad 4. konjičkim korpusom severno od Lilera, a 1. i 2. konjičkim kao i 14. korpusom severno i južno od Betina. Objedinjenim konjičkim korpusima (1. i 2. — sedam divizija) naredio je da energičnim napadima zadrže ili bar uspore nemačko nastupanje. Tako su 11.X naveče Nemci zadržani na liniji la Base—Ester i na Lisu. 2. engleski korpus neometano se prikupio na liniji Betin—Robek, konjički korpus na r. Lisu kod Era i Mervila, a 3. korpus sa jednom divizijom oko Sent Omera. U zoru 12.X Nemci su preduhitрили saveznički napad i odbacili levo krilo 21. korpusa na Los, zauzeli Vermel i odbili engleski protivnapad. Oba francuska konjička korpusa upućena su da potpomognu posadu Lila. U međuvremenu je Frenč uspeo da pod borbom prikupi u toku dana 2. korpus u predelu Vermel, Vjej Šapel. konjički korpus oko Berkena, a 3. oko Hazebruka.³⁴ U toku 12.X Lil se predao bez borbe.³⁵ Foš je ipak 13.X produžio ofan-

³⁴ Tog dana je iz Gana prispeo 4. korpus (7. pešadijska i 3. konjička divizija) u Tilt dok je 1. korpus otpočeo izvlačenje s fronta na Eni.

³⁵ Pre i u toku rata uloga tvrdave Lila predstavljala je jedno od najspornijih pitanja. Lil je po naređenju Foša evakuisan 9. X, 10. X je ponovo posednut sa tri teritorijalna bataljona i jednim konjičkim pukom, a 12. X su mu upućena oba konjička

zivu.³⁶ Engleski napadi naišli su 13. i 14.X od Betina do Hazebruka na pojačan otpor i postigli su samo neznatan uspeh, a francuska 10. armija zadržana je ispred polaznih položaja. Foš je 14.X saznao da opsadni korpus Bezelera energično nadire preko Gana na Ruler i da se Belgijska armija jedva drži na liniji Ostende—Turu—Ruler, pa je postojala opasnost da će joj biti presečena veza sa englesko-francuskim snagama i olakšano nadiranje Nemaca na Kale i Denkerk. Žofr i Foš morali su preduzeti sve mere da se to spreči. Foš je naredio hitnu izgradnju Ipra u što jači oslonac, a Belgijsku armiju uputio je da što pre zadrži Nemce, i to najkasnije na kanalu Ipr i na r. Izer. Nemci su u ovim operacijama angažovali samo 14. korpus koji je vršio stalan pritisak i izvodio lokalne napade. Glavnu aktivnost s obe strane Lisa vršili su konjički korpusi koji su s uspehom usporavali nastupanje Engleza.

Upotrebu novopridošlog 13. i 19. korpusa za obuhvat francuskog krila 10. armije pravcem Lil—Liler, koju je predviđao Ruprecht, odložio je Falkenhajn s obzirom na pojavu jačih protivničkih snaga u Belgiji. Dozvolio im je da se pomere prema Lilu i da ga zauzmu. Pošto se Lil ranije predao, oba korpusa ostala su i dalje prikupljena oko njega. Od 13. X komandant 6. armije očekivao je glavni napad severno od Lisa sa pravca Denkerk i nameravao da sa 13. i 19. korpusom što pre pređe u ofanzivu i zauzme bar važan prostor oko Kemela, s time se Falkenhajn nije složio, što je imalo vrlo nezgodnih posledica za Nemce.

Iako ova englesko-francuska ofanziva nije dala očekivane rezultate niti je doprinela da se održi Lil, ona je ipak omogućila da se razbacani engleski 2, 3, 4. i konjički korpus nađu 14.X prikupljeni u važnoj prostoriji Ipr—Ester—Liler koja će postati glavna baza za nastavak francusko-engleske ofanzive u Flandriji.

korpusa u pomoć ali su zadocnela. Slaba posada odbila je 11. X ponudu za predaju, ali po otvaranju vatre teške artiljerije na varoš 12. X dopodne, ona se predala.

³⁶ Žofru je predložio da bi pored ove krilne ofanzive trebalo, radi vezivanja i trošenja protivnika, preduzeti i kod drugih armija napade sa malo pešadije uz jaku podršku teške artiljerije. Žofr je usvojio ovaj predlog i naredio 5. armiji da to izvede kod Brimona i Kraona, a Foš je preduzeo napad kod Ebiterna i Kambrea. Od tada će se ovi taktički postupci češće primenjivati.

V BITKA U FLANDRIJI OD 15. OKTOBRA DO 14. NOVEMBRA

(Sk. 47)

Opšta karakteristika bitke. Od polovine oktobra do polovine novembra težište operacije prenele su obe strane u Flandriju. Tu se odvijala tzv. prva bitka u Flandriji, jedna od najdramatičnijih i najznačajnijih u prvom svetskom ratu.³⁷

Vođena je pred zimu, po magli i gotovo neprekidnoj kiši, u močvarnoj ravnici. S njom se završila ne samo operacija za obuhvat bokova i „trka ka moru“, nego i manevarske operacije na slobodnom zemljištu. To je bio i kraj svih iluzija da će se rat brzo završiti. Lišeni prostora za manevar, protivnici su se ograničili uglavnom na frontalne borbe, vrlo često u vidu susreta. Ovdje su se našle armije francuske, engleske i belgijske vojske, u koje su silom prilika uvedene njihove razne jedinice (aktivne, rezervne, teritorijalne, mornaričke, regrutovane u Evropi, Aziji i Africi). I sastavi nemačkih armija bili su uveliko izmešani (aktivne, rezervne, rezervne-dobrovoljačke, tvrđavske, mornaričke, landverske, erzac-jedinice). U borbu su često ubacivane trupe kako su pristizale, počesno, tamo gde je bila najveća potreba, većinom bez temeljnog plana, prethodnih priprema i bez obzira na njihovu organizacijsku pripadnost. Neprekidni napadi i protivnapadi nisu dozvoljavali sređivanje jedinica. Tako se o ovim zbivanjima u Flandriji dobivao utisak haotične izmešanosti pa se odomaćio naziv „flandrijski kaos“ („Melée des Flandres“). Operacije su vođene u Flandrijskoj niziji istočno i zapadno od linije Lan—Ipr—Nijepor i okončane su kao bitke na r. Izer i kod Ipra. Glavno obeležje ovog vojišta čini, zapadno od linije Briž—Diksmid, vodna mreža (reke, kanali, ravničasto zemljište duž morske obale i rečnih tokova ispod nivoa mora, nasipi i druga razna postrojenja za odbranu od poplava, regulaciju vodostaja i sl.) što je bitno uticalo i na razvoj operacija i borbi. Ta topografska osobenost imala je najveći, možda presudan uticaj i na konačni ishod cele operacije. U jugoistočnom delu vođeni tokovi, naročito Lis, olakšavaju operacije pravcima jugozapad—severoistok i obratno, dok

³⁷ Ova bitka predstavlja u širem smislu začetak najupornijih taktičkih i operativnih napora i idućih ratnih godina, a 1918. god. ovde su Nemci tražili rešenje za okončanje rata. U drugom svetskom ratu ovaj prostor imao je veliki uticaj na planove i operacije. Temeljno poznavanje problematike ove prve bitke olakšava razumevanje peripetija u Flandriji i Artou u oba rata.

r. Izer u srednjem i donjem toku preseca ove pravce, i sa naslonom na Diksmid i Nijepor predstavlja prirodan odbrambeni položaj na tim pravcima. Oblast Ipra dobija između operacijske zone duž morske obale i Lisa naročit značaj. Preko nje vode važni pravci ka Denkerku i Kaleu s jedne, i Ganu i Briselu s druge strane, a sam Ipr predstavlja važan komunikacijski čvor. Istočno i južno oblast je opasana pošumljenim izdancima Flandrijskih brda, koja se protežu od Pašandala preko Vičeta, Kemela i Kasela do izvornog dela Izera. To olakšava odbranu Ipra prema istoku i jugu, ali, s druge strane, osvajanjem uzvišenja Pašandal i Vičete dolazi se na sam greben Flandrijskih brda koji, iako visok svega 50—170 m, dominira severno i južno nizijom, obuhvata front na Izeru i u dolini Lisa kod Lila i Armantijera i pruža najpodesnije taktičke uslove za nadiranje ka Denkerku i Kaleu. Držanje Ipra imalo je najveći strategijsko-operativni značaj za oba protivnika sve do kraja rata. Bitka u Flandriji, iako se protezala na širini od 100 km i trajala mesec dana, predstavlja, pored raznolikih vidova operacija i borbi, vođenih od Arasa pa do mora, jedinstvenu i u operativnom smislu tesno povezanu bitku, a sa savezničke strane i objedinjeno rukovođenu. Prema hronološkom razvoju u bici se ističu uglavnom ove faze: pripreme i uvodne operacije od 15. do 19. X; bitke na r. Izer od 20. do 26. X; bitka kod Ipra — I faza — od 27. X do 4. XI i II faza od 4. do 14. XI. To je bio i stvarni kraj bitke u Flandriji, iako su Nemci pokušavali još nekoliko dana da je ožive.

1. PRIPREME I UVODNE OPERACIJE OD LANA DO MORA DO 19. OKTOBRA

a. Rad vrhovnog rukovodstva

Falkenhajn je zasnivao odluku o izvođenju obuhvatnog manevra desnim krilom u Flandriji na upotrebi novih šest rezervnih korpusa, formiranih u avgustu 1914. god. od mladića — dobrovoljaca.³⁸ Oko Brisela je formirao novu 4. armiju pod komandom virtenberškog nadvojvode Albrehta, u koju su ušli po padu Anversa 3. re-

³⁸ Njihova obuka bila je nezavršena, popuna starešinskim kadrom slaba, a materijalna oprema nepotpuna. Pa ipak se Falkenhajn rešio i pored najozbiljnijih opomena iz Nastavničke inspekcije da četiri ovakva korpusa odredi za rešavajući front u Flandriji, jedan da dodeli 5. armiji za front prema Verdenu, a jedan da na raspolaganje 8. armiji u I. Pruskoj.

zervni korpus sa pridatom 4. erzac-divizijom i četiri rezervna korpusa — dobrovoljaca (22, 23, 26, 27). Armija se imala prikupiti počev od 13.X na liniji Lokeren—Lesin i, čim bude spremna, da preduzme, „bez obzira na gubitke“, nastupanje severno od Lila kroz Belgiju sa desnim krilom uz morsku obalu, a sa levim oko i severno od Sent Omera. U naslonu na Sent Omer imala je obrnuti front prema jugu. Kod 6. armije je trebalo da 19. i 13. korpus nastupaju desnim krilom južno od kanala Armantijer—Ester—Mervil, a levim na La Base, gde bi se oslonili na 14. korpus koji je držao front La Base—Lan. Prvi cilj ofanzive bio bi da istureno desno krilo 4. armije u pravcu Kalea ovlada uzvišenjima Kale—Suše, a 6. armija da zauzme Liler. Taj operacijski plan usvojio je Falkenhajn već 10, ali ga je usled iskrcavanja trupa oko Sent Omera, Kalea i Denkerka, jake koncentracije na odseku Bajel—La Base, pokreta Belgijske armije iz Anversa duž morske obale i ka Diksmidu i zadocnjenja pokreta 4. armije sa područja Lokeren stalno menjao i tek 18. naveče, posle usklađivanja svoga i gledišta oba komandanta armije, definitivno ustalio. Prema njemu, ako Engleska armija produži svoj obuhvatni napad na desno krilo 6. armije severno od Lisa, ona bi ostala u odbrani i pripremala bi se za napad u naslonu na 4. armiju koja je trebalo da odmah preduzme energično nadiranje na zapad. Ako Engleska armija odstupi, 6. armija je imala da nastupa južno od Lisa i preduzela bi na pomoćnom pravcu proboj fronta kod Sušea radi vezivanja neprijatelja. Za ovo joj je dodelio tešku artiljeriju koja je dejstvovala pri napadu na Anvers. Falkenhajn je tog dana ponova prihvatio sugestije Kluka da se 24.X opet pokuša prodor fronta kod Roa, ali je izvršenje poverio Bilovu, kome je za tu svrhu 1. armija imala staviti na raspolaganje 1½, a 7. armija jedan korpus. Pri ovakvom planu, gde se upravljalo suviše prema protivničkom radu i predviđala alternativna rešenja, protivnik je uspeo da blagovremeno prikupi jake snage u Flandriji, održi inicijativu na Lisu i prikrije svoju situaciju zapadno od kanala Ipra i na pravcu Denkerk—Kale.

Žofr je uspeo 9.X da na severu organizuje zajedničko komandovanje. Engleski samostalni korpus generala Rolisona (docnije 4. korpus — 7. pešadijska i 3. konjička divizija) koji je iskrcao u Zebrižu potčinjen je Frenču, a belgijski kralj se dobrovoljno potčinio francuskoj Vrhovnoj komandi. Foš je i dalje rukovodio operacijama francuskih snaga severno od Oaze koje su već nosile naziv „Provizorna grupa armija sever“ i koordinirao operacije savezničkih armija u Flandriji. Ofanziva koju su izvodile englesko-francuske armije prema Fošovom planu od 10.X sa odseka Loventi—Ipr pravcima Lil i Kurtre, nije od 12—14.X donela očekivane rezultate. Pa ipak Žofr je naredio da se ona produži pošto je olakšavala spajanje savezničkih snaga, uvođenje Belgijske armije u bitku na levom krilu, i kočila je nemačku okupaciju belgijske obale i industrijske oblasti Lila. U ofanzivi između Ipra i Loventija moglo je da privremeno učestvuje samo pet engleskih pešadijskih, tri konjičke divizije, levo krilo francuske 10. armije i sedam francuskih konjičkih divizija. Severno od Ipra do mora oslabljena i premorena Belgijska armija imala je da uz podršku dve francuske teritorijalne divizije i mornaričke brigade ostane privremeno u odbrani, dok bi je s mora pomagale jedinice engleske i francuske flote. Na vesti da je Žofr 17.X uputio u Flandriju 42. pešadijsku diviziju i 9. korpus, a u izgledu je bila i 31. pešadijska i 9. konjička divizija, Foš je rešio da čim pristigne 42. divizija, preduzme ofanzivu i sa levom grupom pravcem Gan—donji Lis i to: na levom krilu 42. i 1. francuska konjička divizija, u centru Belgijska armija, a na desnom krilu jedna teritorijalna divizija i francuski konjički korpus. Taj početni raspored ojačavao bi se docnije. Frenč se složio s tim planom, a Žofr ga je 19.X odobrio i naredio da sve francuske snage u Belgiji obrazuju *armijski odred Belgije* pod generalom d'Irbalom, dok je Fošu odmah stavio na raspolaganje 9. korpus, 9. konjičku diviziju i 1. senegalsku brigadu. Foš je bio predvideo početak opšte ofanzive za 24.X, ali su Nemci već 19. i 20.X preduzeli napad na Belgijsku armiju na Izeru, čime su osujetili Fošovu nameru.

Foš nije nikad gubio iz vida ovaj plan i prema njemu je grupisao snage, što će se odraziti čak i u poslednjoj bici kod Ipra. Njemu je prilagođavao i preduzete uvodne mere u pravcu Kortemarka, Rulera.

b. Razvoj situacije na frontu

Belgijska armija se povukla iz Anversa noću 6/7.X bez ometanja na zapadnu obalu r. Esko. Kako je armija bila nesređena, a nemački pritisak se osećao od Termonda, kralj Albert je rešio da je povuče čak u oblast Kale, Sent Omer. Tek na energičnu intervenciju Žofra 15.X ona je organizovala i posela položaje za odbranu sa četiri pešadijske divizije i francuskom mornaričkom brigadom iza r. Izer, kao i mostobrane Nijepor i Diksmid sa krilima naslonjenim na more i severozapadno od šume Hutilist. Konjička divizija je isturena pred front. a dve pešadijske divizije zadržane su u rezervi.³⁹ Fortifikacijsku organizaciju Ipra Foš je od 12. do 16.X forsirano izgrađivao, posadu je ojačao na dve teritorijalne i četiri konjičke divizije (2. korpus Mitrija) i od njih je formirao samostalnu Grupu Ipr pod komandom generala Bidona. Ta grupa je imala zadatak da po svaku cenu održi područje Ipr, Beseng i da napada nemačke snage pravcima Ruler i Kortemark, što je do 19.X uspešno izvodila.⁴⁰ Francusko-englesku ofanzivu na Lisu, iako nije do 14.X dala očekivane rezultate, Foš je prepustio da se i dalje razvija, jer se nadao da će tako olakšati situaciju Belgijske armije. Engleski 3. i 2. korpus produžili su od 15. do 18.X nastupanje severno i južno od Lisa ka Armantijeru, a levo krilo 10. armije ka Lilu sa konjicom Kono u me-

³⁹ Brojno stanje armije iznosilo je nekih 50 000 pušaka, a u svakoj diviziji broj pešadijskih pukova sveden je od 6 na 3.

⁴⁰ Istovremeno sa Iprom forsirano je naročito sa engleske strane utvrđivanje logora Denkerk, čija je posada oslabljena (iznosila je 16. X jedva oko 10 000 ljudi i 15 pozicijskih baterija) zbog upućivanja snaga za Ipr. Odbrana obalskog sektora oslanjala se na sadejstvo sa plovnim jedinicama, pa su u tom cilju vršene i zajedničke pripreme.

đuprostoru. Do 18.X su engleski 3. korpus i konjica Kono (sada smanjena na 3 divizije) izbile na Lis od Denana do Armantijera engleski 4. korpus zauzeo je Pašandol, 1. se kretao od Hazebruka za Ipr, a konjički korpus Alenbi nije mogao preći Lis i zadržao se kod Mesina. Južno od Lisa Nemci su na liniji Radengem—la Base—Vermel ukočili svako napredovanje Engleza i Francuza i primorali njihove snage od Menena do Vermela da pređu u odbranu.

Falkenhajn je noću 13/14.X naredio da 6. armija pređe u prvo vreme potpuno u odbranu. Saopšteno je da će 4. armija 17.X preduzeti nastupanje i verovatno će 20.X doći u dodir s neprijateljem. Na to je komandant 6. armije predvideo za 20.X početak artiljerijske pripreme prema Arasu, a za 22.X početak napada severno od njega. Izbijanje Engleza istočno od linije Ipr—Armantijer navelo je Falkenhajna da naredi početak opšte ofanzive za 20.X. 6. armija se pripremila u toku 19.X za napad idućeg dana: 19. korpusom s obe strane Lisa (levim krilom preko Estere), 13. korpusom (levim krilom) na liniji Bokamp—Vvej Šapel, 7. na liniju la Base—Živanši, gde je trebalo da se napadu priključi i 14. korpus. Bavarški 1. rezervni korpus upućen je da tog dana otpočne uvodne borbe za proboj fronta severno od Arasa, 4. i 1. konjički korpus preduzeli su na Lisu obezbeđenje prelaza od Menena do Varntona, ostali korpusi 6. armije (4. i Gardijski) zadržani su u odbrani, a 2. konjički u rezervi.⁴¹ Falkenhajn je 14.X naredio vojvodi Albrehtu da 18.X otpočne nastupanje 4. rezervnim korpusom sa linije Ursel—Ansegem, a levim preko Menena na Mervil opštim pravcem preko Tilta, Ipra na Hazebruk. Samo je 3. rezervni korpus trebalo da produži energično nadiranje duž obale i već je 15.X zauzeo gotovo bez borbe Ostende i Zebriž. Za 16.X nameravao je da produži nadiranje preko r. Izer, ali ga je komandant armije sprečio

⁴¹ Korpusi su dobili izvesnu popunu u ljudstvu, ali njihova brojna stanja su još uvek bila ispod polovine. No najviše je zabrinjavalo to što se artiljerijska municija ni za ovu odsudnu bitku nije mogla obezbediti sem za 2—3 jača borbena dana.

sve do 18.X, jer je smatrao da su bolji uslovi za napad armije ispred reke.⁴² Komandant 4. armije očekivao je da će ubrzanim nastupanjem očuvati u tajnosti svoj bočni udar i izbiti 19.X naveče čak na liniju Denkerk—Berg—Berst—Staden—Vestrozebeke—Morsele. U toku 18.X 3. rezervni korpus izvršio je napad od Šora do Nijepora na Izeru ali bez uspeha. Tom prilikom je desnokrilna divizija bila izložena vatri engleskih krstarica i zastala je već kod Vestenda. Ostali korpusi izbili su tog dana uglavnom na liniju Turu—Kurtre. Idućeg dana došlo je samo do pojedinačnih sudara, a za 20.X komandant 4. armije naredio je opšti napad: 3. rezervni korpus da forsira Izer kod Kejema, 22. rezervni da napadne Diksmid, a ostala tri da izbiju na zapadnu ivicu šume Hutilist i s. Geluvelt.

2. BITKA NA R. IZER OD 20. DO 26. OKTOBRA

(Sk. 47)

Nemačka 4. i 6. armija prešle su 20.X u opšti napad. Napad 3. i 22. korpusa na desnom krilu između Nijepora i Diksmida za prelazak Izera nije, ni pored sve žestine i nadmoćnosti, uspeo. Brodska artiljerija onemogućila je pokret desnokrilne divizije 3. korpusa. Inače 3. korpus je potisnuo istaknute belgijske delove iz Lombarcide i sa desne obale reke. Na mostobranima Nijepor i Diksmid protivnik se čvrsto držao. Levokrilni korpusi polako su potiskivali slabe snage ispred sebe pa ipak nisu dospeli do određene linije. Ni kod 6. armije napad se nije povoljno razvijao. Konjica — 6 divizija — zadržana je severno od Lisa, između Menena i Varntona, a 19. korpus je na početku napada napadnut, te nije mogao napredovati. I na jugu kod 13, 7. i 14. korpusa postignuti su u teškim borbama samo lokalni uspesi. Bavarski 1. rezervni korpus bio je otpočeo artiljerijsku pripremu za proboj fronta severno od Arasa. Postignutim rezultatima nisu

⁴² Ovaj teško razumljivi postupak komandanta armije gorko se osvetio.

bili zadovoljni ni Falkenhajn ni komandanti armija. Neuspesi na desnim krilima obe armije razbili su im nade da će 22, 23, 26. i 27. rezervni korpus koji su se nalazili u centru olakšati nastupanje. Odlučeno je da se napad 21.X produži i da se iz Belgije privuče mornarička divizija na desno krilo 4. armije. Belgijska armija je angažovanjem gotovo svih rezervi s mukom održala položaje na Izeru. U oblasti Ipra konjički korpus Mitri povukao se na zapadnu ivicu šume Hutilist i do Langemarka, engleski 1. korpus prikupljao se za napad iza desnog krila konjičkog korpusa, a 42. pešadijska divizija iskrcavala se u Denkerku i odmah je upućena za pojačanje belgijskog levog krila. Iskrcavanje 9. korpusa moglo je otpočeti 21.X u Sen Polu i Dulanu, dok su se 31. pešadijska i 9. konjička divizija još prevozile. Foš je uporno nastojao da Belgijska armija po svaku cenu održi položaje na Izeru, a da Engleska armija pojača pritisak na celom frontu.

U toku 21.X 3. korpus je preneo težište napada na odsek Sen Žorž—Tervate i po vrlo teškom zemljištu dopro je do Izera, ali ga nije mogao preći. Brodska artiljerija je i tog dana ometala napredovanje duž obale. Ponovljene juriše 22. korpusa na Diksmid Belgijanci su odbili uz francusku pomoć. Samo je 23. korpus potisnuo francusku konjicu iz šume Hutilist i izbio na drum Diksmid—Biksšot. Pošto ostala 2 korpusa nisu nikako napredovala, levo krilo 3. korpusa moralo se poviti pod pravim uglom na istok. Ni 6. armija nije tog dana imala većih uspeha. Engleski 2. i konjički korpus neznatno su potisnuti, 4. je napustio Žilebek, a 1. se povukao na glavni položaj. Kod Arasa je bavarski 1. rezervni korpus postigao pri probouju fronta lokalni uspeh. Falkenhajn je naveče počeo sumnjati u uspeh ofanzive, pa je ipak rešio da je nastavi, ali sa težištem kod 6. armije kojoj je dodeljen i 24. rezervni korpus iz 5. armije. Zadaci korpusa za 22.X ostali su isti. Žofr je povoljno cenio situaciju, samo je, na vesti da Nemci prevoze trupe sa ruskog fronta i da će upućena pojačanja moći pristići tek 24.X, usporavao ofanzivu, dok je Foš već 22.X naredio d'Irbalu da sa armijskim odredom preduzme napad jugoistočno od Diksmida

na Turu, sa 42. pešadijskom divizijom preko Nijepora na Gistel, dok je Frenča zamolio da sadejstvuje napadu d'Irbala.⁴³

U toku 22.X brodska artiljerija je dejstvovala tako efikasno da su Nemci napustili Lombarcide i povukli se na Vestende, dok je levo krilo 3. korpusa posle teških borbi prebacilo nekoliko bataljona preko Izera u luku Tervate. Južno od Diksmida oko Bikššota i Langemarka obe strane ogorčeno su napadale, ali bez uspeha. Kod novih rezervnih korpusa, pored nedovoljne obučenosti, već se osećala zamorenost. Komandant armije sada je polagao svu nadu u slab otpor Belgijske armije i u uspeh svog desnog krila. Levo krilo na pravcu Geluvelt ojačao je 3. konjičkom divizijom, a 5. konjičku diviziju uputio je ka Mesinu. I 6. armija je slabo napredovala pa je komandant odlučio da 23.X sa 7. i 14. korpusom izvede glavni napad između Lana i La Basea desnim krilom preko Betina na severozapad. Odustao je od proboja kod Arasa i svu tešku artiljeriju koncentrisao na ovom odseku. Kod saveznika se situacija utoliko popravila što su prema Belgijskoj i Engleskoj armiji nemački napadi paralisani, pa je Frenč uveo u borbu i indijsku 1. diviziju. Napad d'Irbala nije došao do izražaja, jer je konjički korpus Mitri odmah zadržan, a englesko sadejstvo se nije osetilo. Foš je ostao pri tome da se napad izvede 23.X i predvideo je da 9. korpus, čija je jedna divizija stigla kod Ipra, uvede na pravcu Pašandal—Ruler.

Na celom frontu situacija se 23.X nije gotovo ni u čemu izmenila, sem što je 3. korpus zauzeo Tervate odakle je pretila opasnost proboja belgijskog fronta. I pored toga Falkenhajn se uverio da napad 4. armije, i pored ogromnih gubitaka, neće dati nikakve rezultate, a presudne nije očekivao ni od napada 6. armije. Pa ipak je rešio da 6. armiji uputi 15. korpus iz 2. armije kojoj je naredio da odustane od proboja kod Roa. Fošova ofanziva

⁴³ Tog dana su Englezi raspolagali tačnim podacima o jačini i sastavu nemačke 4. i 6. armije.

svim snagama d'Irbala i Belgijskom armijom, uz sadejstvo Engleske armije, postigla je slab uspeh.⁴⁴

U toku 24.X 4. armija je nastavila napade u centru i na levom krilu belgijskog fronta dok su na frontu Bikšote—Langenmark zamorene divizije prešle u odbranu. Tog dana je francusko-engleski napad nastavljen južno od Diksmida, ali je ubrzo obustavljen, jer se u centru belgijskog fronta učvrstilo oko tri divizije na levoj obali Izera, a pridošle teške baterije neutralisale su brodsku artiljeriju. Belgijske trupe jedva su odolevale napadu kod Diksmida. Zato je 42. divizija, ostavivši slabe delove ispred Nijepora, povučena za protivnapad, a Foš je za otklanjanje te opasnosti uputio izvesne snage iz sastava d'Irbala. Istočno od Ipra englesko-francuske snage vršile su pritisak na odsek Langenmark—Zonebeke i preduzele napad pravcima Bikšote—Pašandal, kome su nemački korpusi uglavnom odolevali, ali za protivnapad nisu više imali snage. Zato je komandant 4. armije predložio Falkenhajnu da produži napad severno od Diksmida do mora, a da na ostalom frontu pređe u odbranu, dok Vrhovna komanda ne uputi dva nova korpusa koji bi napali s juga i istoka i zauzeli Ipr, što bi omogućilo produženje ofanzive. Falkenhajn je to usvojio pod uslovom da armija do 29.X očuva svoje položaje. Ni 6. armija nije uspela da probije front na odseku Lan—Betin. Ruprecht je ubedio Falkenhajna da se ofanziva može uspešno produžiti samo uvođenjem novih korpusa na desnom krilu. Zbog toga je Falkenhajn naredio 6. armiji da veže neprijatelja ispred sebe kako bi rasteretilo 4. armiju. 6. armija je obustavila ofanzivu i do 29.X preduzimala je počesne napade koji nisu bitno izmenili dotadanju situaciju. Za 25.X Foš je predvideo produženje napada: 9. francuski korpus pravcem na Ruler, engleski 1. korpus severno od drumu Ipr—Menen, a engleski 4. na front Geluve—Vervik.

U toku 25.X oko Diksmida su se vodile ogorčene borbe. Nemci su vršili nekih 15 uzastopnih napada i pro-

⁴⁴ Severno od Armantijera do mora saveznici su imali nekih 15 pešadijskih i 9 konjičkih divizija, prema 12 pešadijskih i 8 konjičkih nemačkih divizija.

tivnapada i najzad su uspeli da se ubace u grad, ali se ojačana francuska posada održala u jednom njegovom delu. Na centru Belgijske armije 42. divizija jedva je odolevala napadaču, ali je Foš uporno tražio da Belgijska armija održi front na Izeru, obećavajući joj pojačanja. Kao krajnju meru predviđao je plavljenje terena sve do Diksmida otvaranjem morskih brana, zašto je belgijska Vrhovna komanda po engleskim sugestijama još od 15.X vršila pripreme. Engleski napadi brzo su zadržani, a 9. korpus stalno je vršio napade i protivnapade bez većih rezultata. U zoru 26.X d'Irbal i Frenč nastavili su južno od Diksmida napade, ali su ih Nemci brzo zadržali. Kako je Foš već angažovao sve rezerve, a pojačanja još nisu bila pristigla, to su i saveznici odustali od napada krajem oktobra, do pristizanja novih snaga koje su, kao i nemačke, upućene prema Ipru gde se već očitavalo težište budućih operacija. Tako je 26.X ukočena saveznička opšta ofanziva pravicima Gan, Kurtre, Lil, kao što je dva dana ranije ukočena nemačka ofanziva pravicima Kale, Liler. Razvoj bitke na Izeru bitno je doprineo tome, jer je u nju utrošeno više snage i vremena no što se predviđalo.

3. BITKA KOD IPRA — I FAZA — OD 27. OKTOBRA DO 4. NOVEMBRA

(Sk. 47)

a. Rad vrhovnog rukovodstva i razvoj situacije do 30. oktobra

Posle odustajanja od prodora kod Roa, 15. i 2. bavar-ski korpus 2. armije ubrzano su rokirani do 25.X za Kambre, da bi omogućili 4. armiji produženje napada sa jugoistoka na odsek Ipr—Popereng. Falkenhajn je 27.X utvrdio plan za produženje ofanzive 4. i 6. armije koja je imala otpočeti 30.X. Da bi olakšao prelazak u napad, formirao je pod komandantom 13. korpusa „*armijski odred Fabek*“, u čiji su sastav ušli $\frac{1}{2}$ 13, 15, 2. bavar-ski korpus, 1, 2. i 4. konjički korpus, docnije 3. pešadijska

divizija 2. korpusa 1. armije, a eventualno i novoformirana bavarska 6. rezervna divizija. Odred je potčinjen komandantu 6, a konjički korpus 4. armiji. Odred je trebalo da sa linije Vervik—Delmon, jednovremeno sa napadom armija probije neprijateljski front u severozapadnom pravcu.

Oko mesta proboja i pravca nadiranja armijskog odreda postojala su suprotna gledišta. Ruprecht je predlagao proboj sa odseka Menen—Varnton pravcem Kemel—Kasel kako bi dobio veći obuhvatni zamah u odnosu na front na Lisu i Izeru. Falkenhajn se složio sa Albrehtom za pravač na odseku Ipr—Kemel, što je bilo neumesno i znatno je uticalo na ishod cele operacije.

Iako snage obe armije, koje je trebalo da donesu odsudno rešenje, nisu bile relativno velike, Falkenhajn je naredio 5. armiji da do 1.XI napadne i zauzme Verden. 27.X usvojio je i predlog 1. armije da njen 3. korpus 29/30.X izvede demonstrativan napad na pravcu Veji. U pozitivan ishod ofanzive u Flandriji nije sumnjao, te je 29.X otputovao u Berlin zbog vrlo teške situacije na istočnom frontu.

Pored francuskih upornih napada na nemačko desno krilo na pravcima Lil i Kurtre preduzimani su i pojedinačni napadi sa r. Izera, a naročito iz istaknutog luka kod Ipra, prema jugo- i severoistoku (Gistel, Turu, Staden, Ruler, Kurtre) da bi se olakšala situacija belgijsko-francuskih snaga na ovoj reci. Ovi napadi nisu uspeli i Nemci su 26.X potisli Belgijsku armiju sa Izera na železnički nasip Nijepor—Diksmid i doveli je u tešku situaciju. Zbog toga je belgijska Vrhovna komanda naredila 27.X da se otvore brane kod Nijepora i poplavi zemljište — „polderi“ između Izera i nasipa čiji je nivo naročito za vreme plime bio ispod morske površine. Glavne brane su već bile u nemačkim rukama, pa su otvorene sporedne, usled čega je plavljenje išlo sporo. Tek 28.X oko 10 časova voda je došla do Ramskapelea, a neveče do Perviza. Zato je Foš naredio da se u toku 27. i 28.X produži napad iz luka Ipra kako bi omogućio Belgijskoj armiji da ostane na nasipu. Bezeler je sa svojim

3. i $\frac{1}{2}$ 22. korpusa forsirao 29.X napad na Izeru opštim pravcem Ramskapele. Iako je voda već od 28.X sve više kočila napad, Nemci su sa očajničkom upornošću, gazeći vodu preko kolena, bez jače vatrene podrške, često iskačući iz čamaca na nasip, nastavili napad do 30.X naveče, kada su se uverili da je borba sa stihijom nemogućna, te su noću 30/31. povukli trupe iza Izera. To je bio stvarni kraj bitke na Izeru i početak novih operacija, čiji su pojačani pritisak od mora do Arasa, naročito u luku Ipra, saveznici osećali već od 27.X. Žofr i Foš su predviđali da će Nemci, čim njihov napad na Izeru bude plavljenjem ukočen, usredsrediti svoje napore na Ipr. Zato su na Ipru već od 27.X vršili pripreme za glavnu bitku.⁴⁵ Osećali su da je engleski front oko Ipra slab, te su predvideli da ga pojačaju jednim konjičkim korpusom i delovima 32. i 16. korpusa. Ali Foš je očekivao ovu podršku pre svega od armijskog odreda Belgije koji je trebalo da preduzme napad 30.X u 6.30 na celom svom frontu.

b. Tok bitke od 30. oktobra do 4. novembra

Novu ofanzivu u Flandriji otpočele su 30.X ujutro 4. i 6. armija.

Obostrani raspored snaga 29/30. X bio je: 4. armija od mora do Geluvelta (oko 45 km) uglavnom u napadnom rasporedu sa 3. i 22. rezervnim korpusom (oko 6 pešadijskih divizija) severno od Diksmida do mora, sa 23, 26 i 27. rezervnim korpusom (oko $6\frac{1}{2}$ pešadijskih divizija) prema luku Ipra; 6. armija od Delmona do linije Bomon—Amel (oko 80 km) sa 19. i 24. rezervnim, 7. i 14. i bavarским 1. rezervnim, 4. i Gardijskim korpusom (14 pešadijskih divizija) delom za napad, a delom za odbranu. Između ovih armija prikupio se armijski odred Fabek i pripremao za proboj fronta sa 15. i 2. bavarским i $\frac{1}{2}$ 13. korpusa (5 pešadijskih u I i bavarском 6. rezervnom divizijom u II liniji) na liniji Geluvelta—Varnton (oko 14 km) i 1. konjičkim korpusom (dve divizije) na odseku Varnton—Delmon. Iza položaja odreda prikupili su se

⁴⁵ Zato francuski zvanični FAVR—I/4—341 svrstava sve borbe na ovom frontu već od 27. X pod naziv „bitka kod Ipra“, čega se i ovde pridržavamo, jer olakšava preglednost.

4. i 2. konjički korpus (5 divizija) južno i istočno od Menena, a 3. pešadijska divizija iz 2. korpusa otpočela je iskrcavanje u Lilu. Komandant 6. armije dodelio je armijskom odredu Fabek kao pojačanje 32 teške baterije. Obe armije su raspolagale sa 33 pešadijske i 8 konjičkih divizija. Saveznici su prema frontu nemačke 4. i 6. armije imali: francusku 10. armiju od Arasa do La Basea — 33, 21. i 1. konjički korpus (6 pešadijskih, 2 teritorijalne i 3 konjičke divizije); Englesku armiju naslonjenu na sever do Zonebeka — 2, 3, konjički korpus, korpus Rolison i 1. korpus (8 pešadijskih, 3 konjičke divizije); francuski armijski odred Belgije od Zonebeka do Diksmida, sa tri mešovite korpusne grupe (ukupno oko 5 pešadijskih, 2 teritorijalne i 5 konjičkih divizija); Belgijsku armiju od Diksmida do Nijepora (6 pešadijskih, 2 konjičke divizije). Dakle, od Arasa do mora ukupna jačina mogla je iznositi oko 28 pešadijskih i 13 konjičkih divizija.⁴⁶

Za napad 30. X vojvoda Albreht je naredio da „sve divizije bezobzirno napadaju... ne osvrćući se na sedede...“, i svaki oficir i vojnik mora da zna da „od uspeha ovog napada zavisi verovatno glavno rešenje kampanje“.⁴⁷ Težište napada 4. armije bilo je upućeno na odsek severno od Diksmida do Ramskepelea (5 divizija na frontu od 7 km). Pošto izvrši prodor, udarna grupa trebalo je da nadire ka jugozapadu i spoji se zapadno od Ipra sa armijskim odredom Fabek, čime bi se likvidirao ispupčeni luk Ipra. Prema Nijeporu ostavljena je samo 1 erzac-brigada kod Vestendea.

Izviđačka četa ove brigade prodrila je 30. X ujutru preko neoštećenih mostova i pored neposrednutih glavnih brana do ivice

⁴⁶ Teško je shvatiti izmešanost francuskih sastava. Tako je korpusna grupa „A“ — gen. Diboa (nekadašnji štab 9. korpusa) imala 3 pešadijske, 2 konjičke divizije i 1 samostalni konjički puk. Gotovo sve divizije imale su pored normalnog sastava 4—5 jedinica iz drugih sastava. Najupadljiviji je sastav 42. pešadijske divizije u korpusnoj grupi „C“ Ember (nekadanji štab 32. korpusa) koja je imala pored redovnog sastava još: 2 teritorijalna puka i 4 baterije iz posade Denkerka, 3 bataljona iz 38. pešadijske divizije, 1 afrički streljački puk, 1 streljačku mornaričku brigadu i 1 husarski puk. Ovo se moglo ublažiti da je Foš više primenjivao odbranu. Njegovi kritičari, naročito s engleske strane, i po našem mišljenju ne bez opravdanja gledaju i u ovom uticaj Granmezovih ideja i uzroke nepotrebno velikih gubitaka.

⁴⁷ SR—V—332.

Nijepora, gde je zadržana pešadijskom vatrom. Komandant 3. korpusa propustio je da podrži četvu i zauzme Nijepor i brigadu je skrenuo na jug, da pomaže 3. korpusu koji se do naveče probijao uz teške gubitke kroz blato i vodu ka dobro branjenom železničkom nasipu Nijepor—Diksmid.

Samo je desnokrnlina divizija 3. korpusa uspela da zauzme nasip kod Ramskapelea i da ga održi. Kako je voda sve više rasla to se ceo korpus morao noću povući iza Izera. Ni napadi ostalih korpusa nisu uspeli. Time su propale već prvog dana velike nade u ofanzivu 4. armije. Armijski odred Fabek trebalo je da tog dana zauzme liniju Kruseik—Mesin, ali je zadržan na dobro uređenim prednjim položajima. Na ostalom delu fronta 6. armije vođene su toga i sledećeg dana manje borbe. Foša nije uznemirila vest da su Nemci 30.X ujutro prešli u napad od Arasa do Ramskapelea, jer je znao da će ih zadržati poplavljeno zemljište na levoj obali Izera. Kod Ipra je nemački napad naišao na 1. engleski i 1. konjički korpus koji su se povukli na liniju Sen Eloa—Zilebeke, svega 5 km ispred Ipra, gde su se uz francusku pomoć jedva zadržali. Ovo je uznemirilo Foša i Frenča, jer je onemogućavao održanje stvorenog luka fronta oko Ipra, što bi kočilo nastupanje saveznika severno i južno od njega. Zato su odlučili da pređu u odbranu i privuku što hitnije pojačanja za konsolidovanje fronta kod Ipra. Već u noći 30/31.X upućeni su delovi francuskog 16. i 9. korpusa za Sen Eloa, francuska 9. konjička divizija pošla je za Vičete, a francuski 1. konjički korpus Kono sa tri divizije rokiran je u oblast Ipra.

Idućeg dana prešla je 4. armija u odbranu sem levokrnlnog korpusa koji je u sadejstvu sa 15. korpusom Fabek napadao Geluvelt. Prema Izeru je ostavljena samo erzac-divizija, dok je ostatak 3. korpusa rokiran prema iparskom frontu. Odred Fabek je zauzeo Ostavern, upao u Mesin i pripremao se za napad na Vičete, koji je bio glavni oslonac ovog odseka. Na ostalom frontu vodile su se borbe oko položaja. Kod engleskog 1. i 1. konjičkog korpusa, i pored pridošlih francuskih pojačanja, stanje se pogoršalo i oni su nameravali da se povuku 2 km, ali to

Foš nije odobrio, obećavajući da će francuske mešovite grupe 16. i 9. korpusa preći 1.XI u napad južno i severno od njih. Kod 4. armije zavladao je 1.XI zatišje. Poplava se širila i dalje prema jugu i 22. korpus je morao povući svoje delove severno od Diksmida iza Izera. Usled premorenosti trupa i rokiranja 3. korpusa opšti napad sa 4½ korpusa mogao je otpočeti tek 3.XI. Odred Fabek je zauzeo definitivno Mesin, ali je napredovanje kod Vičete zadržano. Komandant armije je zaključio da glavni udar treba usmeriti na visove Kemela koji su dominirali celom okolinom. U tom cilju odred je pregrupisan. Francuski napadi u oblasti Vičete nisu postigli postavljeni cilj već su samo olakšali odbranu engleskih korpusa. Na frontu severno od Zonebeka vladalo je zatišje. Tog dana je Rupreht bio ubeđen da je napad kod Ipra zastao i da se bez većih pojačanja neće moći nastaviti, a i Foš je bio došao do zaključka da bez pojačanja neće moći održati front na Ipru. Zato mu je Žofr uputio 20. korpus iz 2. armije, a sam Foš je prikupio razne jedinice iz 10. armije i 42. pešadijske divizije za ojačanje Iparskog luka. Ni sledećeg dana stanje kod nemačke 4. armije nije se izmenilo. Fabek je najzad zauzeo Vičete i uspešno odbijao francuske napade. Trebalo je da Englezi 3.XI nastave sa odbranom s tim da jedan odred iz grupe Bidon preduzme pomoćni napad duž morske obale. Foš je za svoju rezervu predvideo 20. korpus koji se od 2/3. do 3/4.XI imao prikupiti u trouglu Beseng—Ipr—Popereng. Opšti napad 4. armije od 3.XI nije došao do izražaja jer su korpusi u razno vreme otpočeli napad. Ni kod armijskog odreda Fabek nisu postignuti značajniji rezultati, a ni francuski napadi nisu bolje prošli. Borbe su se ovog i idućeg dana sve više vodile oko manjih oslonaca, bez znatnih promena na frontu.

c. Rad vrhovnog rukovodstva od 3. do 4. novembra

Falkenhajn je već 3.XI bio načisto s tim da ni bitka u Flandriji neće doneti rešenje, ali je smatrao da je neophodno da se zauzme Iparski luk i front ispravi na

liniju Bikššote—Mesin. To bi bio veliki moralni uspeh i omogućila bi se ušteda snaga koje su mu bile potrebne za istočni front. Bez ovog bi protivnici i sopstvene trupe shvatili bitku u Flandriji kao očigledan poraz, što bi navelo saveznike da produže ofanzivu prema nemačkom desnom krilu. Zbog toga je Falkenhajn rešio da još ne pređe u defanzivu u Flandriji i da ne prenese težište operacija na istočni front gde su postojali dosta povoljni izgledi na uspeh. Za novu odluku bilo je potrebno ojačati 4. i 6. armiju. Odustao je od napada na Verdun, obustavio počesne napade 1. i 5. armije na Eni i Argonu, ojačao je 4. i 6. armiju sa po jednom pešadijskom divizionom, prevezenom 5. i 6. XI u Lil i Kurtre.

Falkenhajn je opet pomišljao i na radikalno skraćivanje celog fronta napuštanjem isturenih lukova ispred Oaze i u Vevru, ali se na to nije mogao odlučiti iz moralnih obzira i zbog prestiža.

Foš je 3. XI verovao da je napad Nemaca kod Ipra propao i da će ga oni nastaviti tek posle dužeg zastoja. To je hteo da iskoristi za produženje ofanzive za Turu, Ruler i pravcem Kurtre, od koje je očekivao najveće rezultate. Nameravao je da za to upotrebi dodeljeni 20. korpus koji je završavao prikupljanje zapadno od Ipra. Međutim, Žofr je šire razmatrao situaciju. Njega je jako zabrinjavao dotadanji veliki utrošak ljudstva i municije.

Na sastanku predsednika Francuske Republike i lorda Kičenera sa saradnicima 1. XI u Denkerku Žofr je nastojao da privoli Engleze da na frontu učestvuju sa većim snagama. Kičener je to odbio, pošto je mogao računati sa obučanim kontingentima tek u proleće 1915, jer „svako ranije odašiljanje značilo bi slati ih u smrt.“ (Koliko je to gledište bilo različito od Falkenhajnovog prilikom upotrebe rezervnih-dobrovoljačkih korpusa!) Tom prilikom on je izjavio da će engleska vojska tek „1917.“ dostići svoj puni razvoj.

Saznavši da Englezi misle da će rat dugo trajati, Žofr je zaveo štednju ljudstva i materijala. Tih dana je obavešten da se ruski upad u Nemačku može očekivati tek posle velikih operacija koje su u toku. Najzad, Žofr nije očekivao ni od Fošove ofanzive neki veći uspeh. a

bojao se velikih žrtava koje su već izazvale negodovanje u javnosti, naročito engleskoj. Zbog svega toga Žofr je postao uzdržljiv prema Fošovoj stalnoj težnji da ofanzivno rešava sve zadatke i nije usvojio njegov plan o novoj ofanzivi. Izvukao je 2. armiju i $\frac{1}{2}$ 20. korpusa iz sastava provizorne grupe Sever i stavio ih pod svoju komandu, a Fošu je naredio da pređe u odbranu i angažuje minimalne snage kako bi izvukao što više snaga u rezervu i pripremio ih za odašiljanje na druge frontove ili ih sredio i odmorio. Tako je 5.XI otpočela na savezničkoj strani postepena stabilizacija fronta i u Flandriji.

4. BITKA KOD IPRA — II FAZA I KRAJ BITKE U FLANDRIJI OD 5. DO 14. NOVEMBRA

Vojvoda Albreht rešio je da 10.XI preduzme napad južno od Drije Grahtena do Ipra sa glavnim udarom na Iparski luk sa severa i s obe strane drumu Poelkapele—Ipr i to sa: 3. korpusom ojačanim na četiri divizije i 23. i 22. korpusom od Diksmida. Odsek napada za 10 pešadijskih divizija iznosio je od Drije Grahtena do Geluvelta oko 20 km. Bavarski prestolonaslednik ojačao je svoju grupu kod Ipra sa tri pešadijske divizije (tako je i on na odseku Geluvelt—Mesin — oko 14 km — raspolagao sa $10\frac{1}{2}$ pešadijskih divizija). Kao prvi cilj napada predviđena je linija Ipr—Mon Kemel. Iako je Foš dobio naređenje da pređe u odbranu, rešio je da utvrdi položaje oko Ipra i zaštititi varoš od artiljerijske vatre time što će pomeriti front na liniju Langemark—Diksmid—Mesin. U toku prikupljanja i pregrupisavanja obe strane su 9.XI preduzimale napade radi ispravljanja položaja. Foš je bio prinuđen da već 9.XI uvede u borbu sve rezerve, pa i delove 20. korpusa koji je bio pod Žofrovom komandom. U zoru 10.XI otpočeo je zajednički napad 4. i 6. armije sa severa i juga na Iparski luk. Nemački 22. korpus uspeo je da posle ogorčenih borbi konačno zauzme Diksmid, 23. korpus napredovao je do linije Drije Grahten—Het Sas i prešao delovima i kanal Izer—Ipr. Dalje

prema istoku napadi 3. i 26. korpusa pretrpeli su velike gubitke i potpun neuspeh, a levokrilni 27. uopšte nije ni prešao u napad. Kod 6. armije desnokrilni 15. korpus inicijativno je odložio napad za 11.XI, a novododeljene 2 pešadijske divizije nisu još bile stigle do fronta. Ostale napadne kolone 6. armije nisu mogle probiti neprijateljske položaje sem što su zauzele odsek Sen Eloa. Pored ovih malih uspeha oba nemačka komandanta naredila su da se napad produži i idućeg dana. Foš je krajnjim zalaganjem svih rezervi uspeo da zadrži nemačko nadi ranje preko kanala Izer—Ipr. Tražio je od Žofra pojačanja, i ovaj mu je uputio svega 10 bataljona iz 5. i 3. armije. U toku 11.XI kod 4. armije mornarička divizija zauzela je ponovno Lombarcide dok su korpusi na glavnom pravcu između Langemarke i kanala Izer—Ipr bili iscrpeni te je armija bila suviše slaba da nastavi napad, jer su njeni gubici u dotadanjim borbama iznosili $\frac{1}{2}$ do $\frac{2}{3}$ brojnog stanja.⁴⁸ Falkenhajn joj nije mogao uputiti pojačanja, a ipak je energično zahtevao da se napad na pravcu Langemark—Ipr nastavi. Ni napadi 6. armije 11.XI nisu mnogo bolje prošli. Zauzeti su neki taktički oslonci na pravcima Zonebeke i Zilebeke i između Sen Eloa i Vičete, što nije izmenilo opšte stanje. Žofru je 11.XI situacija kod Ipra izgledala teška te je Fošu uputio po jednu pešadijsku brigadu iz 5. i 1. armije, podvukavši da su to „poslednje rezerve“. No pre nego što su ove stigle, Foš je uglavnom kod Ipra sopstvenim snagama odbio napade.

Iako su izgubile udarnu snagu, 4. i 6. armija su po naređenju Falkenhajna, koji je stalno verovao da je stanje kod protivnika još gore, produžile napade 13. i 14. XI ali bez uspeha. Pa i posle 14.XI Falkenhajn je zahtevao da armije produže napade iako su bile sasvim iscrpene. Sve do 18.XI preduzimani su lokalni napadi ali bez rezultata. Stvarno, bitka je bila već od 11. do 14.XI rešena. Koliko se Falkenhajn malo unosio u stvarno stanje armije najbolji je dokaz taj što je 6. armiji još 18.XI naredio

⁴⁸ SR—VI—17.

da izvuče i pripremi 6 divizija za istočni front, ali „bez obzira na to da produži napad u pravcu Ipra...“⁴⁹

Ispravljaajući front kod Ipra, Foš je vodio bezuspešne napade i utrošio sve svoje i rezerve Vrhovne komande i tek je 12.XI izdao naređenje za defanzivu, iako se baš tog dana uverio da su Nemci iscrpeni i da je to onaj davno očekivani momenat za prelazak u protivofanzivu. Ali sada su mu nedostajale snage a ni od Žofra ni saveznika ih nije mogao dobiti.

5. OSVRT NA BITKU U FLANDRIJI

Posle bitke kod Arasa Falkenhajn se našao ponovno pred teškim problemom — da li preći na zapadu ili istoku u defanzivu i gde produžiti ofanzivu, jer za oba fronta nije raspolagao sa dovoljno snaga za ofanzivno rešenje. U svakom slučaju morao je obezbediti desno krilo i bok zapadnog fronta, gde je protivnik težio da izbori odsudno rešenje. Ovo obezbeđenje mogao je postići samo naslonom krila na more. Na Anvers, kao naslon krila nije računao, jer je bio suviše udaljen od fronta. Produženje fronta severno od Arasa preko Armantijera na Ostende razvuklo bi front za koji bi bile potrebne jake snage, čime bi se onemogućilo izvlačenje snaga za istočni front. Snage bi se mogle izvući jedino povlačenjem fronta negde na liniju Ostende—Kambre—Rems. Ali Falkenhajn, i pored sugestija Konrada i drugih, nije prihvatio ovakvo radikalno rešenje, već se nosio mišlju kako najbolje i najbrže konsolidovati zapadni front.⁵⁰ Bilo je očigledno

⁴⁹ SR—VI—23. Falkenhajn nije izdao naređenje armijama za obustavljanje napada. Vojvoda Albreht je to inicijativno uradio 14. XI, a prestolonaslednik Ruprecht tek 18. XI.

⁵⁰ Pitanje je da li je Falkenhajn mogao i trebalo da i posle bitke kod Arasa donese ovu radikalnu odluku i odstupi na udaljeni kraći front u pozadinu. Sud će se moći doneti tek pošto se detaljno izloži tadanja situacija na istočnom frontu. Karakteristično je da je Falkenhajn kad je došao na svoju dužnost rešio da napusti, ako bude potrebno, ispušćeni luk kako bi dobio snage i operativni zamah za ofanzivu ka Marni. Ovu odluku je napustio

da se to može postići samo neutralisanjem protivnika bar za izvesno vreme, što bi omogućilo prebacivanje dovoljno snaga na istok da bi se tu izborio uspeh. To se moglo postići samo ofanzivnim dejstvima, a o njihovom pravcu nije moglo biti velikog kolebanja. Ona su mogla biti u Flandriji gde front još nije bio stabilizovan. Iako je teško bilo očekivati da će ova ofanziva dovesti do sloma protivničkih snaga severno od Some, ipak je bilo nade da će pasti francuska obalska utvrđenja od Bulonja do Denkerka, što bi predstavljalo vrlo važan operativno-strategijski uspeh. Time bi bio onemogućen ili u najvećoj meri otežan Englezima saobraćaj s kopnom jer bi se obezbedile najpogodnije baze za nemačke podmornice i dobio bi se pravac sa koga bi se mogao ugroziti saveznički bok. Pred početak operacije u Flandriji izgledi da Nemci zauzmu obalska utvrđenja bili su veliki. Falkenhajn je na desnom krilu raspolagao sa nekih 11½ pešadijskih divizija sa jakom artiljerijom 4. armije prema dvema francuskim teritorijalnim, u borbi oslabljenim, divizijama, iscrpenoj Belgijskoj armiji i 1—2 engleske divizije. Ojačano desno krilo 6. armije pružalo je puno obezbeđenje pa i podršku pri izvođenju ofanzive s obe strane Lisa. Uzroci neuspeha u bici na Izeru i kod Ipra leže u slaboj organizaciji i propustima u izvođenju operacija. Već pri planiranju ove ofanzive Falkenhajn se kolebao o pravcima, gubio je iz vida značaj vremena i nije se mogao osloboditi ambicija da jednovremeno priprema napad na Verdun i da vrši pripreme za proboj fronta kod Roa, umesto da je koncentrisao sve snage u Flandriji gde je tražio rešenje. Operativni obuhvat koji se nudio 4. armiji nije došao do izražaja, jer je svih pet korpusa

pod uticajem svojih pomoćnika i Bilova i prihvatio je njihov plan. Sada, pak, nije računao sa povlačenjem. Svakako sada bi i reperkusije bile veće, jer je luk očuvao i izgradio u krvavim bitkama na Enu, u Pikardiji, u Artoa i utrošio snage i vreme, a što se moglo upotrebiti za ojačanje istočnog fronta. Verovao je da će ofanziva u Flandriji i bez napuštanja ovog luka popraviti opštu situaciju, kada zauzme obalu Kale—Bulonj i izgradi je u moćnu bazu za podmornice, vazduhoplovstvo i dalekometnu artiljeriju (ovo podseća na početni plan drugog svetskog rata).

nastupalo u po 2 kolone jedan pored drugog što je uslovalo frontalne napade na protivnika iza Izera i na liniji Ipr—Mesin. Te frontalne napade izvodili su novi, neoprobani korpusi — sem 3. rezervnog — pod najtežim zemljišnim uslovima, gde je susretna borba bila normalni vid.⁵¹ Komanda 4. armije nije uočila značaj Izera kada je ukočila nadiranje 3. korpusa ka Nijeporu, a Falkenhajn ni Ipra ni Flandrijskih brda, kada je prema njima uputio konjičke korpusne umesto 13. i 19. korpusa, kako je predlagao komandant 6. armije. Neshvatljivo je da je plavljenje iznenadilo sve nemačke rukovodioce, pošto se ova mera kao „ultima ratio“ morala pretpostaviti.⁵² Falkenhajnov pokušaj 5.XI da zauzme Ipr i njegova upornost da posle neuspeha od 11.XI dostigne ovaj cilj izgledaju nerealni, a zahtev od 18.XI da 6. armija, pošto joj je oduzeto šest divizija, produži napade, graniči se sa cinizmom.

Zofr i Foš bili su iznenađeni brzim padom Anversa, prebrzim odstupanjem belgijske vojske i sporim prikupljanjem engleskog 3, 4. i 1. korpusa. Saveznike je zatekla ofanziva nemačke 4. armije u Flandriji u teškom stanju. Ali Žofr i Foš pravilno su shvatili značaj da se zadrži protivnik ispred Izera i Ipra. Retkom upornošću oni su uspeli da pridobiju Belgijance na krajnje zalaganje za održavanje Izera, a Frenča na riskantne operacije za održavanje Ipra i angažovali su sve svoje snage da ih u tome podrže. Ali sve je to išlo sporo jer je u taj prostor izvodila samo jedna neprekidna železnička

⁵¹ Formiranje rezervnih dobrovoljačkih korpusa Falkenhajn je smatrao svojom ličnom zaslugom. Smatrao je da je njihovo oduševljenje dovoljno da nadoknadi obuku (slično gledište imao je Himler 1944. pri organizaciji „Volkswehra“).

⁵² Nemački Generalštab imao je pripremljene elaborate za napad na sve značajnije tvrđave, za prelaske velikih reka i sl. Za napad na Anvers predviđao je plavljenje predterena. Što to nije predvideo i na belgijsko-francuskoj obali može se objasniti time što je Šlifen predvideo da konjica odmah po prelasku Meze izbiye iznenadno na ovu obalu. (U planu za napad na Jugoslaviju 1941. god. Nemci su predvideli prepad iz Oršave da bi sprečili rušenja na Sipskom kanalu.)

pruga duplog koloseka, koju su i saveznici morali koristiti. Foš je sve do 9.XI gotovo suvereno rukovodio operacijama. Frenč i kralj Albreht usvajali su, iako često teškog srca, sve njegove planove, a Žofr ih je odobravao. Foš se rukovodio time da ne odstupi od prvobitne namere da probije nemački front pravcem Kurtre, pa čak i da podrži saveznike napadima. Pritom je gubio iz vida da je zemljište nudilo savezničkim trupama najpovoljnije taktičke uslove za odbranu a retko teške za napad koji je on skoro svuda mislio da može da primeni. To je dovelo do velikih gubitaka, iscrpljivanja trupa, gubitka poverenja Žofra i, najzad, Foš je bio od 12.XI nesposoban za ma kakvu napadnu akciju kojom bi dokazao svoju nadmoćnost nad protivnikom. Bitka u Flandriji ostala je nerešena. Ona je svaku stranu stala preko 80 000 ljudi u mrtvim i ranjenim.

6. DOGAĐAJI NA OSTALOM DELU ZAPADNOG FRONTA ZA VREME BITKE U FLANDRIJI

Francuska 2. armija je 5.X dobila zadatak da sa pet korpusa i grupom teritorijalnih divizija Brižer „održi svoje položaje“ koji su iznosili oko 100 km. Posle nemačkih napada 6. i 7.X front se smirio, jer su Nemci prebacili deo snaga u Flandriju. Da bi to sprečili, pojedini francuski korpusi preduzimali su bezuspešne napade. Tako je Kastelno preduzeo noću 27/28.X napad na celom frontu sa tri korpusa severno, a sa dva južno od Some. Korpusi su naišli na jak otpor i borbe su nastavljene čak do 3.XI. Uspeši su bili neznatni. Od 30.X armija je stalno smanjivana (20. i $\frac{1}{2}$ 13. korpusa) i prešla je u odbranu. U toku oktobra francuska 6. armija pretrpela je velike izmene. Oduzete su joj tri divizije, a dobila je 16. korpus, jednu rezervnu diviziju i produžila front i na dotadanji odsek engleskih korpusa. Armija je preduzimala mnoge manje napade, a pripremala je veći napad na odseku Veji. Na tom odseku napao ju je 3. korpus i odbacio njenu 69. rezervnu diviziju južno od Ene.

Zahvaljujući sadejstvu 5. armije neprijateljevo širenje je sprečeno. Obe armije nastavile su aktivnost sve do sredine novembra, ali nisu uspele da povrate izgubljene položaje. Prema francuskoj 4. armiji Nemci su u Argonu vršili stalan pritisak. Armija je ipak jednim ojačanim korpusom preduzela veći ispad koji je doveo od 7.XI do žive borbe u Argonu. Ostali deo fronta se već krajem oktobra smirio. Pošto su Nemci 25.IX kod Sen Mihiela i u Argonu prešli u odbranu, komandant 1. armije Dibaj, kome je bila potčinjena i 3. armija Saraja, postavio im je zadatak da spreče dalje širenje Nemaca na levoj obali Meze, a zatim da ih odbace sa Meskih visova. Prvi deo zadatka brzo je rešen, a za drugi su u prvoj polovini oktobra preduzeti žestoki napadi koje su Nemci odbili. Za bitku u Flandriji Žofr je oduzeo i 1. armiji jedan korpus, jednu rezervnu i jednu konjičku diviziju, ali joj je dodelio moćnu tešku artiljeriju iz tvrđava. Zbog toga je Dibaj primenio nov način napada da bi odbacio Nemce sa Meskih visova. Napad su izvodili manji sastavi posle snažne artiljerijske pripreme kao pri napadu na tvrđave. 1. armija je tako dejstvovala celog novembra ali nije osetno izmenila front ni na Meskim visovima ni u Vevru. Na frontu 3. armije Saraj je sa 15. korpusom pokušao krajem oktobra da preduzme napad na odsek p. Forž, severozapadno od Verdona, ali su ga Nemci odmah odbili i armija je prešla u odbranu. Na širokom odseku fronta od Mozela do švajcarske granice vođene su manje borbe za poboljšanje položaja. I ovde su se od polovine oktobra do polovine novembra borbe smirile.

Početak oktobra Falkenhajn je odustao od prodora severno od Roa i stabilizovao je odsek fronta Bapom—Roa. Novoformirana 2. armija Bilova primila je deo fronta 6. armije. Pod povoljnim uslovima i sa uspehom izvela je 1. armija sa 3. i $\frac{1}{2}$ 2. korpusa veći napad na stabilizovani front francuske 6. armije na Eni, od Vejija do Savona. Posle temeljnog izviđanja i pošto je ustanovio da su engleske posade zamenjene slabijim teritorijalnim jedinicama komandant 3. korpusa je rešio da ih odbaci preko Ene i omogućiti i desnom krilu susedne 7. armije da za-

uzme Šmen de Dam i prodre do reke.⁵³ Posle temeljne pripreme 3. korpus je zauzeo od 30.X do 2.XI i održao odsek Veji—Savon—Supir. Susedni korpus 7. armije imao je uspeha u napadu, ali je protivnapadom 5. armije odbačen na polazne položaje. Nemačka 3. armija nije izvodila značajnije napade. Zato je 5. armija smatrala da u Argonu može sprečiti protivnika da odvodi snage s fronta samo neprekidnim napadima, u vidu tvrđavskog rata, na pojedine taktičke oslonce što je dovelo do velikih gubitaka na obe strane. Posle pada Anversa 5. armija se pripremala da zauzme Verdun napadom 2½ korpusa na severni front tvrđave s obe strane Meze, od čega je Falkenhajn morao odustati jer nije mogao obezbediti potrebne snage i artiljerijsku municiju. U džepu Sen Mihiela armijski odred Štranc stajao je od kraja septembra pod stalnom artiljerijskom vatrom i neprijatelj je izvodio snažne napade kod Kembra i Aprmona, ali je odred održao svoje položaje. U Vevru su Francuzi vršili pritisak na desno krilo armijskog odreda Falkenhauzen oko Firleja i zapadno od Pont-a-Musona, ali do promene stanja nije došlo. Na ostalom delu fronta ovog odreda u Vogezi, kao i kod odreda Gedeu u Alzasu, aktivnost se ograničila na artiljerijsku vatru i napade manjih jedinica. U toku teških borbi u Flandriji od 4. do 14.XI zavladao je na ostalom delu zapadnog fronta zatišje.

VI STABILIZOVANJE ZAPADNOG FRONTA

1. UZROCI, RAZVOJ I POSLEDICE STABILIZOVANJA FRONTA

Dve decenije pred rat razvoj vatrene oruđa je napredovao. Efikasnost vatrene dejstva povećavala se usavršavanjem oruđa, municije, tehnike gađanja i njihovim brojnijim uvođenjem u

⁵³ Retko temeljna priprema i smišljeno izvođenje napada 3. korpusa služili su celoj nemačkoj vojsci kao obrazac za kasnije napade kroz položaje stabilizovanog fronta. Zasluga se pripisuje načelniku štaba 3. korpusa, tadanjem pukovniku, a kasnije poznatom gen. Sektu, koji je imao vidnog udela u organizovanju proboja kod Gorlice 1915. god. i organizatoru nemačke vojske posle prvog svetskog rata.

sastave operativne vojske. To je pružalo izvesnu taktičku nadmoćnost odbrani nad napadom, tim pre što je odbrana upotrebljavala žičane prepreke koje su se brzo i neopaženo mogle postaviti i ispred širokih frontova. To je ukazivalo na mogućnost da se pomoću vatre, prepreka i slabijih posada drže široki delovi fronta i oslobode snage za važnije zadatke na drugim odsecima. Ovoj činjenici da se odbrana primeni ne samo u taktičkom okviru i po nuždi, nego svojevolumeno na širokim frontovima za duže vreme i zbog operativno-strategijske celishodnosti nijedno vrhovno rukovodstvo nije u početku prvog svetskog rata pridavalo veći značaj. Ali već u početnim operacijama posle gorkog iskustva vrhovna rukovodstva samo postepeno su, po katkad, pošto ih je krajnja nužda primorala, počela da pravilnije shvataju odnos i primenu taktičke i strategijsko-operativne odbrane prema napadu. To nije išlo uvek brzo. Tako se Moltke posle pobeda kod Moranža i Sabrura sve do 9. IX nadao da će sa 6. i 7. armijom prodrati preko gornjeg Mozela, između Tula i Nansijsa, u južni bok protivnika. Ali iako potučena pa donekle i rastrojena francuska 2. armija je već 24. VIII ukočila na utvrđenim položajima poljskog tipa na Gran Kurone de Nansi svako njegovo nadiranje. Tek posle poraza na Marni Moltke je koristio to iskustvo i naredio 3. 4. i 5. armiji da pređu u odbranu i izgrade „kao tvrđavu jake položaje“. Dva dana docnije naredio je da svaka od ovih armija uputi po jedan korpus Bilovu za ojačanje njegove grupe (2. i 7. armije), kojoj je namenio ofanzivnu ulogu. Od ovog pravilnog saznanja Falkenhajn je odmah odstupio i naredio opšti napad 15. IX ne samo armijama zapadno nego i onim oslabljenim istočno od Remsa. Za napad na neprijatelja na izgrađenim položajima on i 19. IX upućuje 2. 3. 4. i 5. armiju da preduzmu napad tako da „pred zoru pređu zonu daleke artiljerijske vatre, pregaze francuske pešadijske položaje da bi zaplenile što veći broj francuske artiljerije“.⁵⁴ Iako su ga komandanti 1. 2. i 7. armije upozorili da se napad mora izvoditi sredstvima „tvrđavskog rata“ on naređuje svim svojim istrošenim i nepripremljenim armijama da još 26. i 27. IX preduzmu „veliki napad“. Tek neuspeh i veliki gubici ovog napada primorali su Falkenhajna da prizna opravdanost stabilizovanja fronta i novi pozicijski — rovovski — rat koji je iz njega iznikao i koji se uveliko razlikovao od manevarskog rata.

Stabilizacija francuskog fronta išla je postepeno po pojedinim odsecima od jugoistoka ka severozapadu. Već 28. VIII kada je rasformirana Alzaška armija, na planinskom odseku od Belfora do Bonoma otpočela je stabilizacija. Sredinom septembra dobile su 1. i 3. armija u osnovi defanzivan zadatak „obezbeđenje desnog krila protiv svakog pokušaja neprijatelja da prodre iz Alzasa između Vozeza i Mozela ili od Meca i Tionvila“. Time su i one prišle stabilizaciji svoga fronta. U napadima od 13. IX naišla je

⁵⁴ SR—VI—395.

3. armija na frontu Monfokon—Eten na dobro izgrađene položaje i Saraj je 16. IX s odobrenjem Žofra obustavio napade i pristupio stabilizovanju fronta, čemu je i 4. armija već 17. pristupila. Najduže je Foš gajio nadu da će moći probiti utvrđene položaje ali je 20. IX morao preći postepeno na stabilizaciju fronta. Kao što se vidi, Žofr se mnogo lakše mirio sa stabilizacijom fronta nego Falkenhajn i ranije je pristupio njenoj planskoj organizaciji. U bici na Eni, posle saznanja da se Nemci brane na dobro organizovanim položajima, odustao je od frontalnih napada. Forsirao je samo napad 6. armije zapadno od Oaze i energično nadiranje Engleske i dela 5. armije u prostor između nemačke 1. i 2. armije, jer je pretpostavljao da Nemci nisu ovde konsolidovali front. „Veliki taktički“ uspeh koji su tada postigle francuske armije pri „Velikom napadu“ Nemaca 26. i 27. IX učvrstio je Žofrovo poverenje u korisnost stabilizovanog fronta, jer mu je samo to omogućilo da neprekidno rokira snage prema manevarskom krilu, gde je tražio odsudno rešenje.

Krajem septembra oba fronta istočno od Oaze bila su uglavnom stabilizovana. Organizovanju odbrane i izgradnji položaja užurbano se pristupilo. Napad na takvim frontovima postajao je sve teži. Zahtevao je veliku brojnu nadmoćnost u ljudstvu i materijalu, dosta vremena za pripreme i nove načine izvođenja napada. Obe strane su u tome oskudevale. Stanje na istočnom frontu zahtevalo je od Nemaca pa i saveznika odsudna rešenja na zapadnom frontu. Ona se očigledno nisu mogla postići na stabilizovanom frontu i rovovskim ratovanjem. Zato su gotovo jednovremeno oba vrhovna rukovodstva produžila manevarske operacije samo u Pikardiji, zatim u Artoa i najzad u Flandriji. Snage za to, koje su pri kraju u Flandriji iznosile gotovo trećinu ukupnih, pretežno su skinute sa stabilizovanog fronta. No stabilizacija se od 14. do 18. XI prenela i na front u Flandriji. Tako je sredinom novembra ceo zapadni front koji je sada iznosio 700 km bio ne samo stabilizovan nego je ostao bez rezervi i na njemu je prestala svaka veća aktivnost. Bio je, kako se tada govorilo, „zaleđen“. To je bila najveća prekretnica celog rata. Ona je uslovljavala nove puteve za vođenje rata uopšte (spoljne i unutrašnje političke, ekonomske, finansijske prirode); nove, šire vojno-strategijske koncepcije; drukčije planiranje, pripremanje,

izvođenje operacija; nove borbene postupke a time i kvantitativne i kvalitativne promene u organizaciji vojne sile i njenom obezbeđenju borbenim sredstvima.

2. ORGANIZACIJA POLOŽAJA I UPOTREBA TRUPA NA STABILIZOVANOM FRONTU

Prvi zadatak koji se postavljao trupama na stabilizovanom frontu bio je da održe zauzete položaje „po svaku cenu“ i da ih tako izgrade i organizuju, da front postane „neosvojiv“. Trupa je rado primila ovaj način borbe. Predano se posvetila izgradnji položaja. Prema mirnodopskim inženjerskim propisima za poljsko utvrđivanje, pronalazili su se načini i sredstva da se poboljša zaklon (upotrebljavao se beton, gvozdene traverze), pojačavale su se prepreke (žice sa električnom strujom), osiguravao se saobraćaj na frontu, stvarao se udobniji smeštaj, snabdevanje i sl. Nemci su forsirano u okupiranim oblastima popravljali porušenu železničku mrežu. Obe strane su na železničke pruge nadvezale poljske železnice. Više komande su izdavale dopunska uputstva za izgradnju položaja i upućivale obimne količine žičanih prepreka. Uvedeni su šlemovi i čelični zakloni, povećan je broj mitraljeza, ručnih tromblonskih bombi, mina i sl. Kod Nemaca su minobacači bili izvrsno rovovsko oruđe, a Francuzi su uvlačili stare topove u položaje. Sve je to povećalo pasivnu odbranu položaja i ovi su ostali snažni i pri smanjenim posadama i proširenom frontu. Nemci su se zadovoljavali samo jednim položajem. Kako se on razvio obično iz napadnog rasporeda, to je linija streljačkog stroja izgradnja u rov glavnog otpora dok su rezerve izgrađivale pojedinačne oslonce na uzastopnim linijama, za koje je trebalo da se „ukopčaju“ („Anklammerungspunkte“) odbačeni delovi streljačkog stroja dok se protivnapadom ne povрати glavni rov. Docnije je glavni rov udvostručen radi kamuflaže i olakšanja saobraćaja. Dok se kod saveznika od početka pridavao značaj izgradnji uzastopnih položaja, Falkenhajn se zanosio nadom da će u proleće preneti operacije na slobodno zemljište,

a dotle će i jedan položaj biti dovoljan za odbranu i „zimsko borbena nastanjenje trupa“. U tome ga je podržavala i trupa, jer su iza položaja podignute radionice, bolnice, odmarališta, poljoprivredne stanice, čega se trupa teško lišavala i radije se borila ispred no iza njih.

Dok se pasivna odbrana brzo ustalila i učvrstila dotle je teže išlo sa razvojem napada. Napad je bio neophodan radi vezivanja neprijatelja, rasterećivanja i prikrivanja pravca glavnog udara, izviđanja, ometanja rada i trošenja protivničkih snaga i najzad zbog održavanja napadnog duha kod trupa. Upotrebljeni su razni načini i postupci: prepadi manjih jedinica pa i uz upotrebu sapa, ispadi divizija, a u francuskoj 2. armiji izveden je u oktobru čak i napad sa 5 korpusa na širokom frontu. Rezultati su izostali. (Možda su uspela svega dva ovakva napada: armijskog odreda Štranc prema Sen Mihielu i nemačkog 3. korpusa na Eni kod Vejija). Obe strane su došle skoro jednovremeno do saznanja da se veći uspeh pri napadu na stabilizovanom frontu može postići ako se izvede u vidu dubljeg prodora fronta, što zahteva da se raspolože jakim snagama i jakom artiljerijom sa mnogo municije. Nemci su već početkom oktobra uveliko osećali pomanjkanje artiljerijske municije i zbog toga su morali da odustanu od prodora kod Roa i napada na Verdun, što je moglo bitno rasteretiti glavni napad u Flandriji. Kod Francuza stanje nije bilo bolje i pored toga što je već skoro od početka rata u proizvodnji municije angažovana i privatna industrija. Kriza je vrlo rano nastupila u snabdevanju municijom proslavljenog topa 75 mm, koji je predstavljao glavno artiljerijsko oruđe francuske vojske.

Prvog meseca rata ovo je oruđe utrošilo oko polovinu svoje ratne šarže (700 od 1390 metaka) te je od 15. X upotrebljavalo municiju koja mu je doturana iz fabrika. Vrhovna komanda je stajala na stanovištu da dnevna proizvodnja mora iznositi najmanje 50 000 metaka da bi se podmirile potrebe ovih oruđa, a stvarno se mogla proizvesti samo polovina. Žofr je insistirao na gornjoj količini makar se nabavljala i iz inostranstva „jer se posle 1. XI neće moći aktivno nastaviti rat.“⁵⁵ Činjeni su krajnji napori.

⁵⁵ FAVR—II—53—58.

Engleska je bila spremna da od 1. I 1915. primi velike porudžbine u municiji — pešadijskoj i artiljerijskoj — a od oktobra 1914. da liferuje dnevno i 290 t čelika u čemu je Francuska oskudevala. Pa ipak, proizvodnja se u oktobru povećala prosečno samo na 23 000, u novembru na 34 000, a krajem decembra na oko 50 000 metaka za top 75. Tek od početka 1915. francuska proizvodnja ove municije se povećala na gotovo 80 000 metaka dnevno. Višak je Francuska odredila za svoje saveznike.⁵⁶

Kod Francuza se teško osećala i nadmoćnost nemačke teške artiljerije. Da bi se taj nedostatak umanjio armijama i korpusima su dodeljivane iz opšte rezerve baterije topova 90, 95, 105, 120 i 155 mm, zatim adaptirana tvrđavska i brodska teška oruđa. Užurbano se radilo na novim kalibrima. Tako su uspeli, da stvore artiljeriju koja je mogla da učestvuje u kontrabatiranju i olakša pešadiji napade.

U francuskoj vojsci najteže je bilo rešiti pitanje popune ljudstvom. Iako su Francuzi od početka rata do kraja novembra uputili oko 1 107 000 (od toga za pešadiju 912 000) ljudi za armije na frontu, veliko proširenje fronta, veliki gubici ne samo u bitkama nego i na takozvanim mirnim frontovima i bolesti zahtevali su do kraja novembra mesečno oko 200 000 ljudi za popunu samo pešadijskih jedinica na frontu.⁵⁷ Nastojanje da se Englezi

⁵⁶ Za Srbiju 2000, Belgiju 1000, Rusiju oko 10 000 metaka dnevno, a uslovno i za Rumuniju. Stav Žofra prema traženju ruske Vrhovne komande za pomoć u municiji, čiju je potrošnju i sam priznao da je 2—3 puta veća nego proizvodnja, veoma je karakterističan. On 26. XI predlaže vladi da se ta pomoć ukaže, ali ne pre „dok ne budemo potpuno sigurni da ćemo proizvesti za nas količine svih kalibara koje će biti više nego dovoljne“. On je bio pre zato da im se pošalje osoblje koje će reorganizovati njihove fabrike i povećati kapacitete, koji nisu bili dovoljno iskorišćeni. Vlada je ipak rešila da im se municija pošalje. FAVR II—65. Kriza u municiji 75 mm osećala se mnogo i kod srpske vojske. Pošiljke iz Francuske stigle su u rešavajućoj fazi kolubarske bitke i odmah su iskorišćene.

⁵⁷ Prema Pala — VIII — 358 francuski gubici u flandrijskoj bici iznosili su oko 140 000 ljudi. Prema FAVR — II — 40 lokalne borbe na stabilizovanom frontu u Argonu stale su dva francuska korpusa, od polovine septembra do polovine oktobra preko 14 000 mrtvih i ranjenih gotovo isključivo od minobacača.

angažuju na frontu u većoj meri nije donelo rezultate, jer su oni u Flandriji pretrpeli velike gubitke i uzdržavali se da ubacuju nedovoljno spremne trupe na teško vojište.⁵⁸ Francuske dopunske rezerve u pozadini brzo su iscrpene i morale su se stvarati. Nemački gubici nisu bili manji, ali su dopunske rezerve naročito u neobučenom ljudstvu bile mnogobrojne. Sem toga mnogobrojne landverske jedinice u Belgiji pružale su mogućnost da se njihovo mlađe ljudstvo koristi za popunu operativnih sastava, a one opet da se popunjuju ljudstvom landšturma.

Posle neuspešnog nemačkog napada kod Ipra prva briga Žofra i Foša bila je da se srede trupe armijskog odreda Belgije, u koji su ubacivane jedinice iz svih armija. Odred je preformiran u 8. armiju pod komandom generala d'Irbala, a grupa Ipr u 32. korpus. 8. armija je preuzela 21.XI sa 4 korpusa (20, 9, 16. i 32) odsek kod Ipra od Loa do severno od Vičete, smenivši engleski 1. korpus čija je armija zauzela odsek južno od la Basea.

Ubrzano je sređivano levo krilo jer je Žofr ovde očekivao ponovni napad, a računao je da će Falkenhajn, usled ruskih uspeha, sve snage povući u pozadinu na kraći front. Za taj slučaj uputio je armije da, bez obzira na svoju nesređenost, odmah pređu u ofanzivu. Najveći efekat očekivao je od nastupanja 8. i Belgijske armije na istok. Istovremeno je preduzeo mere da postepeno osposobi i druge armije za napad. Za to su mu bile potrebne rezerve koje su bile utrošene. Dodelio je armijama teritorijalne jedinice — pa i one iz Pariza. Za položaje su se mogle koristiti i konjičke jedinice. Jedino su se tako mogle izvući operativne jedinice i stvoriti rezerve korpusa i armija. U strategijsku rezervu prikupio je u oblastima Sent Omer, Betin, Sen Pol i KOMPIJENJ po jednu pešadijsku i po 1—2 konjičke divizije. Armije su do kraja novembra imale po 1—2 mešovite brigade u svojim rezervama. Da bi nadoknadio još uvek nedovoljan broj teške artiljerije koja je bila neophodna za proboj stabilizovanog fronta, dodelio je korpusima po jednu grupu. Armijska teška artiljerija bila je takođe formirana u grupe sa konjskom vučom ili sa traktorima. Ostatak teške i najteže artiljerije zadržao je na raspolaganju Vrhovne komande, ali je i nju raspodelio po frontu

⁵⁸ Engleski gubici od 14. X do 12. XI bili su oko 50 000 ljudi — History of the Great War — II — 466.

u podesnim mestima ili tvrđavama kao neki opsadni park. Tu se nalazila i rezerva u ljudstvu i prevoznim sredstvima od čega su formirane grupe za upućivanje na front, gde se ukaže potreba. Predviđajući da će uskoro morati da pređe u napad, Žofr je zahtevao da sve armije dostave svoje predloge najpodesnijih mesta za proboje i, pošto bi ih odobrio, u štabu armije su ih razrađivali. Za obuku trupa obrazovani su nastavni centri iza fronta.

Falkenhajn je 17.XI konačno rešio da na zapadu pređe sa svim armijama u odbranu i otpočne sa prebacivanjem snaga na istok, ali je naredio da 6. i 4. armija nastave napad ma i u vidu tvrđavskog rata. Zato je odredio 25.XI nov raspored snaga i formirao tri grupe armija: desnu sa 4, 6. i 2. armijom pod komandom bavarskog prestolonaslednika; srednju sa 1, 7. i 3. armijom pod komandom generala Heringena i levu sa 5. armijskim odredima Štranc, Falkenhauzen i Gede pod komandom nemačkog prestolonaslednika. Komandanti grupa zadržali su i komandu nad svojom armijom. Izdao je „opšta uputstva“ za postupak zapadne vojske u pozicijskom ratu, naglašavajući potrebu što većih rezervi, što je teško bilo ostvariti jer su frontovi bili suviše široki. U strategijsku rezervu mogao je izvući početkom decembra samo četiri konjičke i oko dve pešadijske divizije.

VII SAVEZNIČKA OFANZIVA RADI RASTEREČIVANJA RUSKOG FRONTA U TOKU DECEMBRA

(Sk. 48)

1. RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA

Pri prelasku armija na pozicijski rat 14.XI, Žofr nije odustajao od toga da prvom povoljnom prilikom produži ofanzivu, bilo da se Nemci svojevoljno povuku sa sadanjeg fronta ili da položaje tako oslabe, da se mogu lako prisiliti na povlačenje. Ovu prvu misao morao je ubrzo napustiti jer su se Nemci svuda utvrđivali. Pojedinačni napadi u drugoj polovini novembra nisu uspeli i Žofr je došao do zaključka da će opštem napadu moći pristupiti tek pošto obezbedi nadmoćnije snage. Sve dotle

moraće da vrši počesne napade na pojedine odseke (Ipr, Vogezi i sl.) Za to vreme trebalo je što jačim utvrđivanjem obezbediti trupe za rezerve. Već od 17.XI tražio je da svaka armija ima u rezervi najmanje jednu pešadijsku diviziju, a Foš pored toga još dve pešadijske divizije, dva konjička korpusa i 14 lovačkih bataljona. Krajem novembra Žofr je obavешten da su Nemci uputili znatne snage na istok te je naredio armijama da preduzmu počesne napade na svim odsecima, gde su frontovi bili udaljeni jedan od drugog 150 m. Naročito je insistirao da Fošove snage što pre preduzmu takav napad kod Ipra, jer se pomeranjem engleskih snaga mogao kod 8. armije izvući jedan korpus u rezervu. Englezi su već raspolagali jednim korpusom i sa tri konjičke divizije u rezervi. Opšti napad je odložio dok ne stvori jake rezerve. Pošto se sa prekidom francuske ofanzive sve više osećao i nemački pritisak na ruskom frontu to su početkom decembra Rusi stavili prigovor savezničkim vladama i Žofru. Nagoveštavana je mogućnost da Rusi obustave ofanzivu prema Šleziji i pređu u pozicijski rat. To bi omogućilo Nemcima da ponovo prikupe na zapadu nadmoćnije snage i pređu u odsudan napad što bi, s obzirom na slabo stanje saveznika, moglo imati najteže posledice. Pod pritiskom svoje i engleske vlade Žofr je 6.XII rešio da, bez obzira na nedovoljnu spremnost, u najkraćem roku preduzme snažnu ofanzivu koja je trebalo da preraste u opštu. Već 7.XII naredio je Fošu da, bez obzira na stanje jedinica, u sadejstvu sa Engleskom armijom odmah preduzme napad kod Ipra i na odseku Izer.

Usled sve veće aktivnosti nemačkih podmornica koje su ugrožavale saobraćaj u Kanalu, Čerčil je ponovo zahtevao da se što pre zauzme obalski sektor Zebriž—Ostende. Za to je ponudio 100—200 teških oruđa brodske artiljerije. Vlada i lord Kičener su se s tim složili i pokrenuli pitanje premeštanja Engleske armije na obalski odsek i njeno spažanje sa Belgijskom armijom. Ovo je Žofru dostavljeno tek 10. XII i, kako je već bio izdao naređenje za ofanzivu, molio je da se to odloži za docnije, što je i usvojeno.

U štabovima armija i Vrhovnoj komandi pripreme za ofanzivu vršene su već od 15.XI, pa je Žofr Opštom in-

strukcijom br. 8 od 8.XII definitivno odredio plan njenog izvođenja. Istovremeno je uputio snage i sredstva za ojačanje armija. Zamisao je bila da se istureni nemački front ispred Oaze i r. Sipa potisne na Ardenne pritiskom na krilne odseke iz oblasti Aras, Soma pravcem zapad—istok i iz oblasti Argona, Meza pravcem jug—sever.⁵⁹ Zbog ograničenih snaga moralo se to izvoditi po etapama. U prvoj etapi neprijatelja je trebalo odbaciti sa navedenih odseka na istok i sever, a u drugoj bi se izvršio pritisak na nemačke komunikacije iza fronta i pristupilo priprema za opštu ofanzivu. U prvoj etapi ojačana 10. armija izvela bi napad iz oblasti Arasa pravcem Kambre i Due, a ojačana 4. armija u Šampanji pravcem na Atinji. Istovremeno je trebalo da 8. i levo krilo Engleske armije koncentrično napadnu pravcem na Vervik, 2. armija pravcem Kombl, a 3. između Argona i Meze. Dikaj je sa 1. armijom trebalo da produži dosadanje napade pravcem Tiokur, a u gornjem Alzasu i Vogezima trebalo je da zauzme alzaške doline. Na odsecima fronta odbranu je trebalo ojačati i izvršiti pripreme za nastupanje čim se za to stvore uslovi. Početak operacija Žofr je morao, po predlogu komandanata armija, da odloži: za 10. armiju 17.XII, a za 4. armiju do 20.XII. Žofr je samo zahtevao da 8. armija što pre i nezavisno od glavne operacije preduzme napad.

Do polovine decembra nemačke armije su zauzele nove rasporede, uputile deo snaga na Istočni front i sredile se za odbranu. Nemci su 20.XII zaplenili zapovest Žofra iz koje se jasno videlo da saveznici preduzimaju opštu ofanzivu u vidu napada na više mesta.

2. OFANZIVA FRANCUSKE 10. ARMIJE U ARTOA OD 17. DO 27. DECEMBRA

(Sk. 49)

Armija je imala zadatak da probije front i zauzme dominirajuće visove između Živanši an Goel i Vimija,

⁵⁹ Severniji pravci nisu uzeti, jer se doznalo da se Nemci utvrđuju u pozadini, u oblasti Lila i severnije.

proširi proboj i preduzme nadiranje pravcem Due i Kambre. Armija je raspolagala sa tri ojačana korpusa (21, 33. i 10) na frontu, jednim konjičkim korpusom i jednom pešadijskom divizijom u rezervi, što znači sa ukupno 11 pešadijskih i 3 konjičke divizije. Bila je ojačana sa 34 teške baterije. Proboj je preduzela veoma metodično. Predviđeno je da će sve to trajati 3—4 dana. Dan pre proboja bili su predviđeni demonstrativni napadi kod Vermela i Ransara, da bi se sprečila rokada neprijateljskih rezervi. Noću uoči proboja predviđeno je da se prepadom zauzmu rovovi na odseku Notr Dam de Loret. Teška artiljerija je trebalo da pripremi pomoćne i napad na rovove. Proboj je trebalo da izvrše koncentrično po jedna pešadijska divizija 33. i 21. korpusa pravcima šuma Bertonval—Vimi i Suše—Vimi. Desnokrilni 10. korpus imao je da levim krilom potpomogne napad severoistočno od Arasa i spreči bavarskom 1. rezervnom korpusu da ugrozi glavnu napadnu grupu s pravca Teli. Za posedanje položaja trebalo je 3 dana. Konjički korpus nalazio se pozadi grupe za proboj i trebalo je da kroz stvorenu brešu upadne u ravnicu kod Due. 10. korpus dobio je zadatak da odbaci bavarski 1. rezervni korpus preko Skarpa i dejstvuje u pozadinu neprijatelja. Ovako detaljan plan i metodično izvođenje obećavali su uspeh. Pokazalo se samo da su sredstva, naročito u artiljeriji, nedovoljna. Artiljerijska priprema nije se mogla izvesti jednovremeno na celom frontu napada pa je vršena po odsecima. To su u stvari bili počesni napadi pa su se Nemci mogli lako prikupiti za protivnapade. Sem toga, neprekidne kiše pretvorile su zemljište u močvare, te su pokreti pešadije bili otežani pa i nemogući. Česta magla otežavala je artiljerijsko osmatranje. Do 23.XII, i pored svih napora, nije postignut postavljeni cilj. Za 24.XII izmenjen je plan i 26. i 27.XII zauzet je Notr Dam de Loret i neki rovovi između Karansija i Bertonvala. Ali, zbog rđavog vremena napadi su morali biti odloženi. Oni se nisu mogli nastaviti čak ni 6.I pa su trupe povučene sa položaja sem neophodnih posada. Tako se napad 8. armije koji je stao oko 8000 ljudi postepeno ugasio. Nemačka 6. armija, prema čijem

je centru izvršen napad, uspela je da ga sopstvenim snagama odbije uz neznatne gubitke zemljišta i znatne gubitke u ljudstvu.

Istovremeno sa napadom 10. armije Engleska i francuska 8. armija preduzele su napad južno od Ipra i Mesina, gotovo bez ikakvih rezultata. Ojačani Konjički korpus de Mitrija, u sadejstvu sa engleskom flotom, potisnuo je iz Lombardide i Sen Žorža Mornarički korpus pravcima Vestende—Ostende i ka Sen Žoržu. Napad francuske 2. armije pravcem na Kombl nije ni posle tri dana borbi dao nikakve rezultate.

3. OFANZIVA FRANCUSKE 4. ARMIJE — PRVA BITKA U ŠAMPANJI OD 20. DECEMBRA 1914. DO 28. MARTA 1915. GODINE

(Sk. 50)

a. Prva faza od 20. decembra 1914. do 15. januara 1915. godine⁶⁰

Žofr se već oko 15.XI odlučio da sledeću operaciju preduzme iz Šampanje sa fronta 4. armije, koji se posle rasformiranja 9. armije prostirao od r. Vela, jugozapadno od Prona, do Argona (zaklj.) u dužini preko 50 km.

Žofr se odlučio za ofanzivu na ovom frontu iz geografsko-topografskih osobenosti zemljišta, strategijsko-operativnog odnosa prema celom frontu i najzad, što je na njemu bilo lakše izvoditi taktičke radnje. Front, sem na teško prolaznom Argonu, nalazio se u Vašljivoj Šampanji, koja je zaostajala u pogledu komunikacija i bogatstva izvora iza severozapadnijih oblasti. U operativnom pogledu bila je manje podesna za masovnu upotrebu snaga. Ali otvoreni, blagi reljef zemljišta, bez velikih gradova, gustih, izgrađenih sela, velikih šuma, i rečnih tokova olakšavao je taktičko izvođenje napada. Sem toga, Argon i gornji tok Ene sa pritokom Erom, Meza sa visovima duž obala, štitili su ofanzivu od nemačkih

⁶⁰ FAVR — II/89 naziva borbe centralnih armija od 14. do 22. IX 1914. god. takođe „bitkom u Šampanji“, pa ipak ovu naziva „prvom bitkom u Šampanji“, verovatno zato što je bila samostalna i glavna, dok je prva bila sastavni deo bitke na Eni.

bočnih napada sa odseka Mec—Tionvil i kroz Vevr. Ofanziva sa fronta 4. armije na sever, usled kratkog odstojanja do podnožja Ardena, izvodila je na važne operativne ciljeve u dolini Meze na pravcu Mezijera odakle je ta armija mogla sadejstvovati ofanzivi sa zapada dolinom Soma—gornja Oaza ili se još severnije pretvoriti u opštu koncentričnu ofanzivu na ceo nemački front prema Parizu. Te ofanzive mogle su se dopunjavati pomoćnim operacijama sa fronta Rems—Soason u severoistočnom pravcu ka Simeju i Rokroa.

Pored ovih povoljnih uslova, polovinom decembra Žofr je raspolagao i podacima da su Nemci ovaj odsek slabo utvrdili i poseli i da su se usredsredili na odsek Argona, gde je ojačani 2. korpus uspešno sprečavao njihovo napredovanje. Armija je raspolagala sa četiri korpusa (2, Kolonijalni, 17, 12), tj. sa ukupno 12½ pešadijskih divizija koje su sve bile raspoređene u I liniji. Prihvatio je plan Langla, ojačao njegovu armiju sa 1. a docnije i 4. korpusom i 8. konjičkom divizijom. Dobro ga je ojačao artiljerijom pa je armija raspolagala sa gotovo 800 oruđa i dovoljno municije.⁶¹ Armija je brojala oko 260 000 ljudi (bez 4. korpusa i 8. konjičke divizije). Pored toga, naredio je 3. armiji da u sporazumu sa 4. razvije potrebnu aktivnost. Prema 4. armiji stajala je nemačka 3. armija sa ¼ 6, 12, ½ 8, 8. rezervnim korpusom i 16. korpusom (3 divizije) 5. armije, ukupno nekih 8¼ pešadijskih divizija i 3 landverske brigade sa slabim brojnim stanjem. Francuzi su računali sa brojnom nadmoćnošću od preko 100 000 boraca. Iako je Žofr stalno zahtevao da ofanziva otpočne što pre, njen početak je, usled teškoća u pripremi, odložen za 20.XII. Plan Langla bio je da preduzme napad opštim pravcem drum Sip—Atinji—Mezijer i to u dve faze. U prvoj fazi izvršio bi se prodor fronta i zauzeli neprijateljski položaji između Suena i Perta. Armija bi se na tim položajima sredila za dalje nadiranje. Glavni napad na odsek Pert—Sen Hiler le Gran, širokom 10 km, izvršili bi 12. i 17. korpus sa unutrašnjim krilima opštim pravcem Som Pi. Levo krilo

⁶¹ Žofr je saopštio 18.XII armijama da se proizvodnja municije tako poboljšala da je u glavnim napadima ne treba štedeti.

12. korpusa dobilo je zadatak da drži tesnu vezu sa 5. armijom. Pored ovog napada, Kolonijalni korpus trebalo je da svojim levim krilom preduzme pomoćni napad na visove severoistočno od Bosežura, a zatim na visove južno od s. Ripon. U Argonu je ojačani 2. korpus, uz eventualnu podršku desnog krila Kolonijalnog, imao da po svaku cenu obezbedi bok korpusa koji vrše napad. Iza jedinice na pravcu glavnog udara prikupljao se u rejonu Sipa 1. korpus. Radi rasterećivanja 4. armije Saraj je predvideo da 3. armija izvrši napad između Meze i Argona.

Napad 20.XII preduzeli su samo 17. i Kolonijalni korpus ali bez uspeha. Nemci su izvršili protivnapad i u žestokim borbama zauzeli deo položaja u Argonu. Idućeg dana nastavljeni su napadi u kojima je učestvovao i 12. korpus. Osvojena su samo dva neznatna oslonca. 22.XII Langl je bio primoran da na front uvede deo artiljerije iz svoje rezerve. Tog dana su 17. i Kolonijalni korpus zauzeli neke rovove glavnog položaja sa kojih se mogla osmatrati nemačka pozadina. U toku 23.XII su svoj uspeh nešto proširili, dok je 12. korpus sasvim zadržan. U toku 24.XII samo je 17. korpus pokušao napad. Od 24/25.XII Nemci su sve žešće vršili protivnapade radi povratka izgubljenih rovova. Langl se 25.XII rešio da prenese težište napada na položaje 17. i Kolonijalnog korpusa pa je njihove položaje ojačao jednim korpusom iz svoje rezerve, pošto mu je Žofr uputio 4. korpus kao pojačanje. Ovo je iziskivalo nove pripreme i zastoj u napadu do 30.XII. Za to vreme su Nemci pojačali svoje protivnapade naročito u Argonu, gde je Langl morao uputiti, na brzu ruku, oko 14 bataljona. Tek je 30.XII 17. korpus pokušao da produži napad, ali bez uspeha dok su Nemci istog dana zauzeli tri uzastopne linije u Argonu pre no što su francuskom korpusu prispela pojačanja. Francuski korpusi su ih protivnapadom delimično povratili. Novopripremljeni napadi 17. i Kolonijalnog korpusa nisu usled rđavog vremena mogli biti izvedeni kako je predviđeno. Nemačko reagovanje je postajalo sve jače i u Argonu je 2. korpus, uz velike gubitke, jedva zadržavao nemačko

nadiranje, te su mu se morala uputiti nova pojačanja. Na ostalom frontu 4. armije vođene su lokalne i počesne borbe. Da bi ih proširio i povezao, Žofr je povećao količinu municije za dane kada se ne izvode napadi, ojačao 12. korpus 8. konjičkom divizijom i naredio mu da i on pređe u napad. Jači napadi početkom januara nisu uspeli. Glavno poprište borbi bilo je i dalje u Argonu, gde je 5. I došlo do veoma krvavih borbi u susretu ali bez rezultata. Da bi rasteretio 4. armiju Žofr je u položaje 3. armije uključio i Argon. Langl je 6.I preduzeo jednovremeni napad sa 17. i 1. korpusom radi konačnog zauzimanja utvrđene linije severno od Perta i Bosežura. Sve do 13.I vođene su ogorčene borbe oko pojedinih oslonaca koje je francuska artiljerija snažno potpomogala, dok su Nemci, usled oskudice u municiji, pribegavali noćnim protivnapadima. Rđavo vreme, premorenost trupa, a naročito 17. korpusa koji je bio od početka glavni nosilac napada, pa je i pri zauzeću Perta pretrpeo jake gubitke, naveli su Langla da 15.I obustavi napade. Žofr mu je toga dana oduzeo jednu pešadijsku diviziju da bi je uputio 6. armiji na visoravan Kraon kod Soasona, gde su Nemci žestoko napadali. No, bez obzira na to Žofr je zahtevao da Langl nastavi energično ofanzivu jer je ona „najbolje sredstvo“ da se spreči nemački napad. Preporučio mu je da otpočne sa izgradnjom drugog položaja. Ipak, Langl nije mogao da odmah produži napad, jer su Nemci u međuvremenu znatno izgradili položaje, pa je priprema morala biti temeljnija i trajala je do polovine februara. Tek tada je nastavljena bitka u Šampanji i trajala je sve do 28.III.⁶²

Nemačka 3. armija očekivala je već od 17.I francuske napade, a 20.I je iz zaplenjene zapovesti Žofra upoznata sa protivničkim namerama. Iako je bila slaba i razvučena na frontu od nekih 50 km, ipak je uspešno odbijala mnogobrojne napade. Upućeno joj je iz raznih armija kao pojačanje nekih 18 bataljona i dve teške baterije,

⁶² Radi preglednosti uneli smo prvu fazu bitke u događaje 1914. a drugu od 15.I do 28.III u borbe 1915. godine.

koje je dva dana docnije komandant 3. armije vratio njihovim armijama. Armija je izvodila aktivnu odbranu koristeći za protivnapade noć i pošumljeni Argon. Time je paralisala neprijateljsku nadmoćnost u artiljeriji.

b. Dejstva na ostalom frontu za vreme I faze bitke u Šampanji

Da bi zaštitio krilo 4. armije Saraj je sa 5. i 15. korpusom i jednom pešadijskom divizijom preduzeo od 20. do 22.I napad iz Verdona levom obalom između Meze i Era. Francuzi su zauzeli južni deo Bureja i neke rovove jugozapadno od šume Forž, ali uz vrlo teške žrtve (oko 12 000 ljudi), pa su napade morali privremeno obustaviti. Od 5.I je 3. armija morala, radi rasterećenja 4. armije pomeriti svoju granicu na zapad i uključiti Argon u svoje položaje, tako da je tek u februaru mogla ponovno preći u napad da bi štitila napad 4. armije. Pored neposredne pomoći, Žofr je predvideo i dve diverzije za ojačanje napada 10. i 4. armije, koje je imao da izvede Dibaj. On je već 12.XII otpočeo sa 31. ojačanim korpusom napad koji je nastavljen u vidu počesnih lokalnih borbi sve do 10.I. Ovom napadu je sadejstvovao 6. korpus 3. armije dejstvom na severni, a 8. korpus 1. armije na južni deo nemačkog ispupčenog luka kod Sen Mihiela. Borbe su bile vrlo krvave i gubici francuskih jedinica iznosili su oko 10 000 ljudi. Armijski odred Vogeza — gen. Puc — koji je primio odsek 34. korpusa zaključno do Belfora na jugu, takođe je vršio napade. Njegov zadatak je od kraja novembra bio da produži zonu ispred Belfora tako da može artiljerijskom vatrom tući železničku prugu Kolmar—Miluz, koju su Nemci koristili za rokiranje trupa. Ojačan na neke četiri pešadijske i jednu konjičku diviziju, on je do 8.I izvodio napade u pravcu Vogeza. Pritom je postigao neke značajnije, iako još uvek samo lokalne, uspehe. Nemci su bili primorani da na tim pravcima privremeno uvode i neka pojačanja (oko $\frac{1}{2}$ pešadijske

i jednu konjičku diviziju) i da preduzmu žestoke protivnapade. Francuzi su ipak uspeli da prodru do ispred Tana i obezbede izlaze iz doline Tira. Kod ostalih armija vladalo je zatišje.

4. OSVRT NA SAVEZNIČKE OFANZIVE

Ove ofanzive nisu ništa izmenile na zapadnom frontu niti su prinudile Falkenhajna da skida trupe sa istočnog fronta, čime bi rasteretio Ruse čije je stanje bilo sve teže. Iz operacija u Flandriji on je zaključio da će se na zapadnom frontu moći nedogledno izvoditi ofanzive samo na relativno uskim odsecima, smanjenim snagama, uz dugotrajne pripreme i sporo izvođenje. Smatrao je da će ih moći neutralisati i sami komandanti grupa armija angažujući snage svog sektora prema aktivnosti pojedinih odseka. U ovim prvim rovovskim bitkama to se pokazalo tačnim i oba rukovodstva došla su do tih vrlo značajnih strategijskih saznanja. Kako su bitke u rovovskim operacijama vrlo dugotrajne ne samo u pogledu priprema nego i izvođenja, to se uticaji nekih bitki na operacije na drugom bojištu ili ratištu ne odražavaju tako brzo kao u manevarskoj vojni. Da bi se takav blagovremeni uticaj postigao, neminovno je potrebno da se pripreme izvrše zajednički, temeljno, jednovremeno i da se održava stalna i tesna saradnja među savezničkim rukovodstvom. Nade da se na zapadu u toku zime neće voditi velike operacije nisu se ispunile, jer su ih na to primorale zimske operacije, koje su vođene na istočnom i balkanskom ratištu.

B. ISTOČNO RATIŠTE

I DOGAĐAJI OD SREDINE SEPTEMBRA
DO POČETKA NOVEMBRA1. SITUACIJA DO POČETKA AUSTRO-NEMAČKE
PROTIVOFANZIVE

(Sk. 51)

a. Rad vrhovnog rukovodstva

Prema naređenju za povlačenje armija iza Sana od 12.IX vidi se da je Konrad bio svestan da na toj prostori, zbog blizine protivnika i zbog toga što nemačke snage čije mu je sadejstvo bilo neophodno, neće blagovremeno stići, neće moći da sredi armije za novu bitku. I on i nemačka Vrhovna komanda bili su uvideli da je austrougarski front neodrživ bez hitne i neposredne pomoći nemačkih snaga. Pomoć se mogla očekivati samo iz I. Pruske, usled čega je Falkenhajn naredio Hindenburgu da hitno uputi dva korpusa iz 8. armije za Krakov. Ludendorf je predložio da 8. armija uputi ne dva već četiri korpusa i jednu konjičku diviziju i da se te jedinice ne upotrebe u Šleziji i kod Krakova, nego za udar iz I. Pruske preko Nareva pravcem na Sjedlec. „Uspeh cele nemačke 8. armije preko Nareva je siguran“, izjavio je, jer dovodi do „rešavajućih rezultata“ i može otpočeti kroz 10 dana, a onaj preko Krakova tek posle 20 dana. Ludendorf je postavio uslov da se austrougarske armije dotle održe na Sanu.⁶³ Konrad je odbacio napad preko Sjedleca kao zadocneo i uporno je zahtevao da se nemačke snage upute za Krakov, s čime se i Falkenhajn složio „iz političkih razloga“, te je naredio Hindenburgu da prva dva korpusa uputi za Krakov. Pošto je preuzeo dužnost od Moltkea, on je 15.IX naredio da se formira 9. armija (5½ korpusa i jedna konjička divizija iz 8. armije) pod komandom gen. Šuberta sa Ludendorffom kao načelnikom štaba. Kad se preveze na šlesko-poljsku gra-

⁶³ Hindenburg „Aus meinem Leben“ — 101 i Ludendorf — „Meine Kriegserinnerungen“ — 55.

nicu „u sporazumu sa austrijskom Vrhovnom komandom dejstvovaće po mogućnosti u bok i pozadinu najbližih ruskih snaga koje budu nadirale prema Austrijancima... Samostalnost armije mora se očuvati i u zajedničkim operacijama“.⁶⁴ Time je stvorena osnova za zajedničko izvođenje operacija. No uskoro su se pojavile razne teškoće, načelne i lične prirode, koje su dovele do izmena i dopuna plana. Hindenburg je tražio da se 9. armija prikupi što severnije u Šleziji, da bude samostalna u izvođenju operacije i da mu se Ludendorf vrati. Austro-ugarska Vrhovna komanda ponovo je uporno zahtevala da joj se potčini 9. armija. Falkenhajn je našao kompromisno rešenje: jedan (poslednji) korpus 9. armije imao se iskrcati u Krakovu i dobio je zadatak da sadejstvuje austro-ugarskim armijama; Hindenburg je primio komandu nad 9. armijom, a potčinjena mu je i 8, koju je primio Šubert. Tako je Hindenburg dobio „ukupno rukovodstvo svih operacija na Istoku“. Kako je bio po rangu stariji od austro-ugarskog vrhovnog komandanta nadvojvode Fridriha, nije mu bio potčinjen.⁶⁵ Za načelnika štaba vraćen mu je Ludendorf. Zadatak 9. armije ostao je u osnovi onaj od 15.IX, a 8. armija je imala da „zaštiti Istočnu i zapadnu Prusku od ponovnog ruskog napada“. Hindenburg joj je dodao da kao prvi zadatak izvrši „ispad prema važnoj ruskoj strategijskoj železničkoj pruzi Grodno—Varšava“. Konrad je 16.IX naredio da armije odstupe sa Sana izbegavajući svaku veću borbu: 2. armija iza Dukle i u prostor Stropko, a ostale iza r. Biala i Dunajec.

Plan za zajedničke operacije austro-ugarskih i 9. armije utvrdili su sporazumno 18.IX u štabu austro-ugarske Vrhovne komande u Novom Sandecu Konrad i Ludendorf.

⁶⁴ SR—V—411. Ni Konrad ni Hindenburg nisu znali do 15.IX da je Moltke smenjen i da Falkenhajn vrši dužnost načelnika.

⁶⁵ To je bio stalni izvor međusobnih trvenja između vrhovnih komandi, što je okončano tek 1917. god., kada se car Karlo (austro-ugarski) kompromitovao u aferi svojih šuraka prinčeva Burbon—Parma, koji su bili francuski podanici i u Francuskoj na službi, i nastojao da njihovim posredovanjem dođe do separatnog mira.

Ludendorff je zatekao ovakvu situaciju: austrougarske 2, 3, 4. i 1. armija (ukupno 48 pešadijskih od kojih 8 landšturmских i 11 konjičkih divizija sa oko 400 000 boraca) bile su se već sredile iza Sana. Treća, 4. i 1. armija povlačile su se bez jačeg pritiska iza Biale i Dunajeca na 50 km široke i jake položaje Gribov—Tarnov, dok je 2. armija skrenula prema grebenu Karpata, ostavljajući tvrđavu Pšemisł, mostobrane Sjenjava i Jaroslav ispred fronta. Pretpostavljalo se da se od ušća Sana do Kaluša nalaze ruska 4, 5, 3, 8. i 7. armija, a da je 9. u II liniji jugoistočno od Ivangoroda (ukupno 57—58 pešadijskih divizija, od kojih su 6 bile vezane za Pšemisł). O ruskim namerama bilo je vrlo malo određenih podataka. Konrad je pretpostavljao da Rusi mogu nastaviti ofanzivu prema Krakovu, ili je preneti u Šleziju ili preko Karpata u Mađarsku. Najverovatnija mu je izgledala prva, a Ludendorffu druga pretpostavka. Ludendorff je smatrao da bi ofanziva Rusa u Mađarsku, s opšteg vojnog gledišta, bila veoma poželjna i da ih u tome ne treba mnogo kočiti. Radi toga je trebalo deo 2. armije rokirati iz Karpata na severno krilo fronta u oblast Visle, alise s tim Konrad nije mogao tada nikako složiti.⁶⁶ Hindenburg i Ludendorff su smatrali da rusku ofanzivu treba ukočiti obuhvatnim dejstvom 9. armije i za to je treba prikupiti što severozapadnije od Krakova u Šleziji, dok je Konrad ostao pri tome da će bitku na pravcu Krakov primiti samo tamo gde mu nemačka pojačanja mogu osigurati „neposrednu podršku“⁶⁷ jer se bojao da bi inače Rusi mogli dovesti njegove oslabljene armije do potpunog rastrojstva. To je hteo izbeći pa makar ih morao povući u izvorna područja Odre i Bečve, ili čak i na Dunav. Time je nameravao da natera Falkenhajna da na zapadu pređe u defanzivu, jer posle poraza na Marni nije ovde nalazio opravdanja za opštu ofanzivu. No, zanesen optimizmom svojih obuhvatnih ofanziva u Pikardiji, Artoa i Flandriji, Falkenhajn se nije na to mogao rešiti, ali je pak pristao da 9. armija „neposredno“ sadejstvuje austrougarskim snagama, ali tako što će se nasloniti na levokrilnu armiju. Međutim, to nisu prihvatili Hindenburg i Ludendorff, jer bi time 9. armija bila verovatno primorana da frontalno napada.

⁶⁶ Tada su ruske slabije snage počele upadati iz Bukovine i preko Užok-sedla prema gornjoj Mađarskoj. To je izazvalo ogromno uzbuđenje i zahtev da Konrad što jačim snagama brani Karpate. (U mađarskom narodu ostala je živa uspomena o upadu ruskih trupa pod generalom Paskjevićem pri ugušenju Košutove bune 1848/49. godine.) Nastupanjem Rusa bila je ugrožena Rumunija sa severa, a postojala je i mogućnost da je saveznici primoraju da stupi na njihovu stranu u rat. Ovi „politički“ obziri bili su presudni za Konrada pri oceni značaja Karpata, dok je Ludendorff gledao na ovo sve do proleća 1915. sa čisto vojno-strategijskog stanovišta.

⁶⁷ SR—V—412.

U tom slučaju Rusi bi je lako mogli obuhvatiti sa severa i zapada još u gornjoj Sleziji. Pored toga, prostor severno od Breslau ostao bi vrlo slabo zaštićen prema ruskoj invaziji ka unutrašnjosti Nemačke.

Pregovori koji su započeti u Novom Sandecu nastavljani su sledećih dana u Breslau, ali nisu doveli do zajedničkog plana. Međutim, tom prilikom su postignuti ipak neki važni sporazumi. Kao osnovna operacijska ideja usvojena je ova: ako Rusi nastave ofanzivu prema austrougarskim armijama, one će prihvatiti bitku negde na Dunajecu. 9. armija bi obuhvatno napala rusko severno krilo, a 2. armija sa Karpata južno krilo. U tom slučaju one bi trebalo da izbore rešenje. Ako bi Rusi obustavili ofanzivu u zapadnoj Galiciji, i preduzeli je prema Mađarskoj, austrougarske armije prešle bi u zapadnoj Galiciji, a 9. armija u zapadnoj Poljskoj, u protivofanzivu prema istoku. Najzad, ako bi Rusi preduzeli ofanzivu na levoj obali Visle, austrougarske armije bi preduzele ofanzivu preko Sana levim krilom ka Ivangorodu. Dalje je dogovoreno da se 9. armija prikupi najdalje do 30.IX za pokret sa linije Krakov—Volbrom—Lelov—Vjelun; da se austrougarska 1, 4. i 3. armija zadrže 25. i 26.IX na istočnoj obali Dunajeca i Biale, a 2. armija na dan marša istočno od Bartfelda. Ako Rusi ranije napadnu, 1, 4. i 3. austrougarska armija imale su se povući ka Krakovu, a 1. armija da uputi iza r. Nide 7. konjičku diviziju i 1 landšturmsku brigadu, umesto rasformiranog armijskog odreda Kumer, za vezu sa 9. armijom. O ruskim namerama su Konrad i Hindenburg dobili konkretnije podatke tek iz radio-depeše uhvaćene 27/28.IX.⁶⁸ Iz nje su doznali da se na donjoj Visloki ne nalazi ni 4. ni 9. armija, da su tri korpusa 9. armije povučena u pozadinu i da Rusi namestavaju da preduzmu glavnu ofanzivu od Varšave prema Nemačkoj, a da oslabe snage u Galiciji i povuku ih na

⁶⁸ U to vreme su nemački i austrougarski Generalštabi uspeli da pronađu metod, pomoću kojeg su pri promeni šifarskog ključa u najkraćem vremenu mogli da dešifruju ruske radio-depeše. Kod Nemaca i Austrijanaca otpočela je upotreba Djus (Hyghes) aparata za važne razgovore viših komandi umesto telefonskih razgovora i radio-depeša.

San. Na osnovu toga je Konrad insistirao na tome da austrougarske snage uz sadejstvo dva nemačka korpusa preuzmu odmah iz Galicije protivofanzivu. Međutim, Hindenburg se s tim nije složio, ali su obe strane prihatile da najdalje do 30.IX 9. armija preduzme protivofanzivu sa linije Krakov—Volbrom—Lelov—Vjelun prema severoistoku. Njoj bi se sa r. Nida priključio levim krilom južno od Pinčova severni deo 1. armije (4 pešađijske, 2 konjičke divizije i 2 landšturmske brigade), dok bi južni deo 1. armije, 4. 3. i 2. armija docnije preduzele nastupanje i napali protivnika u prostoru zapadno, jugozapadno i južno od Pšemisla. Za ovako još neodređene operacijske ciljeve i planove su potpuno sadejstvo savezničkih armija i objedinjeno komandovanje bili neophodni. Pa ipak Nemci nisu hteli da potčine svoju 9. armiju austrougarskoj Vrhovnoj komandi, niti ona svoju 1. armiju, ili bar njen severni deo, Hindenburgu. Obe vrhovne komande su sumnjale da će biti prenebregnuta zaštita njihovih teritorija. U štabu 9. armije nisu računali sa većim uspehom ove operacije. Smatrali su da joj je cilj dobitak u vremenu, dok se u pozadini ne formiraju novi korpusi. Naprotiv, u austrougarskoj Vrhovnoj komandi se od ovog prvog tešnjeg, iako skromnog sadejstva s Nemcima mnogo očekivalo. Konrad je očekivao čak „odsudno rešenje“ i u zapovesti za napad tražio je od trupa da „... izbore konačnu pobedu i oteraju neprijatelja preko granice...“⁶⁹

Ni u ruskom vrhovnom rukovodstvu, pri donošenju odluke šta da se radi posle poraza u I. Pruskoj i pobeđe u Galiciji, kolebanja nisu bila ništa manja. Stavka i Ivanov smatrali su da je potrebno da se najpre izvrši popuna ljudstva. Međutim, prema podacima da se protivnik povlači i sa Sana, Ivanov je 22.IX naredio da: 3. i 5. armija opsednu Pšemisl; da 8. armija preuzme zaštitu prema Karpatima, a 9. i 4. da produže nastupanje do Visloke gde da sačekaju dolazak 3. i 5. armije, koje je novoformirana opsadna armija, sastavljena iz rezervnih divizija, imala

⁶⁹ SR—V—419.

da smeni. Tek posle toga bi 9. 4. i 5. armija produžile nastupanje ka Krakovu, dok bi se 3. i 8. nalazile prema Karpatima. Na levoj obali Visle nalazio bi se konjički korpus Novikova — oko 5 $\frac{1}{2}$ konjičkih divizija. Kad armije preduzmu nastupanje na zapad, tamo bi se rokiralo 9—10 korpusa. Izveštaji o povlačenju austrougarskih snaga sa Sana, nemačkih sa Njemena i pojava nemačkih snaga u Šleziji kod Ivanova i njegovog načelnika štaba, gen. Aleksejeva, stvorili su utisak da predstoji zajednička austronemačka protivofanziva s obe strane Visle, te je Stavki podnet nov operacijski plan. U njemu se predviđalo prikupljanje 12—16 korpusa na r. Nidi i njihovo postepeno širenje na liniji Pjotrokov—Mjehov, odakle bi se mogli uputiti preko Krakova za Beč ili preko Kališa — Breslau za Berlin. Severozapadni front morao bi uputiti jednu jaku grupu iz Varšave radi zaštite boka armija Jugozapadnog fronta.⁷⁰ O ovom planu razvila se velika diskusija između novog komandanta Severozapadnog fronta, gen. Ruskog, i Ivanova. Stavka je jednom zastupala gledište Ruskog, a drugi put Ivanova. Tek, kada su 27.IX u Stavku stigla obaveštenja da su nemačke snage doprle do linije Pjotrokov—Pinčov, da se austrougarske snage prebacuju na severnu obalu Visle i da su iz I. Pruske prebačena tri korpusa preko Torna za Breslau, veliki knez doneo je 28.IX jednu od najkrupnijih odluka ovog rata. Ona se sastojala u tome da se maksimalnim snagama izvede opšta ofanziva sa srednje Visle preko gornje Odre pravcima Pozen i Breslau u „duboku pozadinu“ — u srce Nemačke. Ivanov je imao da uputi najmanje 10 korpusa preko srednje Visle, a Ruski da prikupi 2. armiju oko Varšave za udar na odsek Sljupca (40 km jugoistočno od Gnezena) — Kališ. Veliki knez je poverio Ivanovu pripreme i rukovođenje, pa mu je potčinio i 2. armiju. U toku 1. i 2.X izdali su Stavka i Ivanov osnovne direktive za buduće operacije. Prema njima, snage Jugozapadnog fronta imale su da obrazuju 3 grupe: glavna udarna — 2, 4, 9. i 5. armija i konjica Novikova;

⁷⁰ Korolkov — 9; Danilov — 297.

Galicijska grupa — 3, 8. i Opsadna armija — objedinjena pod komandom Brusilova; Narevska grupa — 27. i 2. sibirski korpus koji se nalazio još u prevoženju. Glavna grupa trebalo je da preduzme nastupanje: 2. armija sa odseka Varšava — ušće Pilice na Lođ — Opočno; 4. armija između Pilice i Ilžanke na liniju Opočno—Skarżisko—Koščjelne; a 9. u naslonu južno od Sandomira. U prostoru Lublin, Krasnik imala se prikupiti 5. armija u II liniji, a konjica Novikova trebalo je da se rokira od Ivanogoroda za Varšavu. Galicijska grupa trebalo je da nastavi opsadu Pšemisla, da prati nastupanje glavne grupe svojim nadiranjem južno od Visle ka Krakovu i da joj štiti bok prema Karpatima na liniji Dinov—Sanok—Lisko—Drohobič. Narevska grupa, u naslonu na Varšavu i Novogeorgijevsk, zatvarala bi pravac od Mlave. Prema ovom osnovnom planu otpočelo je grupisanje ogromnih snaga,⁷¹ što će trajati duže vreme. Od toga će se, usled vrlo brzog neprijateljskog dejstva, umnogome morati odstupiti.

b. Uvodne operacije i grupisanje snaga

Do 18.IX Ivanov je zadržao armije na liniji Tarnobžeg—Žešov—Javorov—Sadova Višnja i istočno od Sana radi priprema za dalje nastupanje. Do borbe je došlo samo na severnom krilu gde je 9. armija težila da obuhvati 1. armiju. Pri produženju nastupanja pravcem Krakov tri ruske desnokrilne armije su bez većeg otpora stigle na liniju ušće Visloka—Žešov, pošto je Konrad već bio povukao 3, 4. i 1. armiju iza r. Biale i Dunajeca. Tu su armije zastale, isturivši 10 konjičkih divizija ispred fronta. Tvrđava Pšemisl vezala je 3. i 8. armiju.

Pšemisl je pripremljen da bude snažan naslon odbrani Sana, da zatvori pravce preko Dinova, Krosna i Jasla za Novi Sandec prema severnom karpatskom predgorju, kao i one preko Dobro-

⁷¹ U austro-nemačkoj vojnoj literaturi se za ovu masovnost snaga odmaćio naziv „ruski parni valjak“ — „Russische Dampfwalze“.

mila i Hirova za glavne prelaze Beskida, Dukla-i Lupkov-sedlo, u Mađarsku. U ofanzivnim operacijama trebalo je da olakša izbijanje snaga sa ovih pravaca u Galicijsku niziju ka Lavovu i Javorovu. Iako je to bila najveća austrougarska tvrđava, njena fortifikacijska izgradnja i artiljerijska oprema zaostajale su za modernim tvrđavama. Tvrđava se sastojala iz noajoa i jednog spoljnjeg pojasa, udaljenog od noajoa 3—8 km koji je imao 17 glavnih i 19 međuforova. Od njih je svega 12 bilo pancirno, dok su ostali građeni od cigle i ojačani betonom. Posle objave rata izrađeni su mnogi dopunski objekti. Tu je bilo oko 1000 raznih, pretežno zastarelih, artiljerijskih oruđa. Novija su oruđa bila samo u glavnim forovima i mobilnoj rezervi. Ovu su sačinjavali: jedna pešadijska divizija i 4 landšturmske brigade, svega 62 bataljona, 7 poljskih baterija, 4 merzera 305 mm i dr. Pred povlačenje armija ka Sanu komandant tvrđave, gen. Kuzmanek, dobio je zapovest da „tvrđavu brani do kraja“.

Ivanov je pravilno ocenio značaj Pšemisla pri nastupanju preko Sana pa je već 16.IX uputio delove 3. armije prema njemu. Ovi delovi su ga u borbama do 26.IX potpuno okružili i otpočeli opsadu. Za to vreme je Brusilov preduzeo sa konjičkim delovima i Dnjestarskim odredom demonstrativne napade u Karpatima. Oni su 24.IX zauzeli Užok-sedlo, Bukovinu i prodrli čak do Marmaroš Sigeta u gornjoj Mađarskoj. Uskoro i postepeno formirana je, od 5 pešadijskih rezervnih (one su uskoro objedinjene u 28. i 29. rezervni korpus) i 9. konjičke divizije 11. armija za opsadu Pšemisla, pod gen. Selivanovom.

Jedinice iz nemačke 8. armije koje su određene za 9. armiju (Gardijski rezervni, 11, 17. i 20, kao i štab 3. konjičkog korpusa gen. Fromela sa 8. konjičkom divizijom, 35 rezervna i landverska divizija Bredov, 21. landverska brigada) upućene su železnicom iz I. Pruske u prostor zapadno od linije Čenstohov—Katovice—Krakov, a landverski korpus Vojrš iz zapadne Galicije ka Pinčovu. Za zaštitu granice aktivirane su tvrđave Breslau, Pozen i Torn čiji su mobilni delovi istureni na Sjeradž, Kolo i prema Vloclavjeku, kako bi obezbedili neometano prikupljanje 9. armije, koja se od 18.IX postepeno pomerala na sever i do 30.IX prikupila sa prednjim delovima iza linije Hmjelnik—Novoradomsk, gde se naslonila na levo krilo austrougarske 1. armije na Nidi. Posle izdavanja

trupa za 9. armiju 8. armija Šuberta ostala je sa svega 9 $\frac{1}{2}$ pešadijskih (od toga 5 operativnih) i jednom konjičkom divizijom u I. Pruskoj, razvučena od Mlave do Vjeržbolove. Iako je ocenio da su ruske snage prema njemu — 1, 10, i 2. armija — tripud jače, Šubert je 20.IX doneo smelu odluku da napadne malu tvrđinu Osovjec i izvrši prepad na Grodno. Predviđeno je da i flota izvrši desant u Vidau. Od 23.IX do kraja septembra vođene su žestoke borbe. Ruska 1. i 10. armija odbacile su 8. armiju na r. Angerap i Lecen. Šuberta je smenio gen. Fransoa.

Ruske armije nalazile su se od polovine septembra u pregrupisanju na celom frontu. To je trajalo sve do kraja oktobra. U duhu glavne odluke od 28.IX i dopunskih direktiva, predviđeno grupisanje i raspored ruskih snaga bili su tek delom ostvareni kada je otpočela nemačko-austrougarska protivofanziva.

Situacija kod Jugozapadnog fronta bila je 30.IX uglavnom sledeća: 4. armija — Evert (Grenadirski, 3. kavkaski, 16. korpus, dve rezervne divizije — svega 8 pešadijskih i jedna konjička divizija) nalazila se u pomeranju desnom obalom Visle ka odseku ušće r. Pilica, r. Ilžanka; 9. armija — Lečicki — (Gardijski, 18. i 14. korpus, dve rezervne divizije, 2 streljačke brigade — svega 9 pešadijskih i 1 $\frac{1}{2}$ konjička divizija) u pokretu ka odseku Anopol—Zavihost; 5. armija — Pleve (5, 17, 19. i 25. korpus i dve rezervne divizije — svega 10 pešadijskih i jedna konjička divizija) prikupljala se na prostoriji Lublin—Krasnik; 3. armija — Ratko Dimitrov⁷² (7, 9, 10, 11. i 21. korpus — 10 pešadijskih i 5 konjičkih divizija) kretala se prema odseku severno od Pšemisla ka ušću Sana; južno od Pšemisla, prema Hirovu i Karpatima, ostala je 8. armija — Brusilov — (8, 12. i 24. korpus, dve rezervne divizije i dve streljačke brigade — svega 9. pešadijskih i 6 konjičkih divizija), dok je njen Dnjestarski odred sa jednom pešadijskom i četiri konjičke divizije isturen istočno od Užok-sedla prema grebenu Karpata. Opsadna 11. armija Selivanov — (pet rezervnih i jedna konjička divizija) smenjivala je delove 3. i 8. armije. Ispred fronta 9. armije na levoj obali Visle na liniji Kjelci — Tarnobžeg nalazio se konjički korpus Novikova sa pet konjičkih divizija. U sastavu Severozapadnog fronta nalazile su se toga dana sledeće jedinice: 1. armija — Renenkampf — (2, 3, 4, 20. i 26. korpus, četiri rezervne divizije, jedna streljačka brigada — svega 14 $\frac{1}{2}$ pe-

⁷² Bivši bugarski general i komandant bugarske 1. armije u ratu 1912. i 1913. godine.

šadijskih, 4 $\frac{1}{2}$ konjičke divizije) ispred Njemena; 10. armija — Sivers — (6. i 22. 2. kavkaski, 1. turkestanski, 3. sibirski korpus, dve rezervne divizije, 1 streljačka brigada — ukupno 12 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 3 $\frac{1}{2}$ konjičke divizije) na gornjem Bobru; 2. armija — Šajdeman — (1., 23. i 2. sibirski korpus — svega 6 pešadijskih i jedna konjička divizija) ispred donjeg Nareva; Varšavski odred (3 $\frac{1}{2}$ rezervne i 1 $\frac{1}{2}$ konjičke divizije) na pravcu Mlave.

Ukupna snaga Jugozapadnog fronta iznosila je početkom oktobra 51 pešadijsku i 21 konjičku diviziju, a Severozapadnog fronta: 36 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 11 konjičkih divizija.⁷³

Za protivofanzivu su austrougarske armije bile uglavnom završile svoje grupisanje.

Njihov je raspored bio 30.IX: 2. armija — Bem Ermoli — (4., 7. i 12. korpus — svega 8 pešadijskih, 3 konjičke divizije i 5 landšturmskih brigada) na grebenu Karpata između Dukle i Užok-sedla; 3. armija — Borojević — (3., 11. i 9. korpus — svega 8 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i jedna konjička divizija — na području severno od Gorlice; 4. armija — nadvojvoda Jozef Ferdinand — (2., 17., 6. i 14. korpus — svega 10 pešadijskih i 4 konjičke divizije) kod Tarnova; 1. armija — Dankl — (10., 5. i 1. korpus — svega 13 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 3 konjičke divizije, kao i 5 landšturmskih brigada), jedna njena grupa (5 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 2 konjičke divizije) severno od Visle iza Nide, a druga (8 pešadijskih i jedna konjička divizija) južno od Visle ispred r. Biela. U Pšemislu su se nalazile jedna pešadijska divizija i oko četiri landšturmske brigade; u Krakovu dve landšturmske brigade, a u Šumovitim Karpatima oko 34 razna pozadinska bataljona. Ukupna jačina austrougarskih snaga iznosila je 39 pešadijskih, 11 konjičkih divizija i 15 landšturmskih brigada.⁷⁴ Hindenburgova 9. armija (Gardijski rezervni, 11., 17., 20. i

⁷³ Tek od 2.X u sastav Jugozapadnog fronta ušli su 2. armija i Varšavski odred. 2. i 1. armija ojačane su u prostoru Varšave i njihova jačina je iznosila u drugoj polovini oktobra oko 17 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 3 konjičke divizije. Celokupna ruska vojska raspolagala je 1.X — prema SR-V-602 sa oko 110 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 39 konjičkih divizija.

⁷⁴ PRAU—I—prilog 15. Tu su uračunate i mobilne posade tvrđava Krakov i Pšemisl sa ukupno 693 bataljona, od kojih je 150 bilo iz landšturma. Odnos snaga na ruskom i balkanskom frontu iznosio je tada oko 3:1. Ako se uzmu u obzir snage angažovane u to vreme na frontu I. Pruske (10 pešadijskih nemačke 8. i 20 pešadijskih divizija ruske 1. i 10. armije), onda se vidi da su snage protivnika na zapadnom i istočnom frontu bile približne.

landverski i korpus Fromel, u čiji su sastav ušli 8. konjička, 35. rezervna, landverska divizija Bredov i 21. landverska brigada — ukupno 12 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i jedna konjička divizija) nastupala je već 30.IX sa 11. i landverskim korpusom na područje Hmjelnik—Pinčov; sa Gardijskim rezervnim i 20. oko Kjelce; sa 17. ka Novoradomsku, a korpus Fromel nalazio se na levom krilu u prostoru Pjotrokov, Čenstohov.

Ruske snage su za oktobarsku ofanzivu u zapadnoj Poljskoj, Galiciji i Karpatima iznosile oko 67 pešadijskih i 26 konjičkih divizija, a austro-nemačke za protivofanzivu — oko 60 pešadijskih i 12 konjičkih divizija.

2. AUSTRO-NEMAČKA PROTIVOFANZIVA OD 1. DO 12. OKTOBRA

Sa leve obale Visle, sa linije donja Nida — Pjotrokov, otpočeli su 1.X nastupanje 9. i severni deo austro-ugarske 1. armije sa 18 pešadijskih i 3 konjičke divizije. Oni su naišli na snažan otpor konjice Novikova, a nešto docnije i na konjičke i pešadijske delove 9. armije koji su prebačeni sa desne obale Visle. Hindenburg je smatrao da su to prednji delovi ruskih armija koje su preko Visle, između ušća Sana i Ivangoroda, prešle u ofanzivu i rešio je da ih napadne pravcem severoistok. Zato je korpus Fromela uputio dalje niz r. Pilicu, a celu je armiju pripremao 2. i 3.X za bitku koju je predviđao u visini Opatova, gde su se nalazili ruski položaji. U toku 4. i 5.X došlo je do *boja kod Opatova i Klimontova* sa isturenim ruskim delovima. Ove ruske snage bile su jačine oko 1 korpusa i one su se po naređenju blagovremeno imale povući iza Visle, ali su inicijativno prihvatile borbu i pretrpele poraz. Tek tada je Hindenburg uvideo da je udario u prazno. A kada je saznao da se ruska 9. i 4. armija pomeraju iza Visle od Sandomira ka severu i da se kod Varšave tek prikupljaju slabije snage 2. armije, sporazumeo se 8.X sa Konradom da: deo 1. armije ostane zapadno od Visle i potpomogne prelazak ove armije preko Sana i njeno dalje nastupanje ka Lublinu; 9. armija da

sa 11. korpusom sprečava ruski prelazak Visle od Sandomira do Ivangoroda; da Makenzen sa svojim 17. i korpusom Fromel štiti levi bok i brzim napadom zauzme Varšavu. Ostatak 9. armije trebalo je da se prikupi prema Ivangorodu i severnije radi prelaska Visle i sadejstva austrougarskoj 1. armiji pri njenom nastupanju desnom obalom Visle prema Lublinu. Ivanov je predvideo da: 5. 4. i 9. armija preduzmu 10.X širokim frontom prelazak Visle na odseku Gora Kalvarija—Novo Aleksandrija i da do 12.X zauzmu liniju Grojec—Varka—Zvolen—ušće Ilžanke kao širi mostobran, a 2. sibirski korpus 2. armije da na liniji Skjernjevice—Grojec štiti prikupljanje svoje armije oko Varšave. Već od 9.X otpočele su borbe u zapadnoj Poljskoj na pravcu Ivangorod—Varšava. U toku 9. i 10.X je ojačani nemački Gardijski rezervni korpus uspeo kod Ivangoroda da zadrži rusku 4. i 9. armiju uz samu levu obalu Visle, dok je Makenzen izbio na istaknute utvrđene položaje južno od Varšave. Iz zaplenjenih dokumenata Hindenburg je saznao za gotovo ceo raspored ruskih snaga za veliku ofanzivu, a između ostalog i za koncentraciju 5—8 korpusa na desnom krilu za nastupanje sa odseka Novogeorgijevsk—ušće Pilice desnim krilom na Loč. Zbog toga nije očekivao pobjedu na levoj obali Visle već samo na desnoj, i to da je izvojuju austrougarske armije. Stoga je naredio svojoj armiji da pređe u aktivnu odbranu leve obale Visle i zadržava ruski bočni udar od Varšave. U skladu s tim je nastavio borbe na Visli, gde su ruske armije uporno težile da ovladaju njenom levom obalom i predviđenim mostobranima. Do 13.X uveče Rusi su uspeli da osiguraju prelaze kod Ivangoroda i Kosjenice ali su zadržani uz samu obalu. Makenzenove snage, ojačane delom snaga s centra, produžile su 11. i 12.X napad na položaje Blonje—Pjazečno, koje su branila 2 ½ korpusa ruske 2. armije i potisle ih iza linije spoljnjeg pojasa napuštene tvrđave Varšave. Kako je 2. korpus 5. armije bez borbe napustio mostobran kod Gora Kalvarije, Varšava je ostala nebranjena s juga. Nemci to nisu zapazili ni iskoristili da je zauzmu nego su se 13.X vratili na ranije položaje i prešli u odbranu.

Tako su i Rusi mogli posesti svoje ranije položaje prema Nemcima.

Na desnoj obali Visle otpočeo je 3.X deo 1. armije (5. i 10. korpus, kao i 9. konjička divizija) nastupanje prema donjem toku Sana. Ruske zaštitnice pružale su jak otpor i on je tek 8.X naveče izbio na San. Taj deo je trebalo da 10.X pređe San nizvodno od Niska, dok je drugi deo zapadno od Visle, imao da sa zapada pređe tu reku kod Zavihosta. Posle toga je trebalo da cela 1. armija, ojačana nemačkim 11. korpusom, preduzme nadiranje ka Lublinu. Snažan otpor ruskog 14. korpusa, koji je branio ceo ovaj odsek, sporo napredovanje susedne austrougarske 4. armije i zadocnela tehnička priprema za prelazak, primorali su Dankla da pored svih protesta Hindenburga odloži prelazak Sana za 12.X u jutro. Na frontu ostalih armija nastupila je situacija koja je izmenila i ulogu 1. armije.

U jutro 4.X preduzela je austrougarska 4. armija ofanzivu pravcem Zešov, a 3. armija sa Beskida pravcem Pšemisl. Istureni delovi ruske 3. i 8. armije povlačili su se preko Visloke i Visloka na istok. Već 7.X naveče obe armije su izbile na liniju Dinov—Zešov—Kolbusova. Za to vreme je desnokrilna 2. armija otpočela nastupanje sa Karpata desnim krilom preko Užok-sedla ka Turki, centrom preko Lupkov-sedla na Lisko, a levim krilom preko Dukla-sedla za Sanok. Samo je oko Užok-sedla došlo do jačih borbi i 2. armija je 6.X na veče izbila na liniju Turka—Lisko—Sanok. Rusi su i pored ovog nastupanja produžili sa izvlačenjem i rokiranjem 9. i 5. armije na sever i pregrupisavanjem Galicijske grupe — 3, 8. i 11. armije — i njihovim sređivanjem za odbranu iza Sana i prema Hirovu. Ovim položajima za odbranu najviše je smetalo to što se opkoljeni Pšemisl čvrsto držao. Kako bombardovanje nije uspelo, a austrougarske armije su mu se približavale, to je Brusilov naredio gen. Ščerebaševu da ga sa 7 ½ pešadijskih divizija (117 bataljona i 483 topa) brzim napadom zauzme. Od 5. do 7.X ove snage su vršile žestoke napade na Pšemisl ali bez uspeha, pri čemu su pretrpele velike gubitke. Već idućih dana snage

iz tvrđave mogle su neposredno sadejstvovati napadu svojih armija.

Konradu je 7.X na veče postalo jasno da se usled sporog napredovanja 1. armije njegov plan da obuhvatom sa severa i juga uništi ruske snage zapadno od Sana neće lako ostvariti. Ali je verovao da će obuhvatom preko Pšemisla na sever olakšati savlađivanje Sana, a time obezbediti i povoljne uslove za docniji obuhvat ruskog fronta i na Visli s juga. Zato je bilo neophodno da se do 12.X Pšemisl oslobodi, pa je naredio da 3. armija izvrši 10.X napad na odsek Nižankovice—Pšemisl—Radimno, 2. na odsek Dobromil—Hirov—Stari Sambor, 4. na odsek Jaroslav — Žešov, a 1. nizvodno od Žešova. Sve četiri armije produžile su nadiranje ka Sanu i Hirovu. Rusi su pružali uzastopne otpore koji su im omogućili da se glavnine armija u redu povuku iza Sana. U Pšemisl su 11.X ušle bez borbe trupe Borojevićeve 3. armije, a dan ranije 2. armija je zauzela Hirov i Dobromil. U Šumovitim Karpata su razni improvizovani sastavi istočno od Užoksedla do rumunske granice, formirani u 3 pešadijske divizije (52, 54. i 56) i objedinjeni u *armijski odred gen. Pflancer Baltina*, prešli u napad, potisli Ruse sa karpatskih prevoja i iz doline gornje Tise i pripremali se za dalje nastupanje ka Dnjestru.

Tako su se operacije počele širiti i na oblasti Šumovitih Karpata do rumunske granice. U njima će obe strane angažovati znatnije snage koje će postepeno pretvoriti cele Karpate od Gorlice do Kirilibabe u jedinstveno borbeno poprište.

3. RAZVOJ OPERACIJA OD 13. OKTOBRA DO 2. NOVEMBRA

a. Rad vrhovnog rukovodstva

Pokušaje Ivanova da isturanjem dela snaga zapadno od Visle i južno od Varšave obezbedi armijama razvoj za preduzimanje velike ofanzive, onemogućila je nemačka 9. armija. Grupa Makenzena nalazila se 12.X na nekih 15 km južno od Varšave, dok je grupa Galvica (ojačani

Gardijski rezervni korpus) prikovala rusku 4. armiju s obe strane Ivangoroda na uski mostobran na levoj močvarnoj obali. Pokušaji 4. i 9. armije da pređu Vislu južnije takođe nisu uspeli. S druge strane, austrougarske armije južno od Visle podišle su svuda levoj obali Sana i oslobodile Pšemisl. Da bi izbegao počesna izlaganja svojih snaga neprijatelju, Ivanov je odustao privremeno od daljih napada kod Varšave i preko Visle. Na njegov je predlog veliki knez potčinio 13.X veliku udarnu grupu kod Varšave (2, 5. i Narevsku grupu — ranije Varšavski odred) Severozapadnom frontu, dok je početak velike ofanzive preko Visle i od Varšave odložio za docnije dok se snage potpuno prikupe. Ivanov je zadržao pod svojom komandom 4, 9. i Galicijsku grupu Brusilova (3, 11. i 8. armiju). On je nameravao da sa galicijskom grupom pređe već 13.X u ofanzivu. Međutim, armije nisu za to bile spremne, te su ostale privremeno u odbrani.

Njihov raspored je bio: 3 armija na odseku Nisko i Radimno; 11. u naslonu na jug do Mižinjeca; 8. dalje na jug do Starog Sambora, a njoj potčinjeni Dnjestarski odred dalje na istok do Karpata; na donjem Sanu nalazilo se levo krilo 9. armije (dve pešadijske i jedna konjička divizija). Brusilov je u opštoj rezervi zadržao dve pešadijske divizije. Prema 26 pešadijskih i 7 konjičkih divizija (408 bataljona, 168 eskadrona) Konrad je od ušća Sana do Starog Sambora imao 36 pešadijskih i 9 konjičkih divizija (oko 513 bataljona i 216 eskadrona sa landšturmским i tvrđavskim jedinicama).

Pre nastavka ofanzive prema Lublinu, Dankl je (12.X) izvestio Konrada da će njegova 1. armija „pri forsiranju Sana, zbog visokog vodostaja i vrlo jakih ruskih položaja, pretrpeti neuspeh“.⁷⁵ Zbog toga je Konrad sačekao da 4. i 3. armija preduzmu napad na južnijim odsecima. Galvic je takođe izrazio sumnju da će Nemci forsirati Vislu, jer će austrougarski pritisak s juga biti slab. Hindenburg je uvideo da se predstojeća ruska ofanziva može sprečavati samo napadom u pravcu Varšave i za to je na tom pravcu trebalo što pre ojačati snage. Uzalud ih je tražio

⁷⁵ Konrad—V—103.

sa zapadnog fronta i od 8. armije iz I. Pruske.⁷⁶ Najzad je zahtevao od Konrada da uputi celu 1. armiju na levu obalu Visle i to radi ubrzanja operacija odmah prema Varšavi i da mu je potčini. Konrad je to energično odbio i predložio da se ona upotrebi prema Ivangorodu, gde da smeni nemačke korpuse i bočno s juga napadne ruske snage pri prelasku Visle.⁷⁷ Hindenburg je i protiv svoje volje usvojio ovaj plan i nameravao da najdocnije pri izbijanju 1. armije na Ilžanku povuče 9. armiju na liniju Lovič—Rava—Radom, kako je ne bi usamljenu izložio neprijatelju. Konrad je zahtevao da ona ostane što bliže i duže prema Varšavi, kako bi napad 1. armije kod Ivangoroda bio što sigurniji. Dok su se od 17. do 19.X vodili ovi pregovori, poodmaklo je rusko prikupljanje za opštu ofanzivu čiji je početak bio predviđen za 20.X. Kako je Dankl predviđao početak svog napada za 22.X, to se operacija na levoj obali Visle imala razviti u dve bitke, u pravcu Varšave i prema Ivangorodu.

b. Tok operacija na levoj obali Visle.

Bitka kod Ivangoroda i borbe pred Varšavom

(Sk. 52)

Od 13. do 19.X su na frontu zapadno od Visle, kod Varšave i Ivangoroda, vođene manje borbe i vršene pripreme za predstojeće sudare. Pred početak ruske ofanzive Makenzen je sporazumno sa Hindenburgom, posle temeljne pripreme, napustio noću 19/20.X položaje ispred Varšave i neopaženo se povukao privremeno na liniju Mščanov—Grojec, a zatim na položaje Lovič—Rava—Nove Mjasto—Bjalobžegi, koje je poseo sa 8 pešadijskih i 2 ko-

⁷⁶ Karakteristično je za nemačke komandne odnose da je Fransa odbio da mu uputi traženu jednu pešadijsku diviziju, iako mu je bio formalno potčinjen i pored toga je u to vreme Falkenhajn dodelio 8. armiji novoformirani 25. rezervni korpus iz pozadine.

⁷⁷ Hindenburg je tada tražio da car Vilhelm interveniše kod cara Franca Jozefa, ali ni to nije imalo uspeha.

njičke divizije. Zadržavana porušenim komunikacijama, ruska Udarna grupa (18 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i 6 konjičkih divizija) oprezno je napala 24.X istaknute položaje, a kada je 25.X preduzela napad na glavne, Makenzenove snage su se već bile povukle na položaje iza Pilice i na liniju Kolazinek—Łoń—Kutno. Ove položaje je trebalo da od sudno brane, pošto se Hindenburg nadao da će, ako 1. armija izvojuje pobjedu kod Ivangoroda, prikupiti sve snage na levoj obali Visle za protivnapad ka Varšavi. U toku 26.X Rusi su energično napadali ove položaje, ali su uz gubitke odbijeni. Međutim, poraz Danklove 1. armije toga dana kod Ivangoroda odrazio se i na dalji rad nemačke 9. armije.

Tako je tek na nekih 50 km južno od Varšave došlo do prvog dodira, a na nekih 70 km do sudara glavnih snaga. Dakle, do očekivane „bitke kod Varšave“ nije uopšte došlo, jer je nemačka manevarska odbrana bila vrlo uspešna.⁷⁸

Bitka kod Ivangoroda od 22. do 26. oktobra

Do 21.X uveče Dankl je smenio nemačke trupe prema Ivangorodu i prikupio armiju za napad (1. i 5. korpus sa 7 pešadijskih divizija) sa linije ušće Ilžanke—Radom, a usled napada ruske 3. armije morao je na donjem Sanu ostaviti 10. korpus (3 pešadijske i 2 konjičke divizije). Galvic je 19/20.X povukao Gardijski rezervni i $\frac{1}{2}$ 11. korpusa sa obale Visle u oblast Radom, Glovačev, odakle je mogao potpomagati napad Makenzenove grupe prema Varšavi kao i 1. armije prema Ivangorodu. Danklov plan je bio da 22.X pređe u napad desnokrilnim 5. korpusom u naslonu na Vislu pravo na sever, a levokrilnim, uz sa dejstvo Gardijskog rezervnog korpusa, pravcem Kozjenice preko Zvolena na Garbatku. Evertova 4. armija sa 17. i 3. kavkaskim korpusom produžila je 21.X nastupanje bez borbe na liniju Bžuza—Garbatka i privukla za pre-

⁷⁸ U vojnoj literaturi se o njoj ponegde govori, no pre bi se borbe pred Varšavom od 9. do 13.X mogle tako nazvati.

lazak Visle Grenadirski korpus kod Tarnave, a 16. kod Pavlovice. Iz 9. armije je Lečicki uputio Gardijski korpus ka Ivangorodu za prelazak Visle, 25. i 14. ka Novo Aleksandriji, a 18. između Kazimježa i ušća Sana. Kako su se 4. i 9. armija sporo razvijale preko Visle, Evert je za 22.X predvideo da 17. i 3. kavkaski korpus nastupaju samo do linije Jedlina—Polična. Ti su se korpusi oko podne iznenadno sudarili sa 1. armijom i morali su se povući na polazne položaje. Ruska Vrhovna komanda pretpostavljala je, na osnovu nemačkog povlačenja sa Visle 19/20.X i 20.X, da se protivničke snage sasvim povlače. Zbog toga je 22.X izdala naređenje 2, 5, 4. i 9. armiji za gonjenje čak do linije Kutno—Sandomir. Tada su Ivanov i komandanti 4. i 9. armije vršili krajnje napore da prebace armije preko Visle. Noću 22/23.X Lečicki je uveo u napad Gardijski korpus preko Ivangoroda, 25. korpus je prebacio preko Visle kod Novo Aleksandrije i uputio ga na Zvolen, a forsiranim maršem rokirao je 14. korpus u Novo Aleksandriju. Evert je uputio 16. korpus desno od 17-og, a Grenadirski na odsek Varka—Ričivol, gde je trebalo da uspostavi vezu sa 5. korpusom 5. armije. Po prikupljanju, obe su armije imale da produže napad opštim pravcem za Radom. Dankl je 23.X produžio napad sa težištem na centru radi odbacivanja Rusa od Ivangoroda na sever, a prema Novo Aleksandriji je ostavio samo jednu pešadijsku diviziju. 10. korpusu i 2. konjičkoj diviziji koji su se nalazili na Sanu naredio je da se najhitnije priključe armiji ispred Ivangoroda. U toku 23. i 24.X vođene su ogorčene borbe na pravcu Ivangorod—Kozjenice između 4. armije, Gardijskog korpusa 9. armije i glavnine 1. armije. 1. armija je uspela da na zapadnom krilu odbaci u neredu 17. korpus, ali ju je kasno potpomogao Gardijski rezervni korpus, te nije iskoristila postignuti uspeh pre no što je 17. korpusu pritekao u pomoć 16. korpus. Za to vreme se pritisak ruske 9. armije sve više pojačavao, jer su se njeni 25. i 14. korpus prebacili preko Novo Aleksandrije, a 18. korpus je demonstrativnim prelazima preko Visle, južno od Kazimježa, ugrozio bok i pozadinu 1. armije. Dankl se zbog toga nosio mišlju da

prekine bitku i da 24/25.X povuče svoju armiju, ali je na predlog komandanta 1. korpusa odustao od toga i izdao naređenje armiji da do dolaska 10. korpusa pređe u odbranu na dostignutim položajima. Evert je takođe odlučio da 25.X ostane u odbrani i da sačeka pristizanje Grenadirskog korpusa i izbijanje levog krila 5. armije preko Varke. Lečicki je naredio da Gardijski, 25. i 14. korpus zauzmu tog dana liniju Suha—Zvolen. Međutim, situacija se kod 4. armije 25. i 26.X pogoršala jer je Galvic, sa Gardijskim rezervnim i $\frac{1}{2}$ 20. korpusa, potukao njen Grenadirski korpus između r. Radomke i r. Pilice i odbacio ga na sever. Na ostalim delovima fronta ove armije stanje se nije promenilo, ali zato je 9. armija vidno napredovala. Njen napad, iako lagan, odvijao se uspešno na pojedinim pravcima i noću je proširen ka jugu, što je primoralo Dankla da angažuje 10. korpus za odbranu Visle i izda 26.X u 13. časova naređenje za povlačenje armije na liniju Zvolen—Jedlina, a zatim na liniju Kazanov—Radom. U tim borbama je 1. armija izgubila 40 000—50 000 ljudi.

Zbog povlačenja 1. armije Hindenburg nije mogao da preduzme protivofanzivu ka Varšavi. Odmah je naredio da Gardijski rezervni, 20. i landverski korpus najpre odstuje na liniju Kjelci—Novoradomsk, a 17. i 11. korpus Fromel i austrougarski konjički korpus Korda (koji mu je bio potčinjen) na uređene položaje Novoradomsk—Vjelun. Prostor između Vjeluna i tvrđave Torn, širok oko 160 km, branile su slabe teritorijalne posade.

Pri povlačenju 9. armija je planski rušila komunikacije i na širokom području uništila sve što bi moglo vojsci koristiti. Računala je da će time usporiti nastupanje velikih ruskih snaga.⁷⁹ Pored toga, ona je krajem oktobra uspela da se bez uznemiravanja prikupi na predviđenim položajima. 1. armija se prikupila iza Opatovke od Kjelci do Sandomira.

⁷⁹ Posle rata ovom pitanju rušenja posvećena je posebna pažnja naročito u okviru širih strategijskih koncepcija. U Francuskoj se izučavala kao posebna grana tzv. „Strategija rušenja“. Pri povlačenju nemačkih armija 1944. i 1945. god. vršena su slična rušenja.

Rusi su odmah primetili odstupanje, pa je Vrhovna komanda ponovno naredila gonjenje do linije Kutno—Sandomir. Ruske armije su do nje doprle tek 31.X, a kako je, ukoliko nastave dalje napredovanje i nadiranje u gornju Šleziju, postojala opasnost da protivnik prenese težište operacije u Galiciju ili I. Prusku za udar u bok ili pozadinu glavne ofanzivne grupacije, Ivanov je predložio da se dalja ofanziva obustavi i da se prethodno potuče neprijatelj u Galiciji i I. Pruskoj. Vrhovna komanda je odlučila da 31.X centar (2, 5, 4. i 9. armija) produži gonjenje na liniju Unjejev—Lask—Předborž—r. Kopživijanka. Na osnovu toga Ivanov je uputio 9. armiju na Sandomir da pređe Vislu i olakša nastupanje 3. armije preko Sana. O tome je protivnik obavešten iz pohvatanih radiodepeša, pa je 1. armija uspešno zadržavala nastupanje ruske 4. i 9. armije. Shodno Konradovoj zapovesti od 2.XI za opšte povlačenje 4, 3. i 2. armije zauzele su polazne položaje na r. Biala, Dunajec i u prostoru Bartfeld, a 1. armija je tek 2/3.XI odstupila sa položaja na Opatovki na položaje iza r. Nide. Ovim povlačenjem završena je bezuspešna oktobarska kampanja austro-nemačkih snaga na levoj obali Visle.

c. Tok operacija na desnoj obali Visle.

Bitka kod Pšemisla i Hirova. Borbe na Sanu i u Karpatima

(Sk. 53)

U oktobarskoj operaciji rusko težište je bilo predviđeno na levoj, a austro-nemačko na desnoj obali Visle. Sve do bitke kod Ivangoroda vršeni su manevri i vođene manje borbe. Nemačka 9. armija izbegavala je jače angažovanje i gubitke. Takav način dejstva ostao je i posle bitke na levoj obali Visle sve do početka novembra. Tok operacija na desnoj obali Visle razvijao se pod mnogo težim prilikama.

Austrougarske 1, 4, 3. i 2. armija imale su da pređu od 2. do 11.X težak, oko 200 km dubok, delom ravničast ali močvaran i peskovit, delom ispresecan brdsko-planinski zemljišni pojas do Sana i Hirova u gotovo neprekidnim borbama sa ruskim zaštitni-

cama, koje su vrlo vešto koristile rečne tokove Visloke, Visloka, Ljega i dr. za uzastopne otpore. Ispred samog Sana, na odseku Nisko—Radimno, imale su da savlađuju i otpor delova glavnine ruske 3. armije.

Od premorenenih i nesređenih armija Konrad je od 10. do 12.X uporno zahtevao da produže nadiranje preko Sana, a 2. armija pravcima Hirov i Stari Sambor ka Mošćiski i Rudki. Nadao se da će tom prilikom izvesti glavni manevar, jer su se izgledi za manevar na levoj obali Visle smanjivali. Ivanov je od 11. do 13.X zahtevao od Brusilova da, radi vezivanja austrougarskih snaga u Galiciji, pređe ponovno u ofanzivu, pa su se operacije produžile na Sanu od ušća do Pšemisla i južno u oblasti Hirova, šireći se postepeno na Šumovite Karpatate. Njihovo težište bilo je u oblasti Pšemisla i Hirova. To je tzv. „bitka kod Pšemisla i Hirova“ od 13.X do 2.XI. Opšti cilj za obe strane bio je da se ovlada ovim prostorom. Za Ruse je to bio osnovni uslov za nadiranje u zapadnu Galiciju i Mađarsku, a za Austrijance da im to onemogućće kako bi sami mogli nastaviti nadiranje i potisnuti Ruse iz srednje i istočne Galicije. Severno od ovog prostora, na Sanu i u Karpatima, na raznim pravcima i u razno vreme, vođene su borbe pretežno pomoćnog karaktera.

d. Bitka kod Pšemisla i Hirova i borbe na Sanu i u Karpatima od 13. oktobra do 2. novembra

Sa prikupljenim snagama, austrougarska 2. i 3. armija produžile su 13. i 14.X napade na ceo front, a ruska 8. i 11. armija od Starog Sambora do južno od Jaroslava. Obe austrougarske armije prenele su težište napada na desna krila, 3. prema Mižinjecu, a 2. prema Starom Samboru, uputivši 4. korpus od Turke na rusko levo krilo. I pored krajnjih napada napadi nisu imali uspeha. Brusilov je za to vreme ojačao front 24. korpusa sa dve pešadijske divizije iz svoje rezerve, a sa 1 ½ pešadijskom divizijom isturene delove u dolini Strija i 14.X prešao u protivnapad. Protivnapad se proširio na ceo front do ju-

žno od Pšemisla. Napadi i protivnapadi sa užim i širim obuhvatnim pokušajima trajali su gotovo neprekidno sve do 17.X, kada su 2. i 3. armija bile primorane da pređu u odbranu. Samo levo krilo armijskog odreda Pflanzler-Baltin zauzelo je Strij. Konrad je odobrio da 3. armija rokira 3. i 11. korpus sa odseka severno na odsek južno od Pšemisla odakle je trebalo da pređu u napad. Ali noću 17/18.X, pre no što je 11. korpus poseo nove položaje, ruski 8. korpus probio je front na pravcu Nove Mjasto. Od 18.X ponovno je oživela aktivnost na celom frontu sve 4 armije južno od Pšemisla, koja se svodila na napade i protivnapade na pojedine jake taktičke oslonce. Zbog oskudice u artiljerijskoj municiji 3. armija je 20.X prešla u odbranu, dok je 2. produžila uzaludne napade sve do 22.X kada je, očekujući pojačanja, privremeno prekinula napade. Iako su i ruske trupe bile zamorene, oskudevale u municiji, energični Brusilov nije ispuštao inicijativu, već je nastavio napade i ponovo zauzeo Strij.

Uporedo sa ovom bitkom vođene su i krvave borbe između ruske 3. i austrougarske 4. armije oko Sana i severno od Pšemisla. Austrougarska 4. armija je 14.X otpočela sa 17; 2. i 14. korpusom, zadržavajući 6. korpus u II liniji, forsiranje Sana između Jaroslava i Ležajska. Od 17.X ujutro napadu kod Radimna pridružio se i levokrilni 9. korpus 3. armije Borojevića. Razni i neprekidni pokušaji da se pređe reka krvavo su odbijeni. Samo je 17. korpus kod Jaroslava uspeo da se održi na desnoj obali. Komandant 4. armije hteo je da iskoristi ovaj uspeh, prikupio je snage za ovladavanje Sanom, ali je 18.X, zbog rokiranja 1. armije na levu obalu Visle, dobio zadatak da brani zapadnu obalu Sana od Pšemisla do ušća Sana. Na ponovljeni zahtev Ivanova i Brusilova da 3. armija preduzme napade preko Sana, Dimitrov je rešio da zbog pomanjkanja municije kod sva četiri korpusa formira po jednu „manevarsku grupu“ koje će vršiti napade preko reke kako bi sprečile neprijatelja da rokira snage na sever. Dobro podržane artiljerijom, grupe su od 18. do 19.X prešle na odseku 4. armije San na četiri mesta i postigle vidan uspeh. Slaba ruska 3. armija (6—7 pešadijskih di-

vizija) je pri tom uspešno sprečila da se austrougarski 10. korpus blagovremeno uputi svojoj armiji ka Ivangorodu i 9. korpus da ojača svoju 3. armiju južno od Pšemisla. Upravo 22.X, kada je Dankl otpočeo svoj smeli napad na Ivangorod, zastala je austrougarska ofanziva u Galiciji. Da bi je podstakao, Konrad je 22.X naveče naredio da 3. armija sa 9. korpusom pređe San kod Radimna i preduzme napad prema jugoistoku, 17. korpus 4. armije da forsira prelazak Sana neposredno na sever i da napadom na istok štiti bok 9. korpusa, a Pflanzler Baltin da preotme Strij. Brusilov je 23.X pomerio 2 $\frac{1}{2}$ pešadijske i 2 konjičke divizije prema odseku Stari Sambor—Turka da bi obuhvatio južno krilo 2. armije. Međutim, 4. i 12. korpus potisli su Ruse na položaje 10—20 km ispred Starog Sambora i Podbuža, dok je Pflanzler Baltin održao položaje, sa levim krilom kod Skale radi zatvaranja prelaza preko Verecka-sedla, a ostatkom snaga branio je Prut od Delatina do Černovice. Brusilov je i od 3. armije zahtevao da produži bez zastoja ofanzivu preko Sana, pošto je ustanovio rokiranje austrougarskih snaga prema severu. Za olakšanje ofanzive Ivanov je na unutrašnjim krilima 9. i 3. armije obrazovao naročitu udarnu grupu generala Kruzenšterna (3 pešadijske i jedna konjička divizija). Dok su 11. i 9. korpusi Dimitrova vršili od 29.X na svojim odsecima napade, udarna grupa prešla je noću 31/1.XI San, a 21. korpus zauzeo je Nisko, čime je austrougarski front na donjem Sanu probijen. Zahvaljujući pohvatanim radio-vestima, nadvojvoda Jozef Ferdinand je blagovremeno tamo uputio 14. korpus koji je 1.XI snažnim protivudarom povratio Nisko i primorao Kruzenšterna da se povuče iza Sana. To je omogućilo 1. armiji da se pri povlačenju od Ivangoroda zadrži iza r. Opatovke.

4. DOGAĐAJI U ISTOČNOJ PRUSKOJ OD 1. OKTOBRA DO 2. NOVEMBRA

Kada je Šubert 1.X rešio da posle neuspeha kod Njemeni i Bobra povuče svoju jaku 8. armiju (8 $\frac{1}{2}$ pešadijskih i jedna konjička divizija) iza granice na položaje

Angerap—Lecen, ruska 1. i 10. armija (oko 21 pešadijske i 6 konjičkih divizija), nastupale su ka liniji Pilviški—Čučin. Tom prilikom se 3. sibirski korpus sudario sa nemačkim 1. i korpusom Morgen jugozapadno od Suvalki i pretrpeo poraz, na šta su ruske armije usporile svoje nastupanje. Šubert je odlučio da glavninu svoje armije zadrži na samoj granici u odbrani, a levim krilom da preduzme protivnapad od Vjeržbolove.⁸⁰ Novi komandant armije Fransoa prešao je odmah sa južnim krilom u napad, ali je ubrzo potisnut na granicu, gde su 5.X otpočele jake borbe na celom frontu. 8. armija je primorana da povije desno krilo na Margrabovu. Kako nije dobio tražena pojačanja, Fransoa je rešio da povuče armiju na Angerap i Lecen. Ruski je morao od 2.X dati 2. armiju, grupu Varšava i četiri korpusa Jugozapadnom frontu za glavnu ofanzivu u zapadnoj Poljskoj. I pored tolikog slabljenja svojih snaga radi veće bezbednosti pozadine i desnog boka Jugozapadnog fronta, rešio je da produži 5.X ofanzivu u I. Pruskoj uglavnom frontalno do linije Insterburg—Johanisburg, a zatim da obuhvati Mazurska jezera sa severa i juga. Napadi 1. armije severno i 10. južno od Romintske šume vršeni su sa teškim gubicima i Ruski ih je 10.X obustavio upravo onda kada je levo krilo 10. armije izbilo na liniju Lik—Aris—Margrabova, dakle, u pozadinu 8. armije. Ovaj zastoj, pristizanje 25. rezervnog korpusa iz pozadine i vesti o odašiljanju ruskih snaga ka Varšavi i Visli naveli su Fransoa da 18.X ponovno pređe u napad desnim krilom (25. rezervnim, 1. i korpusom Morgen) ka liniji Suvalki—Grajevo, dok je levo krilo (ojačani 1. rezervni korpus) ostalo kod Vjeržbolove u odbrani. General Ruski koji je određen da u opštoj ofanzivi komanduje i udarnom grupom kod Varšave, uputio je dva korpusa sa pravca Grajevo—Aris ka Varšavi, što je olakšalo 25. rezervnom korpusu 8. armije da bez većeg otpora zauzme Lik i Grajevo. Uskoro su Rusi pri-

⁸⁰ Komandant 1. korpusa Fransoa optužio je svog komandanta armije neposredno caru, da mu je tobože uskratio iskorišćenje pobede. Car je na to smenio Šuberta i postavio Fransoa za komandanta.

kupili snage i primorali korpus na odbranu. Od 25.X komandu nad trupama 10. i 1. armije (oko 17 pešadijskih i 8 konjičkih divizija) primio je general Sivers, dok je Renenkampf upućen ka Varšavi da obrazuje novu 1. armiju. Novi komandant preduzeo je opšti napad tek 29.X i izvodio ga je oprezno, metodički. Postepeno je preuzimao inicijativu od Fransoa koji se morao 2.XI ipak povući na liniju Angerap—Lecen, koja je bila fortifikacijski dobro uređena. Ni operacije Šuberta kao ni ona Fransoa nisu dovele do pobeđe. Ali su ipak smelim aktivnim i elastičnim dejstvom sačuvale I. Prusku od invazije i vezale prosečno dvostruko jače snage protivnika.

5. OSVRT NA OKTOBARSKE OPERACIJE

Oktobarskim operacijama je prvi put došlo do neposrednog sadejstva austrijskih i nemačkih snaga. Do tog sadejstva je došlo kada su Rusi naneli težak poraz austro-ugarskim armijama i nabacili ih prema Krakovu i na Karpate, gde ih je Konrad prikupio za odbranu sopstvene teritorije i zatvaranje pravaca ka Beču i Budimpešti. One više nisu mogle kao dotad da učestvuju u zaštiti Nemačke i zatvaranju pravca ka Berlinu, jer je njihovo levo krilo bilo udaljeno od I. Pruske nekih 315 km, a njihov bočni položaj prema ovom međuprostoru nije više predstavljao za Ruse ozbiljniju opasnost. Armije su dobrim delom već bile izgubile svoju operativnu sposobnost. Ruska Vrhovna komanda postigla je uglavnom osnovni uslov za prenošenje težišta operacije u Nemačku. Nemačka pozadina i put za Berlin bili su nezaštićeni, a izgledi da se prethodno zauzme I. Pruska gotovo sigurni, jer su austro-ugarskim porazom oslobođene velike snage. Sada su Moltke — Falkenhajn i Hindenburg — Ludendorf morali uvideti da je posle Tanenbergga bilo važnije spasavati austro-ugarske armije nego „čistiti“ krajnje istočne oblasti I. Pruske od 1. armije. Falkenhajn je smatrao da još ne može da oslabi zapadni front i da je jedini izlaz iz teške situacije vratiti austro-ugarske armije u napuštene oblasti. Falkenhajn je

pristao i na neposredno sadejstvo, ali opet sa tako malim snagama — 4 do 5 korpusa, da je Konrad, s obzirom na slabost svojih armija i sve veću rusku brojnu nadmoćnost, stekao utisak da se nemačko rukovodstvo sve više rukovodi sopstvenim nego zajedničkim interesima i da nema ni razumevanja ni interesa za njegovu državu ni za stanje njegove vojske. Stoga je prema njemu postao nepoverljiv i njegovim planovima.⁸¹ Konrad je zbog nepoverenja odbacivao i vrlo umesne strategijske predloge Hindenburga i primao teške zadatke kojima njegove armije očigledno nisu bile dorasle. Teško je opravdati njegovo opiranje težnji Hindenburga da sa 1, a možda i delom 2. armije, blagovremeno ojača manevarsku grupu na levoj obali Visle kako bi se postigao širi operativni zamah iz Šlezije. Protivio se nadiranju 9. armije ka Varšavi, smatrajući to „ekstraturom“. Istina, time se postizala „bolja zaštita nemačke teritorije, ali se nije olakšavala ofanziva austrougarskih armija“.⁸² To je dovodilo u pitanje bezbednost njegovih teritorija, naročito prema Mađarskoj, gde su pripreme za odbranu bile tek u začetku. Izbegavao je da potčini svoje snage Hindenburgu i tražio je zbog toga da 1. armija pred Ivangorodom smeni grupu Galvic baš kada je faktor vreme imalo presudni značaj na uspeh operacije prema Varšavi. Najveća Konradova greška bila je u tome što nije računao sa slabošću svojih armija i postavljao im teške zadatke kao: obuhvat preko donjeg i srednjeg Sana; iz Karpata prema ruskim glavnim snagama iza Sana i Visle; komplikovani napad na Ivan-gorod i sl. Sa međusobnim nepoverenjem, u osnovi različitim gledištem na izvođenje operacija, neobjedinjenim komandovanjem 9. i 1. armije, nepoznavanjem austrou-

⁸¹ „Triput su nas Nemci dobro obmanuli: prvi put u Francuskoj, a drugi i treći put što su propustili dve prilike da krenu ka Sjedlecu“, izjavio je Konrad tih dana. PRAU—I—430. Aluzija na Francusku odnosi se verovatno na obećanja Moltkea da će u najkraćem vremenu izboriti rešenje i priteći u pomoć istočnom frontu. Prvi nemački napad pravcem Sjedlec očekivao je Konrad u početku operacija u I. Pruskoj, a drugi posle pobede kod Tannenberga.

⁸² PRAU—I—430.

garske vojske (Hindenburg i Ludendorf su je cenili samo prema brojnom stanju a ne i kvalitetu),⁸³ prišla su oba vrhovna rukovodstva izvođenju retko teških i složenih operacija. Razvoj događaja pokazao je od početka da su raspoložive snage nedorasle za dalekosežne operacijske ciljeve. Austrougarske armije, na kojima je ležalo glavno težište, uspešno su zadržavale ruske zaštitnice ispred Sana, gde im je energični Brusilov sa svoje tri mnogo slabije armije oduzeo svaku inicijativu. Manevarska grupa — 9. i 1. armija — izvela je delom smeđe uspele nastupne i odstupne manevre ka Ivangorodu i Varšavi,⁸⁴ ali samo protiv istaknutih ruskih delova, te ovi nisu mogli imati velikog uticaja ni na operacije austrougarskih armija u Galiciji, ni na prikupljanje ruskih armija iza Visle i Varšave. Ipak, austro-nemačka ofanziva, i pored krajnjeg neuspeha, postigla je do 23.X cilj koji se od nje krajem septembra mogao očekivati. Zadržala je rusko napredovanje na svim vojištima i stvorila vreme za dolazak novih snaga, koje su jedino mogle da se sa uspehom bore za dalekosežnije ciljeve i odsudnija rešenja.

II DOGAĐAJI OD POČETKA NOVEMBRA DO POČETKA DECEMBRA

1. SITUACIJA DO POČETKA AUSTRO-NEMAČKE PROTIVOFANZIVE

(Sk. 54)

a. Rad vrhovnog rukovodstva

Opšta situacija Centralnih sila bila je krajem oktobra i početkom novembra veoma teška.

⁸³ Ludendorf je priznao da je najveća greška njegovog plana bila ta što je preцениo udarnu sposobnost austrougarskih armija. SR—V—499.

⁸⁴ Ove operacije 9. armije ubraja nemačka vojna istorija u najlepše u celom ratu (Ludendorf, Hofman i dr.). Stvarno, one se odlikuju retkom aktivnošću, elastičnošću, odmerenom smelošću

Tok bitke kod Ipra nije pružao gotovo nikakvog izgleda za uspeh. Propala protivofanziva prema Visli i Sanu navukla je velike ruske snage prema Šleziji, zapadnoj Galiciji i Mađarskoj. To je olakšavalo ulazak Rumunije i Italije u rat na strani saveznika kao odgovor na to što je, u oktobru, Turska objavila rat Engleskoj, Francuskoj, Rusiji i Srbiji. Ovi neuspesi na zapadu i istoku, kao i sporo napredovanje austrijske ofanzive u Srbiji, kočili su Bugarsku da uđe u rat na njihovoj strani. Pored toga, borbenost austrobugarske vojske tako se smanjila da je Hindenburg sumnjao da će ona biti u stanju da spreči ruski upad u Češku i Moravsku,⁸⁵ a sam Konrad je računao krajem oktobra s mogućnošću da svoje armije povuče u odbranu na Dunav između Budimpešte i Beča.⁸⁶

Konrad, Hindenburg—Ludendorf, pa i car Vilhelm sa svojom okolinom,⁸⁷ smatrali su da je jedini izlaz iz ove teške situacije da se privremeno prekinu operacije na zapadu i da se težište prenese na istočni front. Konrad i Hindenburg bili su ubeđeni da će, ako se tamo upute znatna pojačanja (Konrad je računao sa nekih 30 pešadijskih divizija), izboriti odsudno ili bar takvo rešenje koje će iz osnove izmeniti vojnu i političku situaciju Centralnih sila. Ako to ne bi dovelo do prekida rata, poražene ruske armije bile bi odbačene u pozadinu i za duže vreme lišene inicijative; Srbija bi bila okupirana, dok bi Rumunija i Bugarska bile prisiljene da uđu u rat i obrazuju frontove prema Ukrajini, a sa Turskom eventualno i prema Kavkazu. Pored toga, Turska bi uz pomoć Nemačke vršila pritisak prema Egiptu i Indiji. Pri takvom razvoju događaja ni Italija ni Grčka ne bi stupile u rat na protivničkoj strani. Falkenhajn se oglušio na sva ova mišljenja i molbe. On je 8.XI tešio Konrada da će najdalje za 14 dana uputiti 5—6 korpusa sa zapada za udar uz Vislu pa je od njega zahtevao da što bolje ojača 1. armiju i da je što duže zadrži na levoj obali Visle. Ponovno je po-

u rukovođenju i svestranom organizacijskom inventivnošću u pripremama od strane komande armije, kao i prisnom saradnjom komandanata korpusa i krajnjim zalaganjem trupa. Samo se pri tome ne sme nikako gubiti iz vida da su pohvatane ruske radio-depeše uveliko olakšavale ovakav rad.

⁸⁵ SR—V—555.

⁸⁶ Konrad—V—313.

⁸⁷ SR—VI—1.

kušao, ali bez uspeha, da pod komandom Hindenburga objedini sve savezničke snage na levoj obali Visle, jer je on imenovan za „Vrhovnog komandanta svih snaga na istoku Rajha“ (skraćeno „Vrhovni komandant istok“). Makenzen je preuzeo 9. armiju. Falkenhajn je prepustio Hindenburgu da planira i izvodi operacije prema svome nahodanju, upućujući ga samo da se sporazume sa Konradom.⁸⁸ Prilikom pokušaja da oni izrade zajednički plan za predstojeće operacije, došla su do izražaja njihova različita shvatanja kao i u prethodnoj kampanji. Konrad je hteo da ostavi 1. armiju na levoj obali Visle iza Opatovke i Nide ili u naslonu na Krakov i da se na nju neposredno nasloni nemačka 9. armija, a snage koje će Falkenhajn uputiti sa zapada da izvedu manevar bilo pravcem od Pozena ili Torna u bok ili pozadinu ruskih armija. Hindenburg i Ludendorf nisu računali da će pojačanja blagovremeno stići, pa su došli do zaključka da je jedini izlaz bočni udar 9. armije prema ruskom desnom krilu, a za to je bilo potrebno da Konrad ojača 1. armiju snagama s desne obale Visle. Iz uhvaćene radio-depeše 3.XI saznalo se da su ruske armije obustavile nastupanje 2.XI, da se na levoj obali Visle kod Plocka—Gostinina nalazi samo jedan korpus 1. armije, da se 2. i 5. armija nalaze na liniji Unjejev—Msurki—Předborž, a jedan korpus ispred Kutna i Lenčice. Zbog toga se Hindenburg odlučio da sa 9. armijom (oko 5 korpusa) sa prostora Torn—Pozen preduzme napad u desni bok ruske 2. armije, a za podršku austrougarske 1. armije i zaštitu gornje Šlezije da ostavi Gardijski rezervni i landverski korpus Vojrš. Istog dana otpočelo je prikupljanje dva korpusa iz 8. i jednog iz 9. armije u oblasti Torna, a dva iz 9. na prostoru istočno od Pozena. Iako se Konrad s ovim nije slagao, rešio je 6.XI da to što aktivnijim dejstvom olakša

⁸⁸ Između nemačkog i austrougarskog Ministarstva spoljnih poslova pokušavalo se da se nadvojvoda Fridrih imenuje vrhovnim komandantom svih nemačkih i austrougarskih snaga na istočnom frontu, ali sa Ludendorffom kao načelnikom štaba. Njemu bi bili potčinjeni Hindenburg kao komandant nemačkih i Konrad austrougarskih snaga. Poslednji je odbio i taj predlog.

te je naredio da se 2. armija izvuče iz Karpata i železnicom rokira u Šleziji radi ojačanja 1. armije, a 4. armija da se pripremi za protivnapad sa obe strane Krakova preko Visle na sever. Ceo Karpatski front i zaštitu Mađarske prepustio je 3. armiji i slabom odredu Pflanzler Baltin. Konrad je time mnogo doprineo da se poboljšaju komandni odnosi između Hindenburga i njega.⁸⁹

Usled razorenih komunikacija i teškoća u snabdevanju, ruske armije (2, 5, 4. i 9.) tek su 2.XI stigle na liniju Unjejev—Pjotrov—Kjelci—r. Opatovka. Toga dana Vrhovna komanda je izdala osnovne direktive za sledeće operacije, tj. za „duboki upad u Nemačku između Visle i Sudeta“. Upad je trebalo da izvedu 2, 5, 4. i 9. armija (preko 40 divizija), dok je oko 30 divizija trebalo da zaštiti desni bok istočno i zapadno od donjeg toka Visle, a oko 25 da vežu austrougarske snage na desnoj obali Visle. Po savlađivanju otpora na liniji Kališ—Čenstohov armije su imale da zauzmu železničku prugu Jaročin—Kempen—Krajcburg—Lublinjec—Osvijencim, da se ispred nje utvrde i uspostave saobraćaj sa pozadinom kako bi stvorile bazu za dalje nadiranje. Za to vreme trebalo je što brže „odsudnim uspesima u I. Pruskoj i na Sanu“ obezbediti bokove glavnim snagama na levoj obali Visle i omogućiti da što pre produže ofanzivu. Na to je Ruski naredio 10. armiji da uz pomoć nove 1. armije, koja se nalazila severno od Varšave, zauzme I. Prusku i izbije na donju Vislu, a Ivanov 4. i 9. armiji da odbace neprijatelja preko r. Nide, a ostale armije da produže nadiranje u Galiciju, zauzmu prelaze preko Karpata i sa konjicom upadnu u Mađarsku. Sve ove pripreme tekle su veoma sporo, a rusko vrhovno rukovodstvo bilo je slabo obavешteno o protivniku.

⁸⁹ Ovaj manevar je uspešno izveden pod najtežim okolnostima kombinacijom savezničkih železničkih mreža, što pokazuje da se na sličan način mogla ubrzati koncentracija austrougarskih levokrilih armija na kojima je ležalo težište operacija, pre početka operacija u avgustu, kada je od brzine koncentracije zavisio ishod prvih operacija. U obzir su dolazile nemačke železničke periferne pruge prema Tirolu, Gornjoj Austriji, Češkoj, Moravskoj, koje su već bile završile ovaj zadatak za sopstvene potrebe.

Sve do 10.XI ruska Vrhovna i komanda Severozapadnog fronta pretpostavljale su da na pravcu Torna nema nemačkih snaga, da se na pravcu Kališa nalaze samo slabe konjičke i pešadijske jedinice, dok su na položajima Vjelun—Čenstohov prikupljene njihove glavne snage. Ukupne snage zapadno od Visle cenili su najviše na pet korpusa i tri konjičke divizije. U toku 10.XI saznalo se da se nemačke snage prikupljaju severno od Kališa i oko Torna, te se u Vrhovnoj komandi počelo ozbiljnije računati sa rokiranjem nemačkih snaga prema severu i mogućnošću dovođenja pojačanja sa zapada. Ona se kolebala da li da odustane privremeno od opšte ofanzive u Šleziju, dok ne završi operacije u I. Pruskoj i Galiciji. Ivanov je predlagao da najpre 9. 4. i 5. armija udare snažno i onesposobe za veće operacije austrougarske armije, da 3. armija okruži tvrđavu Krakov, a da 8. čvrsto posedne greben Karpata. Tek pošto se tako ovlada i osigura prostor Osvejencim, Oderberg, Opeln, Lublinjec trebalo je preduzeti dublji prodor bilo prema severozapadu u Nemačku ili jugozapadno ka Beču. Naprotiv, Ruski je bio za to da se odmah preduzme napad na glavne nemačke snage za koje je sve do 13.XI smatrao da vrše pregrupisanje na liniji Kališ—Vjelun—Čenstohov, a možda, sa svega jednim korpusom oko Torna.

Vrhovna komanda je usvojila gledište Ruskog i 12.XI definitivno je naredila da Ruski sa 2. 5. i 4. armijom preduzme 14.XI napad na Kališ i Čenstohov, a potom da produži na Jaročin i Osvejencim. Ivanov je imao da energičnim nadiranjem 9. armije ka Krakovu neposredno sadejstvuje napadu, a nastupanjem 3. armije ka Dunajecu da je obezbedi iz Galicije. Dok je Ruski pripremao svoj napad u jugozapadnom pravcu, nemačka 9. armija je izvršila prikupljanje i 11.XI od Torna preduzela napad u bok 2. armije, čije je krilo na polaznom položaju bilo udaljeno od Visle 90 km. Iako je još 11.XI popodne došlo do jakog sudara sa levokrilnim korpusom 1. armije kod Vloclavjeka, Ruski nije tome „prvih dana poklanjao nikakav značaj“, a Vrhovna komanda, iako je to cenila ozbiljnije, poverila mu je izvođenje operacije uz napomenu „da obavezno preduzme sve mere sigurnosti za desni bok“.⁹⁰ Ruski je smatrao da je za to dovoljno da zadrži desnokrilni korpus oko 20 km iza desnog krila. Dok je rusko vrhovno rukovodstvo planiralo pa čak i ušlo u

⁹⁰ Danilov 329—332.

operacije sa potpuno pogrešnim pretpostavkama o name-rama, rasporedu i stanju nemačkih snaga, dotle je Hindenburg doneo svoju odluku već 3.XI i izgrađivao svoj dalji plan na osnovu redovno hvatanih ruskih radio-depeša. „Retko je neki vojskovođa u manevarskom ratu raspolagao sa tako sigurnim podacima za svoje odluke kao nemački vrhovni komandant — istok 3.XI. Jačina, raspored i momentalno stanje protivnika bilo je potpuno utvrđeno...“, priznaje i zvanična nemačka istorija.⁹¹

b. Uvodne operacije i grupisanje snaga⁹²

Makenzen je otpočeo 4.XI sa prikupljanjem 9. armije i ona je već 11.XI bila spremna za nastupanje.

Njen raspored je 10/11.XI bio: 11. korpus kod Jaročina, 17. oko Vrešena, 20. i konjički korpus Rihthofen (6. i 9. konjička divizija) kod Hoenzalca, a 1. rezervni i 25. rezervni oko Torna. Konjički korpus Fromel, austrougarski konjički korpus Korda i nemačka 5. konjička divizija štitili su prikupljanje kod Kališa i vodili borbe sa konjicom Novikova. Makenzen je Hindenburg stavio na raspolaganje još $\frac{1}{2}$ Gardijskog rezervnog korpusa i slabe mobilne rezerve tvrđava Pozen, Torn i Graudenc, koje su u toku operacije pojačane i preformirane u slabe korpuse Breslau i Pozen.

U početku je 9. armija imala oko 12 pešadijskih i 5 konjičkih divizija i njen je zadatak bio da sa linije Vrešen—Torn preduzme udar u bok i pozadinu ruskih napadnih armija i najpre razbije njihovu 2. armiju koja nadire ka liniji Lođ—Lovič.

U I. Pruskoj je 8. armija, pod novim komandantom gen. Otom fon Belovom, bila potčinjena Hindenburgu.

⁹¹ SR—VI—46.

⁹² Kako se pregrupisanje vršilo delom istovremeno sa produženjem operacija i borbi na pojedinim delovima fronta, to su se i sastavi i jačine armija često menjali. To i različiti postupci o ubrajanju improvizovanih operativnih sastava, samostalnih rezervnih, landverskih, landšturmskih brigada i sl. u jačine armija prouzrokovalo je mnoge nepodudarnosti u izvornoj literaturi o jačini armija. Najpouzdaniji su nam izgledali podaci SR—VI—prilog 1, Danilov — 325, Koroklov, Pregled, 108—130, PRAU—I—prilog 20.

Njen sastav je smanjen tako da je sada imala: 1. aktivni korpus, 1. rezervnu, dve landverske divizije, tri landverske brigade i 1 konjičku diviziju (svega 6 i po pešadijskih i 1. konjičku diviziju). Pod pritiskom 10. armije ona se tih dana povukla na liniju Angerap — Lecen. Na južnom graničnom frontu I. Pruske, od Visle do Mazurskih jezera, nalazile su se posade Torna, Graudenca i teritorijalnih komandi (ukupno 32 bataljona, 9 eskadrona i 16 baterija) koje su sačinjavale korpus Zastrov. On je imao da štiti bok 8. i 9. armije. U to vreme su austrougarske armije vršile povlačenje i pregrupisavanje s obe strane Visle i u Karpatima.

Prva armija se povlačila pod jakim pritiskom i tek se 12—13.XI počela sređivati sa 10, 5, 1. i 2. korpusom i korpusnom grupom Čurčentaler (oko 13 $\frac{1}{2}$ pešadijskih, 2 konjičke divizije i 3 landšturmske brigade) na liniji Skala—Kromoljov; armijski odred Vojrš, koji je bio potčinjen austrougarskoj Vrhovnoj komandi, sa $\frac{1}{2}$ Gardijskog rezervnog, nemačkim landverskim korpusom, nemačkom 35. rezervnom i divizijom Brešov (ukupno 5 pešadijskih divizija) nalazio se na liniji Žarki—Čenstohov—Vjelun; 2. armija sa 4, 12. i konjičkim korpusom Hauer (4 pešadijske i 2 konjičke divizije), potčinjena Vojršu, tek je iz Karpata rokirala po polovinu 4. i 12. korpusa u međuprostor Čenstohov, Vjelun ispred Krajburga, dok se 4. armija prikupljala 12. i 13.XI sa 6. i 14. korpusom južno od Krakova za protivnapad na sever, 17. korpus i dve konjičke divizije bili su ispred r. Rabe istočno od Krakova za zaštitu desnog boka. Ukupna jačina 4. armije bila je 12 pešadijskih i 2 konjičke divizije. Između 1. i 4. armije isturala je tvrđava Krakov ojačanu mobilnu rezervu (oko 2 pešadijske divizije) na levu obalu Visle. Borojevićeva 3. armija (13 pešadijskih i 4 konjičke divizije), prepustivši ponovno Rusima Pšemisl, čiju je posadu ojačala na 3 $\frac{1}{2}$ divizije, preuzela je sa delom snaga i odsek 2. armije. Pod jakim pritiskom ruske 8. armije ona je svoje desno krilo, 7. korpus i grupu Karg, zadržala u odbrani na sedlima Užok i Lupkov. Tako su se njen 3. i 9. korpus, u centru prema Dukli i 11. korpus na levom krilu, severoistočno od Novog Sandeca, mogli bez uznemiravanja srediti za odbranu. U Istočnim Karpatima je Armijski odred Pflancer Baltina, formiran u 5 landšturmskih divizija, držao prelaze preko Karpata istočno od Užok-sedla i desnu obalu Pruta do Černovice, gde je od 6. do 24.XI vladalo zatišje.

Zadatak odreda Vojrš i 1. armije bio je da na datoj liniji zadrže rusko nadiranje, a 4. i desnog krila 1. armije

da izvrše protivnapad u bok opštim pravcem Krakov—Mjehov. 3. armija je dobila težak zadatak da „najupornije brani prelaz Karpata zapadno od Užok-sedla i da spreči nadiranje protivnika s obe strane Pšemisla ka zapadnoj Galiciji i u Karpate“. Pred početak novembarskih operacija na ruskom frontu, bilo je, zajedno sa posadom Pšemisla i Krakova, svega 57 austrougarskih pešadijskih (od kojih 11 landšturmških) i 11 konjičkih divizija, kao i oko 25 nemačkih pešadijskih i 5 konjičkih divizija.

Kod Rusa su se pojedine armije nalazile 10/11.XI na položajima, u pokretu ili u borbi. Na Severozapadnom frontu gen. Ruskog: 10. armija — Sivers — (3, 20, 22, 26, 2. kavkaski i 3. sibirski korpus, više samostalnih divizija i brigada ukupno 22 pešadijske i 6 konjičkih divizija) vršila je napad na 8. armiju; 1. armija — Renenkampf — (6, 5. i 6. sibirski i 1. turkestanski korpus — svega 8 pešadijskih i 3 $\frac{1}{2}$ konjičke divizije), s obe strane Visle u oblasti severno od Varšave, štitila je bok i pozadinu 2. armije; 2. armija — Šajdeman (23, 2. sibirski, 4. i 1. korpus) u I liniji u prostoru Unjejev—Valdev, a sa 2. korpusom u II liniji kod Kutna i konjičkim korpusom Novikov prema Kališu (ukupno 10 pešadijskih i 4 konjičke divizije); 5. armija — Pleve — (5, 19. i 1. sibirski korpus, ukupno 6 pešadijskih i 1 $\frac{1}{2}$ konjička divizija) na liniji Msurki—Pžedborž; 4. armija — Evert — (Grenadirski, 16, 17. i 3. kavkaski korpus — ukupno 8 pešadijskih i 1 $\frac{1}{2}$ konjička divizija) između Kjelci i Kōnska. Sem toga, Ruski je raspolagao sa oko dve pešadijske divizije u utvrđenjima Varšava i Novo-georgijevska. Na Jugozapadnom frontu gen. Ivanova nalazile su se: 9. armija — Lečicki (Gardijski, 14, 18. i 25. korpus — ukupno 15 pešadijskih i 2 $\frac{1}{2}$ konjičke divizije) u nastupanju na levoj obali Visle preko Nide ka Krakovu; 3. armija — Dimitrov — (9, 10, 11. i 21. korpus — ukupno 9 pešadijskih i 4 konjičke divizije) u nastupanju od Sana ka Dunajecu; 8. armija — Brusilov (7, 8, 12. i 24. korpus — ukupno 11 pešadijskih i 5 konjičkih divizija) u napadu prema grebenu Karpata zapadno od Užok-sedla, a sa potčinjenim Dnjestarskim odredom (2 pešadijske i jednom konjičkom divizijom) u naslonu ka istoku do Černovica — u odbrani; 11. armija — Selivanov (4 pešadijske i 2 konjičke divizije) je opsela Pšemisl.

Ruski je raspolagao sa svega 56 pešadijskih i 18 $\frac{1}{2}$ konjičkih divizija,⁹³ od kojih se 11.XI svega 28 pešadijskih i 15 konjičkih nalazilo na levoj obali Visle. Ivanov

⁹³ Zaključno sa 4. armijom koja je od 14. do 17. bila potčinjena Ruskom.

je raspolagao sa ukupno 41 pešadijskom i 16 konjičkih divizija, od kojih je 15 pešadijskih i 2 ½ konjičke divizije bilo na levoj obali Visle, čime se snaga udarne grupe u luku Visle povećala na 43 pešadijske i 17 ½ konjičkih divizija. Ali ova snaga nije dostigla ni polovinu od 97 pešadijskih i 33 konjičke divizije, s kojima se s ruske strane raspolagalo prema austro-nemačkom frontu.⁹⁴ Iz ovog grupisanja razvile su se postepeno od 11.XI glavne operacije na levoj obali Visle i južno od Krakova, tzv. lođska i čenstohovsko-krakovska operacija, i pomoćne na krilima u I. Pruskoj i Karpatima.

2. LOĐSKA OPERACIJA OD 10. DO 25. NOVEMBRA

Makenzen je rešio da preduzme što pre protivofanzivu da bi sačuvao u tajnosti grupisanje 9. armije u oblasti Pozen—Torn. Čim je obavešten tačno o rasporedu 1. i 2. armije, rešio je da još 11.XI, pre no što se prikupe 1. rezervni i 25. rezervni korpus kod Torna, pređe u nastupanje s namerom da s njima i 1. konjičkim korpusom okruži izolovani 5. sibirski korpus 1. armije na levoj obali Visle ispred Vloclavjeka, a potom produži nadiranje u bok 2. armije ka liniji Vloclavjek—Kolo.

a. Boj kod Vloclavjeka od 11. do 12. novembra⁹⁵

(Sk. 55)

Peti sibirski korpus držao je položaje za odbranu jugozapadno od Vloclavjeka radi zaštite pravca od Torna. Prostor do 2. korpusa 2. armije, širok 40 km smatrao je da će zatvoriti isturene konjičke divizije do dolaska 6. si-

⁹⁴ Ako se uzmu u obzir i snage na kavkaskom frontu i rezerve u pozadini, ruska vojska je iznosila oko 113 pešadijskih i 41 konjičku diviziju, te je po brojnosti zauzimala prvo mesto među zaraćenim vojskama.

⁹⁵ SR—V—65 upotrebljava naziv „bitka“, što, s obzirom na angažovane slabe ruske snage, odgovara našem pojmu boj.

birskog korpusa. Neprijatelj je napao položaje 5. sibirskog korpusa s fronta dvostruko jačim snagama. Korpus je 11. i 12.XI hrabro održao svoje položaje i očekivao da će mu sadejstvovati 6. sibirski korpus od Plocka. Sadejstvo je izostalo pa je neprijateljski 20. korpus preduzeo obuhvat sa zapada. Korpus je 12.XI naveče odstupio levim krilom ka Gostininu i time onemogućio da ga Nemci okruže. Ni posle ovog Ruski nije prozreo nameru i raspored protivničke 9. armije za čije je snage još uvek pretpostavljao da se nalaze i to: kod Torna i Kališa po jedan korpus, prema Vjelunu, 2, a oko 4 kod Čenstohova. Naprotiv, Šajdeman i Renenkampf smatrali su da je opasnost od Torna mnogo ozbiljnija i na nju su upozoravali Ruskog koji je preko toga olako prelazio. On je 14.XI naredio opšte nastupanje udarne grupe (2, 5. i 4. armije) na liniju Jaročin—Krajcburg—Katovic, a desnokrillnog 2. korpusa 2. armije pravcem Lenčica—Unjejev—Kališ. Prethodno su 2, 5. i 6. sibirski korpus imali da potuku jedan korpus za koji se pretpostavljalo da je na pravcu Torn—Vloclavjek—Plock. Zapovest 2. armije preneti je radio-depešom, pa ju je Makenzen imao već 13.XI u podne, te je rešio da sa tri korpusa (11, 17. i 20), prikupljenim uglavnom na liniji Kolo—Ljubranjica, izvrši napad opštim pravcem ka Lenčici u bok i pozadinu 2. armije, dok je 1. i 25. rezervni korpus trebalo da napadnu 5. i 6. sibirski korpus pravcem Gostinin i Plock. U rezervi je zadržao 3. gardijsku diviziju iza sredine fronta.⁹⁶

b. Bitka kod Kutna od 14. do 16. novembra

(Sk. 55)

Noću 13/14. Šajdeman je razvio 2. korpus, koji se namlanjao na 5. sibirski, sa levim krilom do Klodove za napad prema severozapadu. Za zatvaranje prostora do 23.

⁹⁶ Gardijski rezervni korpus Galvica, koji će u sledećim operacijama igrati važnu ulogu, sastojao se iz 1 aktivne (3. gardijske) i 1 rezervne (1. rezervne gardijske) divizije.

korpusa uputio je oko Dževce po jednu streljačku brigadu i konjičku diviziju. Jedna divizija 6. sibirskog korpusa produžila je front 5. sibirskog korpusa, dok se druga prikupila oko Plocka. Napad pet nemačkih korpusa naišao je na snažan otpor 2 $\frac{1}{2}$ ruska korpusa. Samo na pravcu Lenčice i Krošnjevice uspeli su 17. i 11. korpus da prodru između 2. i 23. korpusa. Ovi korpusi su povili unutrašnja krila i tako ukočili dublji prodor. Dalje na severu su napadi 20. i oba rezervna korpusa slabo napredovali. Šajdemanu je toga dana situacija postala jasna. Od s. Dombje do Polocka Nemci su prešli u napad i Šajdeman je morao prema severu, pored 2-og, angažovati i 23. korpus da bi otklonio opasnost po svoj desni bok. Na mesto 23. korpusa pomerio je 2. sibirski korpus ka Unjejovu. Za izvođenje glavnog napada preko Varte preostala su mu svega oko 2 $\frac{1}{2}$ korpusa. Ruski je i 14.XI shvatao situaciju suviše olako i naredio je Renenkampfu da 15.XI prebaci i 6. korpus na levu obalu Visle, da stavi pod svoju komandu 2. korpus 2. armije i da sa ta četiri korpusa „potuče neprijatelja između Visle i Varte, a zatim da ešelonirano nastupa za 2. armijom“ koja je trebalo da produži nastupanje preko Varte pravcima Sjeradž i Vidava. Takođe su 5. i 4. armija, koje su se 14.XI približavale položajima armijskog odreda Vojrš i austrougarske 1. armije, imale produžiti nastupanje. Precenivši postignuti uspeh, Makenzen je naredio već za 15.XI prelazak u gonjenje, a samo je 11. i konjički korpus Fromela trebalo da ostanu u odbrani na r. Neru. Naredio je da 17. korpus još u toku noći 14/15.XI zauzme Lenčicu i Krošnjevice. Ruski je 15.XI ujutro prešao sa štabom iz Sjedleca u Varšavu i tek tada mu je postala jasna opasnost od Torna. Stoga je rešio da najpre potuče neprijatelja na severu, pa tek onda da preduzme nastupanje na zapad. Zato je naredio 1. armiji da 16.XI nastavi napad u kome je imala da učestvuje 2. armija sa položaja Klodova—Hodeč. 5. armija je imala da se pomeri na sever, a 4. da obustavi pokrete do daljeg naređenja. Noću 14/15.XI i Makenzen je saznao da ni Lenčica ni Krošnjevice nisu zauzeti i da se kod Plocka prebacuju nove ruske snage.

Zbog toga je koncentrisao tri korpusa za napad na odsek Lenčica—Kutno, ostavivši za zaštitu krila po jedan korpus na r. Neru i prema Plocku. U toku dana zauzeo je Lenčicu i Krošnjevce i podišao Kutnu. Prema uhvaćenim radio-depešama pretpostavljao je da će Rusi iza r. Bzure prikupiti 2. armiju gde će se nasloniti na 1. armiju ispred Plocka. Zato je rešio da još 16.XI ovlada desnom obalom Bzure, a odatle da nastavi sa bočnim dejstvom ka Lođu u pozadinu 2. armije. Ruski je ovo prozreo i naredio da se 2. i 5. armija povuku 16.XI na liniju Sdjerš—Pabjanjice—Pjotrokov, da 1. armija i dva desnokrila korpusa 2. armije produže napad sa linije Plock—Kutno i da se od Varšave prebace pojačanja u Lovič. Napad ojačane 1. armije sa četiri već tučena korpusa nije uspeo. Još noću 15/16.XI nemačka konjica je prepadom zauzela Kutno, a u toku 16.XI i centralni korpusi su bez otpora prešli Bzuru i zauzeli položaje 2—5 km južno od Lenčice i Pjonteka. Konjički korpus Rihthofen poseo je Sihlin i Orlov, a 1. rezervni korpus zadržao se istočno od Gostinina. Time se završila trodnevna bitka kod Kutna. Porazena su tri ruska korpusa (2. i sibirski 5. i 6). Za vreme bitke na desnoj obali Visle je improvizovana pešadijska divizija vršila demonstrativan napad preko Lipna za Plock, a druge slabe snage na pravcu Soldaua. Oni su uspeli da vežu desnokrili 6. i 1. turkeštanski korpus. Kasno uočavanje opasnosti sa pravca Torna od strane komandanata 1. i 2. armije, a prvenstveno Ruskog, dovelo je do pojedinačnog ubacivanja ruskih korpusa u borbu protiv nadmoćnijih snaga. Pored toga, Nemci su tačno unapred znali za ruske pokrete. Istrajno držanje trupa u borbi stalo ih je velikih žrtava — oko 40 000 ljudi, ali je sprečilo dublje nadiranje 9. armije u pozadinu udarne grupe. Iako Makenzen, i pored povoljnih uslova, nije postigao cilj, ovim je uspehom usporio rusko opšte nastupanje i stvorio povoljne uslove za dalji razvoj operacija.

c. Rad vrhovnog rukovodstva u toku i posle bitke kod Kutna

Početni uspesi 9. armije uverili su cara, kancelara, Konrada i Hindenburga da se brzim angažovanjem većih snaga mogu postići odsudna rešenja. Stoga su svi zahtevali od Falkenhajna da to ostvari. On je obećavao⁹⁷ da će to izvršiti, ali nije ništa uradio do 18.XI kada su na zapadu obustavljeni napadi. Tek tada je obavestio Hindenburga da još ne zna kada i kolika će mu pojačanja moći poslati. Njih će slati postepeno. Kao opravdanje naveo je bojazan od savezničkih protivnapada, naročito od gubitka obale na Lamanšu, sa koje je mislio da ugrožava Englesku napadima iz vazduha, s mora i dalekometnom artiljerijom s kopna, jer — pisao je Hindenburgu, „naš najopasniji protivnik nije onaj na istoku nego Engleska, od čije upornosti zavisi sudbina Nemačke“.⁹⁸ Hindenburg je bio već 16.XI svestan da na pojačanja ne može čekati i da se strategijski plodovi pobede kod Kutna mogu postići samo ako se odmah preduzme ofanziva na celom frontu od Najdenburga do Krakova. S tim se i Konrad slagao. Zbog toga je odlučio da 9. armija, ojačana improvizovanim korpusima Pozen, Breslau i Torn,⁹⁹ produži 17.XI napad opštim pravcem Lođ; da austrougarska 4. i 1. armija i armijski odred Vojrš pređu takođe u napad; da ojačani korpus Zastrov povrati od Rusa zauzeti Soldau i vrši pritisak od Najdenburga i Soldaua ka Novogeorgijevsku. U ruskoj Vrhovnoj komandi razvoj događaja 15.XI

⁹⁷ SR—VI—93, 96.

⁹⁸ SR—VI—96. Kao Moltkea pred i u toku bitke na Marni, tako je i Falkenhajna obuzeo strah od Engleza. No, oba su precejnivali ovu opasnost. Engleska opasnost postojala je sve veća što su se povećavale njene kopnene snage. Vreme od mesec dana, potrebno da se dođe do presudnog rešenja na Marni ili Visli, nije bilo dovoljno da se ova opasnost pretvori u stvarnost. Posle pozitivnog rešenja u ovim bitkama nju nije bilo teško, možda uz malo više žrtava, potpuno neutralisati. Ovo je bio izvor kolebljivog držanja Moltkea i Falkenhajna u presudnim operacijama na kopnu.

⁹⁹ Svaki korpus imao je po 3 landšturmske brigade, oko 4 eskadrona i 5—6 baterija.

između Varte i Visle izazvao je najveću zabrinutost usled čega je naredila Ruskom da obustavi opšte nastupanje, dok ne potuče protivnika u ovom prostoru. Uputila mu je neka pojačanja i tražila od 10. armije brži i energičniji napad na položaje Angerap—Lecen. Zbog podataka da Nemci prebacuju snage od Čenstohova ka Tornu ovlasila je Ruskog da može u slučaju nužde povući 5. pa i 4. armiju na desnu obalu Visle i rokirati je prema severu.¹⁰⁰ Veliki knez je 17.XI ponova potčinio 4. armiju Ivanovu, da bi Ruskom olakšao rukovođenje operacijama prema severu, a njemu omogućio da produži nastupanje.

d. Bitka kod Lođa od 17. do 25. novembra¹⁰¹

(Sk. 56, 57 i 58)

Hindenburg je naredio Makenzenu da produži napad na Lođ, prepuštajući mu slobodu u radu. Makenzen je i 16.XI bio iz radio-depeše tačno obavешten da 17.XI treba da se prikupe: 2. armija na liniji Zdunska Vola — Ozorkov, a 1. armija na liniji Plock—Kjernožja. Vezu između 1. i 2. armije trebalo je da održava konjički korpus Novikova. 5. armija je uputila 1. sibirski i 19. korpus na liniju Pabjanjice—Lask, a 5. korpus u Pjotrokov i jednu pešadijsku diviziju u Skjernjevice. Makenzenu je bilo jasno da bi Rusi, kada bi u ovom uspeli, zatvorili snagama dvostruko jačim od 9. armije prostor između Visle i Varte i verovatno bi je primorali na odstupanje. Stoga je rešio da brzim i energičnim nadiranjem 17.XI spreči rusko sređivanje i spajanje 1. i 2. armije. Već noću 16/17.XI otpočeli su nastupanje: korpus Pozen na Vartu, konjički korpus Fromel za Pabjanjice, 11. korpus prema Kazimježu, 17. na Sdjerš, 20. na Bžezinu, a konjički korpus Riht-

¹⁰⁰ Danilov, 336—337.

¹⁰¹ Bitka kod Lođa, a naročito borbe kod Bžezinija, su retko dinamične, komplikovane i vanredno poučne sa taktičkog i operativnog gledišta. Zato se o njima u vojnoj literaturi vrlo mnogo raspravljalo, te su i ovde opširnije prikazane.

hofen na Lasnovsku Volu.¹⁰² Iza ovih korpusa nastupali su u II liniji 25. rezervni za Strikov, a 3. gardijska divizija za Varšice. Za zaštitu levog boka trebalo je da nastupaju ka Plocku: 1. rezervni korpus na levoj i korpus Torn na desnoj strani Visle. Makenzen je postavio 17.XI opšti zadatak korpusima da se „protivnik svuda zadrži, napadne i uništi“, jer „teži da se izvuče iz naših klešta maršem na istok“. U toku 17.XI došlo je na celom frontu do pojedinačnih sudara većinom u susretu. Ni jedan od protivnika nije dostigao liniju određenu za taj dan. Rusi su se 17/18.XI zadržali uglavnom na liniji Plock—Sihlin—Strikov, Sdjerš—Kazimjež. 1. sibirski i 19. korpus stigli su južno od Laska i Pabjanjica, a 5. oko Pjotroкова. Makenzen je 18.XI naredio energično produženje napada na celom frontu i to: 25. rezervni korpus i 3. gardijska divizija preko Bžezinija pa dalje na jug ili zapad; 20. i 17. korpus s obe strane Lođa na jug, 11. i korpusi Pozen i Fromel pravcem Pabjanjice, a 1. rezervni korpus ponovo na Plock.

U toku 18.XI Ruski je nameravao da pređe u protivnapad, ali su ga Nemci preduhitrili i već 18.XI dopodne su napali 25. rezervnim korpusom i 3. gardijskom divizijom kod Bžezinija slabe zaštitne trupe, rastrojili ih i napredovali oko 10 km na jug do linije Bedon—Koljuški. Tek naveče su izbili delovi 1. korpusa na p. Mjazga kod Andrespola, produžili dotadanje desno krilo 1. armije na položaje južno od Novosolne i zadržali obuhvatno nastupanje 3. gardijske divizije preko Malčeva i Andrespola. Severozapadno, zapadno i jugozapadno od Lođa 2. sibirski, 23. i konjički korpus Novikov, uz sadejstvo pristiglih delova 1. sibirskog korpusa, uspeli su da zadrže nemačke napade ispred linije Konstantinov—Pabjanjice—Lask—Zdunska Vola. Pored 1. sibirskog i 19. korpus 5. armije približio se predveče frontu, dok je 5. ostao kod Pjotroкова, uspevši da svoj jedan pešadijski puk ubaci u Skjernjevice. Ruska 1. armija povukla se pod borbom ka li-

¹⁰² 11. i 17. korpus izmenjali su divizije, pa se u ovom periodu 11. korpus nazivao korpus Pliskov, a 17. korpus Panevic, tj. po imenu njihovih komandanata.

niji Ilov—Bjelavi—Glovno na levoj, a istočno od Plocka i Bjelska na desnoj obali Visle. Korpus Torn zauzeo je Plock, a 1. rezervni Gombin i Sihlin. Naveče 18.XI veza Ruskog sa 2. armijom, čiji je štab ostao u Lođu, bila je prekinuta i održavala se preko štaba 5. armije u Pjotrovu. Ruski je za 19.XI predvideo da pređu u napad sa sve tri armije — ukupno 10 korpusa. Smatrao je da su armije brojno nadmoćnije od neprijatelja, a nastupanjem 1. armije opštim pravcem ka severozapadu i 2. i 5. ka severu i severoistoku osigurao bi operativni obuhvat. Međutim, nije bio siguran da će trupe sve to izdržati, a potom napasti protivnika. Prema obaveštenjima Makenzen je 18.XI naveče smatrao da Rusi vode borbu u odstupanju i da se glavne snage 2. i 5. armije mogu brzim i energičnim gonjenjem južno od Lođa okružiti. Stoga je za 19.XI naredio da 25. rezervni, 20. i 17. korpus, kao i Gardijska divizija, okruže neposrednu okolinu Lođa, a 11. i korpusi Pozen i Fromel vežu protivnika na liniji Aleksandrov—Janovice—Zdunska Vola. Konjica Rihthofena imala je da nastupa ka Pjotrovu i Vadlevu. Na istočnom krilu 1. rezervni korpus trebalo je da produži napad pravcem Osmolin.

U borbama od 19.XI nisu se ostvarile Makenzenove namere. Ujutro su 19. i 1. sibirski korpus 5. armije napali zapadno krilo 9. armije. Krilo se moralo povući do Lutomjerska i preći u odbranu. 23. i 2. sibirski korpus odbili su napade 11. i 17. korpusa na Konstantinov; 20. korpus i 3. gardijska divizija pokušali su da uspostave obruč oko Lođa sa istoka, ali je to sprečio 4. korpus kod Novosolone i 1. korpus na Mjazgi. 25. rezervni korpus i deo 3. gardijske divizije spustili su se na jug do Benkova i uspeli da pređu bez otpora Mjazgu i dopru naveče do linije Vola Rakova—Tušin, dakle, u bok i pozadinu 1. i 4. korpusa, dok je 1. armija nastavila odstupanje ka Kjeroneziji, jer joj pojačanja nisu pristigla. Tek iz povhata-nih radio-depeša do 19.XI naveče Makenzen je uvideo da Rusi ne odstupaju nego napadaju sa sve tri armije, da su zadržali napad njegove armije i doveli njeno zapadno krilo u kritičnu situaciju i da raspolažu rezervama kod

Skjernjevice i Loviča, a od Pjetrokova su već bili uputili jednu pešadijsku diviziju za Tušin u bok 25. rezervnom korpusu. I pored toga Makenzen je za 20.XI naredio da se napad produži istočno od Lođa i to: 20. korpus na Ržgov, 25. rezervni na liniju Ržgov—Tušin, a 1. rezervni na Lovič. Ruski je uočio nameru Nemaca da svojim istočnim krilom, nadiranjem južno od Lođa na zapad, obuhvate bok i pozadinu 2. i 5. armije te je naredio da armije produže napad i povrate Bžezini. Pravac glavnog udara predvideo je na levom krilu 1. armije, pa ju je ojačao 6. korpusom sa desne obale Visle, a 2. i 5. armiju je potčinio komandantu 5. armije Pleveu. 1. armiji je postavio 20.XI zadatak da dostigne liniju Plock—Kutno—Pjontek—Strikov.

Već 20.XI ujutro Rusi su ukočili nemačko napredovanje severno i zapadno od Lođa. Glavne napore su usredredili na pravcu Vola Rakova—Tušin gde su 25. rezervni korpus i 3. gardijska divizija težili da zatvore обруč oko Lođa. Još noću, 19/20.XI Pleve je uveo po jednu pešadijsku diviziju 1. sibirskog korpusa kod Ržgova i Benkova—Tušina, gde je rokiran i konjički korpus Novikova. Time je uspeo da na liniji Vadlev—Ržgov zaustavi napade 25. rezervnog korpusa, 3. gardijske divizije i konjičkog korpusa Rihthofen i da ih obuhvati. Napad desnog krila 1. armije severno od r. Bzure nije imao uspeha, ali je 1. armija ipak ojačala Lovičku grupu na oko četiri pešadijske i dve konjičke divizije. Ove divizije su se prikupile na liniji Bjelavi—Glovno—Ježov za nastupanje ka Strikovu i Bžeziniju. Nemački 1. rezervni korpus trebalo je da po svaku cenu zauzme Lovič i otkloni opasnost koja je pretila pozadini levokrilih korpusa 9. armije, u čemu nije uspeo. Makenzen je bio obavešten o kritičnom stanju severoistočno i jugoistočno od Lođa, ali mu nije bila poznata situacija kod 25. rezervnog korpusa. Verovao je da će ruski 1. korpus uskoro napustiti položaje pred napadom 3. gardijske divizije na pravcu Andrespol—Felikcin. Zato je rešio da 21.XI produži opšti napad, kome se imao priključiti i 11. korpus na pravcu Konstantinova. U nadi na skoru pomoć 1. armije, a ohrabreni herojskim drža-

njem svojih trupa, Pleve i Sajdeman su takođe odlučili da nigde ne odstupe i da, gde god je moguće, produže i 21.XI napade.

Ujutro 21.XI odbijeni su svi napadi nemačkih levo-krilnih korpusa tako da su pozadinu 20. korpusa ugrožavale jake ruske snage koje su nastupale od Skjernjevice i Loviča prema Strikovu i Bžeziniju. Iako je Makenzen bio obavešten o toj opasnosti, naredio je da i 20. korpus energično produži napad na jug, jer će time ubrzati pad Lođa, prema kojem je pogrešno pretpostavljao da nastupaju 25. rezervni korpus i 3. gardijska divizija, a za 1. rezervni korpus je pretpostavio da nastupa prema Strikovu i Bžeziniju. Napad 20. korpusa Rusi su odmah zadržali i primorali 17. i 20. korpus da zauzmu stare položaje za odbranu. Komandant 25. rezervnog korpusa, gen. Šefer, kome su bile potčinjene i 3. gardijska i 9. konjička divizija, nije imao vezu sa štabom armije. Preko konjičke divizije dobio je 21.XI ujutru zapovest da energično napada s obe strane Lođa prema severu. Napad je preduzet, ali bez uspeha. Pritisak ruske obuhvatne kolone s juga i zapada sve se više osećao, a 1. rezervni korpus na levom krilu stajao je još 21.XI naveče oko Kjeronezije. Ruska 2. i 5. armija vodile su 21.XI borbe i ukočile nemačke napade, čime su stvorile vreme za pristizanje pojačanja. Lovička grupa trebalo je da 22.XI učestvuje u borbama kod Lođa, pa je Pleve naredio 2. i 5. armiji da samo na zapadnom odseku ostanu u odbrani, a na svim ostalim da preduzmu napad. I pored slabih uspeha, Makenzen je ipak ceo dan očekivao vest o kapitulaciji ruskih armija kod Lođa. Pretpostavljao je da će Rusi možda još u toku noći 21/22.XI pokušati da se izvuku iz Lođa, pa je korpusima naređeno da budu spremni da ih u tom slučaju noću napadnu i unište.

Događaji od 22.XI pokazali su Makenzenu pravu situaciju. Napad desnog krila pravcem Lask—Pjetrokov zadržao je ojačani 19. korpus odmah u početku. 17. korpus, ojačan jednom pešadijskom divizijom, brzo je odustao od napada, pošto je naišao na jako utvrđene položaje, dok je „artiljerijska municija bila loša“, a „napadni

elan trupa znatno opao“. Najveće iznenađenje za Makenzena bio je izveštaj komandanta 20. korpusa od 11.00 da je ne samo odustao od napada nego je i povukao obe divizije na položaje severno od Novoselone i povio levo krilo prema Strikovu. To je značilo ne samo odstupanje od obuhvatnog manevra nego i izolovanje grupe Šefer zbog čega je zahtevao da 20. korpus produži napad na jug, a delovi 17. korpusa da preuzmu zaštitu prema Bžeziniju i Strikovu. Tek kada je u 15.35 časova bio obavešten da dve ruske kolone nastupaju preko Bžezinija na zapad, odobrio je da se 20. korpus povuče na liniju Moskule — Strikov. Sat docnije naredio je i 25. rezervnom korpusu, koji je bio prešao u odbranu, da odstupi noću 22/23. iza Mjazge i da pod zaštitom 3. gardijske divizije, slabijih delova 20. korpusa, kao i konjičkog korpusa Rihtofen kod Bendkova, preduzme napad pravcem Bžezini radi olakšanja situacije 20. korpusa. Na levom krilu je 1. rezervni korpus, ostavivši slabije snage na liniji Ilov—Ribno prema 5. i 6. sibirskom korpusu, dobio zadatak da se prikupi u toku 22.XI na liniji Otolin—Kozjelni za napad na Lovič. Na frontu severno i zapadno od Lođa, usled premorenosti trupa, oskudice municije i neredovne ishrane, napadi nisu došli do izražaja. Naprotiv, ruska krila su napredovala. Naveče 22.XI konjički korpus Novikov, sa sve tri divizije, nalazio se u oblasti Bendkov, a dve pešadijske divizije na liniji Tušin—Ržgov. U to vreme su se lovička grupa — 2. kombinovani korpus, odred Maksimoviča (jačine slabe divizije), konjički korpus Sarpantje (— Gardijska kozačka i Kavkaska kozačka divizija), ukupno oko 4 ½ pešadijske, 2 konjičke divizije — prikupili za napad na front Sdjerš — Vidšev, dok je 6. sibirski divizija imala da napada na Volu Rakovu. Na liniji Ilov—Ribno i severno od Loviča zastala su oba sibirski i 6. korpus, jer je njihovo levo krilo potiskivao nemački 1. rezervni korpus prema Loviču.

Zadnji događaji, premorenost i teško snabdevanje trupa, kao i pojava novih nemačkih snaga između 4. i 5. armije.¹⁰³ naveli su

¹⁰³ Radilo se o slabom korpusu Breslau.

Ruskog da se oko 14. časova odluči da obustavi napad i da noću 23/24.XI povuče 1, 3. i 5. armiju na liniju Ilov—Lovič—Skjernjevice—Tomašov. Radi izvršenja ovog zadatka, delovi 2. i 5. armije trebalo je da 23.XI energično nastave napad južno i istočno od Lođa. Ova neočekivana odluka naišla je na negodovanje Vrhovne komande i proteste komandanata 1, 2. i 5. armije, kao i Jugozapadnog fronta, jer bi se i 4. i 9. armija morale u tom slučaju povući.¹⁰⁴ Ruski je odustao od prvobitne odluke i naredio da se 23.XI produži opšti napad.¹⁰⁵

Iduća dva dana došlo je do retko zamršenih, dramatičnih situacija i raspleta gde su glavnu ulogu igrali trupni komandanti i slučajnosti.

U toku 23.XI na zapadnim krilima i severnom frontu Lođa nije bilo veće aktivnosti. Polovina snaga 17. i 20. korpusa ostala je prema 4. i 2. sibirskom korpusu frontom ka Lođu, dok je druga polovina, pod pritiskom lovičke udarne grupe, bila primorana da se povuče na liniju Moskule—Dobra—4 km severno od Sdjerša. Oba korpusa (20. i 25.) obuhvaćena su s juga, istoka i severa i odvojena praznim prostorom širokim oko 15 km. U taj prazan prostor prodrlo je levo krilo lovičke udarne grupe (43. i polovina 63. divizije), ali je tu ostalo neaktivno, ne obziirući se na borbe koje su se vodile u to vreme severno prema Sdjeršu i južno od Bžezinija.

U toku noći 22/23.XI su 25. rezervni korpus od Ržgova, i 3. gardijska divizija od Olehova preduzeli, jednovremeno i većim delom po jednom putu, povlačenje preko Mjazge. Na mostu kod Krapina došlo je do teškog zakrčavanja i ukrštanja trupa, komora, ranjenika (oko 4000) zarobljenika (oko 10 000). Rusi nisu zapazili ovo odstupanje ni kod Ržgova ni kod Tušine. Tek u zoru je artiljerija konjičkog korpusa Novikovog otvorila vatru na kolone kod Krapina. Oko 4 časa je 49. divizija 25. re-

¹⁰⁴ Korolkov, Lođ 114; Danilov 351.

¹⁰⁵ Upadljive su razlike odgovornih komandanata u oceni iste situacije. Ruski da nije dobra, a njegovi komandanti armija i Vrhovna komanda da je dobra. Makenzen je bio veliki optimista, a njegovi glavni komandanti (20, 25. i 17. korpusa) pesimisti. Hindenburg—Ludendorf su se odnosili više skeptički, ali su bili uzdržljivi prema Makenzenovoj nameri.

zervnog korpusa prešla Krapin i skrenula na sever prema Borovu, dok se njegova 50. divizija prikupljala kod Lasnovske Vole, a 3. gardijska kod Gora Sjelone. Pošto je prethodnica 49. divizije naišla na jak neprijateljski otpor na železničkoj pruzi južno od Pšanovice, to je komandant 25. korpusa izdao u 6.30 zapovest da se preduzme napad i to: desno krilo 50. divizije uz železničku prugu Rokicin—Koljuški, 49. divizija pravcem Galkov, a 3. gardijska pravcem Galovek. Konjički korpus, sa po jednom divizijom kod Krapina i Lasnovske Vole, imao je da štiti napad. Usled sporog nastupanja došlo je samo do pojedinačnih sudara. Šesta sibirski divizija i konjički korpus Šarpantje prenoćili su na Mrogiju južno od Bžezinija i preduzeli ujutro nastupanje za Volu Rakovu, uništili prethodnicu 49. divizije i prodrli prednjim delovima do Gore Sjelone, ali su na kraju dana potisnuti na položaje Galkov — Koljuški. Makenzen je u toku 23.XI sve više uviđao opasnost koja preti odvojenoj grupi Šefer. Stoga je naredio da 20. korpus preduzme napad od Dobre pravcem na jugoistok ka Galkovu, što ovaj nije bio u stanju da izvrši jer je i sam bio obuhvaćen kod Strikova. Za deblokiranje okružene grupe Makenzen nije raspolagao potrebnim snagama. Na celom frontu 9. armije stanje je bilo teško, pa je Hindenburg „sugerisao“ da se armija povuče iza Bzure ka Lenčici. Makenzen je odustao od toga, prvo što je 1. rezervni korpus napredovao i dopro do Loviča i pripremao se da ga 24.XI zauzme, a drugo, što je verovao da će se Šefer probiti iz obruča ili da će se u njemu održati do 25.XI, kada mu se moglo ukazati olakšanje sa pravca Loviča. Zahvaljujući neusklađenom i sporom radu ruskog rukovodstva, oba ova predviđanja su se ispunila. Pod zaštitom konjičkih divizija kod Krapina i Lasnovske Vole, 25. korpus se prikupio pred položajem Pšanovice—Koljuški. Ove položaje su držale 6. sibirski pešadijska i Kavkaska konjička divizija. Komandant 3. gardijske divizije, 65-godišnji general Licman,¹⁰⁶ bez veze

¹⁰⁶ Slavio se u nemačkoj vojsci kao jedan od najsmelijih generala. igrao je posle rata važnu političku ulogu i Nemci su preimenovali Lođ u Licmanštat.

i znanja o stanju i namerama korpusa, ostavio je kod Gora Šjelone slabu zaštitnicu, većinom artiljeriju, a sa pešadijom se privukao kroz šumu do železničke pruge zapadno od Galkova i noću 23/24.XI prodro neopaženo pravcem Galkovek—Malče kroz prostor širok 4—5 km između desnog krila 6. sibirske divizije i položaja 1. korpusa (2 i po divizije) u Bžezini i 24.XI u zoru zauzeo ga prepadom.¹⁰⁷ O tome je već u 5 časova obavestio Šefera koji je upravo preduzeo napad s juga sa težištem na desnom krilu. U neravnoj borbi je 6. sibirska divizija razbijena i njeni su se ostaci povukli sa kavkaskom kozačkom divizijom ka Ježovu. Cela grupa Šefer prikupila se 24.XI oko Bžezinija. Dok su se Nemci 23.XI nalazili u krizi, a komandanti i trupe ulagali krajnje napore da se spasu, dotle su Rusi činili razne propuste, što je Nemcima olakšavalo situaciju. Čim je saznao za nemačko povlačenje od Ržgova, Ruski je naredio da se izvrši koncentrični napad na grupu Šefer i da se noću 23/24. produži napad. Pleve je odustao od noćnog napada i nastupanja, jer je smatrao da je stanje Nemaca ionako bezizgledno. Tako su stvarno u zoru 24.XI 6. sibirska i kavkaska kozačka divizija prepuštene same sebi, jer je i Gardijska kozačka divizija rokirana na sever prema Glovnu. Pa i u toku 24.XI su ove nadmoćne ruske snage polako i na velikom odstojanju nastupale iza grupe Šefer. Vest o nemačkom proboju kod Bžezinija iznenadila je sve ruske komande zaključno sa Vrhovnom, koja je već pripremala transportna sredstva za odvođenje nemačke okružene grupe u zarobljeništvo.

Ruski nije gubio nadu da će uništiti Nemce kod Bžezinija te je naredio 24.XI naveče da Pleve i Renenkampf preduzmu 25.XI u zoru opšti napad sa krajnjom energijom severno od Loviča. Ali se već 24.XI predveče ruski 2. korpus, pošto je bio pogrešno obavешten da su Nemci zauzeli Lovič i na pojavu slabih delova od Pjonteka, povukao na odsek Glovno iza Mroge. Time je omogućio grupi Šefer da se 25.XI gotovo neometano povuče

¹⁰⁷ Komandant 6. korpusa jedva je izmakao, a njegov štab je većinom zarobljen.

na desno krilo 20. korpusa i produži front na levoj obali Mroge do severno od Glovna. Tako se grupa Šefer, posle 6 dana borbi, izvukla iz obruča uz gubitak od oko 4000 ljudi, vodeći oko 16 000 zarobljenika i 64 zaplenjena topa. Tog dana se i 1. rezervni korpus povukao na liniju Kjernozja—Sobota i preko Njesnikova i Glovna obe su strane obrazovale nove frontove i prešle u odbranu. Time je 25.XI privremeno završena operacija ka Lođu. Njeni rezultati i posledice uočiće se jasnije tek posle operacije u jugozapadnom delu Poljske i zapadnoj Galiciji.

3. KRAKOVSKO-ČENSTOHOVSKA OPERACIJA OD 16. DO 25. NOVEMBRA

a. Rad vrhovnog rukovodstva — izmene odluka i planova (Sk. 59)

U osnovnoj direktivi od 2. i dopunskoj od 10.XI za ofanzivu u Poljskoj i Šleziji predviđena je operativna gotovost centralnih armija — 2, 5, 4. i 9. — na položajima Kolo — Čenstohov—Osvijencin za „duboki upad u Nemačku između Visle i Sudeta“, kao i izbijanje krilnih armija: 10. i 1. na donju Vislu, 3. kod Krakova i 8. na greben Karpata, nisu ostvareni do 14.XI. Vrhovna komanda je odbacila predlog Ivanova da se odgodi nastupanje u Nemačku dok 5, 4, 9, 3, 8. i 11. armija ne unište zajednički austrougarske armije i dok ne okruže Krakov.

Pošto su se do tada austrougarske glavne snage (2, 1. i 4. armija) i svega pet nemačkih divizija nalazile u prikupljanju na celom frontu južno od Vjeluna, to je raspored ruskih armija sve do 13/14.XI potpuno odgovarao namerama i planu Ivanova za uništenje austrougarske vojske. Da je ruska Vrhovna komanda 10.XI, pa čak i 13.XI, bila potpunije obavestena o pomeranju 9. armije u prostor Torn—Pozen, mogla je sa velikom verovatnoćom ostvariti plan Ivanova i postići rešenja, jer je sa 2. i 1. armijom mogla lako, bar u početku, osujetiti manevar 9. armije kod Torna. Na pravcu predviđenog operacijskog težišta — s obe strane Čenstohova — nalazile su se tek

u prikupljanju slabe austro-nemačke snage (delovi 2. armije i armijskog odreda Vojrš). Austrougarske glavne snage — 1, deo 2, 4. i 3. armija — nisu posle 6-dnevnog teškog povlačenja još bile sposobne za protivudar. Ruski je bio 16.XI primoran da skrene celu 1. 2. i 5. armiju prema severozapadu. Vrhovna komanda ponovo je dodelila Ivanovu 4. armiju da s njom i 9. nastavi nastupanje ka jugozapadu. Time je radikalno izmenila dotadanji opšti plan. Umesto jedinstvenog fronta i zajedničkog opšteg pravca nastupanja udarne grupe u luku Visle ka jugozapadu, stvorene su dve grupe, jedna od 1, 2. i 5. armije frontom prema severozapadu, a druga od 4, 9. i eventualno i 3. frontom prema jugozapadu. Ovim divergentnim pravcima i rokiranjem 5. armije na sever ostao je odsek između Zdunske Vole i Čenstohova — širok 100 km — prazan. Time je duboki upad u Nemačku, sa operativnim težištem na pravcima s obe strane Čenstohova, potpuno kompromitovan. Ivanovu se sada postavljao složen i težak zadatak: 4. armijom obezbediti bok i pozadinu 5. armije i sprečiti sa pravca Čenstohova rokiranje neprijatelja prema Lođu; 9. i 3. armijom, koje nisu bile ni sređene, produžiti pritisak na austrougarski front s obe strane Visle i okružiti Krakov, a 8. armijom ugrožavati Mađarsku i osigurati bok 3. armije. Pošto su se armije Ivanova nalazile u rasporedu prilagođenom opštem napadnom planu, morale su se sada, u duhu odluka, pregrupisavati u toku nastupanja, a to je usporavalo i otežavalo nastupanje. U prvi mah Ivanov je u dosadašnji prostor 5. armije uputio konjicu i proširio front 4. armije do Novoradomska. Ostatak 4. i 9, kao i 3. i 8. armije produžili su nastupanje dotadanjim pravcima.

Konrad je 13.XI saznao iz uhvaćene radio-depeše da su Rusi 14.XI nameravali da preduzmu opšti napad, a bio je obavешten i o uspesima nemačke 9. armije, te je smatrao da će to uveliko olakšati zadatak njegovih armija. Stoga je odmah naredio da se 1. armija, koja se u povlačenju na zapad nalazila u visini Osvijencima, zadrži i utvrdi za odbranu na položaju Skala—Žarki; armijska grupa Vojrš, koja mu je bila potčinjena, da se zadrži od

položaja 1. armije do Vjeluna, a 4. armija da se prikupi jugoistočno od Krakova za protivudar na sever, ali tek pošto se ruske armije angažuju u napadu na 1. armiju. Pošto su Rusi odugovlačili sa napadom na 1. armiju, a ubrzavali pokret 3. armije prema Krakovu i Gorlicu, rešio je da sutradan sam, i pored negodovanja Hindenburga, pređe sa 4. armijom u napad, kome je trebalo da se postepeno priključi i 1. armija. Nadao se da će širokim obuhvatom s juga olakšati napredovanje nemačke 9. armije i primorati Ruse na odstupanje ka ili čak iza Visle. Tako je došlo gotovo jednovremeno sa bitkom kod Lođa i do tzv. bitke kod Krakova i Čenstohova između ruske 4, 9, a delom i 3. armije, sa austrougarskom 4, 1. armijom i armijskim odredom Vojrša.

Krakov. U planiranju svih operacijskih planova posle galijske bitke obe strane su vodile računa o uticaju koji je mogla ispoljiti tvrđava Krakov. Ona se nalazila na pravcu koji izvodi iz Galicije i jugozapadne Poljske preko tzv. Moravskih vrata (uglavnom linija Meriš Vajskirhen—Hranjice—Jegerndorf) dolinom Morave ka Beču; omogućavala je sadejstvo nemačkih i austrougarskih snaga pri odbrani dublje pozadine njihovih teritorija, a mogla je poslužiti austrougarskim snagama i kao pivo ofanzivnog manevra. U mirno doba tvrđava je imala 57 km široki spoljni pojas sa 16 glavnih i 14 međuobjekata, od kojih oko polovinu pancirnih. Za posadu sigurnosti bilo je predviđeno oko 800 topova i 2 landšturmske brigade. U toku rata linija forova je dopunjena, pojas odbrane proširen ojačanim poljskim utvrđenjima, a posada je prema situaciji ojačavana operativnim jedinicama. U predstojećoj operaciji tvrđava je ušla u sastav 4. armije sa raznim ulogama: zaštita koncentracije, kao polazni položaj za napad, zaštita boka pri ofanzivi, prihvat pri odstupanju. Iako nije neposredno napadnuta, tvrđava je uspešno odgovorila svim ulogama.

b. Bitka kod Krakova i Čenstohova od 16. do 25. novembra

Konrad je za napad 16.XI prikupio 1. armiju (13 $\frac{1}{2}$ pešačkih i 2 konjičke divizije) na utvrđenim položajima Skala—Zarki; armijski odred Vojrš (5 nemačkih i 2 divizije austrougarske 2. armije) od Čenstohova do Vjeluna; austrougarski konjički korpus Hauer (2 divizije) povučen je iza unutrašnjih krila 2. armije i armijskog odreda zapadno od Čenstohova. 4. armija, ojačana mobilnom artiljerijskom rezervom tvrđave Krakov (30 teških ba-

terija), zauzela je sa 6, 14. i delom 17. korpusa (svega 9 ½ pešadijskih divizija) polazni položaj za napad na severnom pojasu tvrđave, 1 ½ pešadijsku i 2 konjičke divizije ostavila je na r. Raba i ispred nje na južnoj obali Visle. Ruske armije, pošto još nisu bile preduzele pomeranje na sever, nalazile su se uglavnom: 5. armija sa 1. sibirskim, 19. i 5. korpusom na liniji s. Vidava — istočno od Čenstohova; 4. sa Grenadirskim, 16, 17. 3. kavkaskim korpusom i dve rezervne divizije istočno od Čenstohova do Pilice; 9. armija sa 14. Gardijskim, 25, 18. korpusom i četiri rezervne pešadijske divizije tek se prikupljala na jugu preko Mjehova i iza r. Srenjave. Tako je za bitku severno od Visle između Čenstohove i Krakova (širine oko 150 km) prikupljeno oko 32 austrougarskih (od kojih pet nemačkih) i 23 ruske divizije, dok je južno od Visle ostalo oko 20 austro-nemačkih prema nekih 25—27 ruskih pešadijskih divizija.

Austrougarska 4. armija trebalo je da 15. ujutro preduzme napad iz Krakova pravcem Sljomniki, ali je zadržala. Do sudara uopšte nije došlo, jer je Lečicki zadržao levo krilo svoje 9. armije na Šernjavi, gde je jedva prikupio nekih 6 pešadijskih divizija. Ni na desnom krilu 1. armije nije došlo do borbe iako je ono trebalo da učestvuje u napadu 4. armije. Očekivani napad ruske 5. i 4. armije na Vojrša takođe je izostao. Prvi dan bitke razočarao je Konrada, jer se nije ostvario iznenadni bočni napad na neprikupljenu 9. armiju, a to je bio glavni uslov za uspeh operacije. Kako je, pak, utvrđeno da se 5. armija pomera prema severu, to je Konrad sporazumno sa Hindenburgom naredio da 4. i 1. armija i Vojrš preduzmu 17.XI energičan napad. Napad je naišao na snažan otpor 9. i 4. armije. Postignuti su samo manji uspesi duž leve obale Visle i na pravcu Novoradomsk. Za 18.XI Konrad je naredio da se produži opšti napad ističući da su njegovi „rezultati od presudnog značaja za ishod celog rata“.¹⁰⁸ Uputio je Vojrš da preduzme obuhvatni napad severno od Novoradomska, da unutrašnja krila 1. i 4. armije napadnu pravcem ka Skali jer je smatrao da je tu ruski front slabo posednut. Ali, Ivanov, primivši tog dana 4. armiju pod svoju komandu, odmah je, severno od Radomska, ojačao sa 2 i po konjičke i 1 grenadirskom divizijom

konjicu generala Tunanova. Naredio je da 3. armija što pre prikupi tri korpusa između r. Raba i Dunajeca radi ojačanja 9. armije koja se sa 13 pešadijskih divizija već bila prikupila na frontu od mesta Pilica do ušća Šernjave. Potom je naredio da 4. i 9. armija preduzmu 18.XI „najenergičnije napade sve do uništenja protivnika“.¹⁰⁹ Od 18. do 20.XI na celom frontu od Krakova do Čenstohova vodile su se veoma ogorčene borbe. Postignuti su rezultati lokalnog karaktera. Očekujući brz pad Lođa i povlačenje ruske 4. armije na istok, Konrad je rešio da 21.XI produži napad na celom frontu. Na levom krilu Vojrša delovi austrougarske 2. armije uporno su težili da nadiranjem severozapadno od Novoradomska olakšaju tešku situaciju nemačke 9. armije južno od Lođa, što su Grenadirski korpus i konjica Tumanova osujetili. Tako je u toku 21. i 22.XI samo desno krilo 4. armije postiglo neki uspeh, potisnuvši 25. korpus preko donje Šernjave. Saznavši noću 22/23.XI za povlačenje nemačke 9. armije severoistočno od Lođa i o sve jačem nadiranju ruske 3. armije južno od Visle preko Dunajeca ka Krakovu, kao i ruskom snažnom pritisku na Karpate, Konrad je konačno odlučio da odustane od daljeg napada severno od Visle i da pređe u odbranu. Kako su i Rusi odustali od većih napada, to se od 23. do 25.XI postepeno gasila bitka austrougarske 4. i 1. armije kod Krakova i Čenstohova. Do kraja meseca jače borbe vođene su samo na levom krilu Vojrša severno od Čenstohova.

Južno od Visle je od 16.XI nastupala ruska 3. armija (21, 11, 9, 10. i pola 7. korpusa, kao i četiri konjičke divizije) sa linije Žešov—Dinov ka r. Visloki. Samo je njen desnokrilni 21. korpus bio isturen prema Tarnovu odakle se, u slučaju potrebe, mogao lako prebaciti na levu obalu Visle za ojačanje 9. armije. Da bi ovo sprečio, Konrad je 17.XI obrazovao od delova 4. armije, ostavljenih južno od Visle na Rabi (oko dve pešadijske i dve konjičke divizije) i 11. korpusa 3. armije, odred pod gen. Lubičićem, neposredno potčinjen Vrhovnoj komandi, kome je

¹⁰⁹ Korolkov — Pregled — 160.

postavio zadatak da napadne 21. korpus kada bude prelažio Dunajec. Posle toga odred je imao da manevarskom odbranom u prostoru Visle, Novi Sandec, r. Raba što duže usporava nadiranje 3. armije ka zapadu. Već od 18.XI otpočeli su i na ovom prostoru sudari, jer je Ivanov ubrzavao pokrete 3. armije i 20.XI naveče naredio Dimitrovu da prebaci 2 korpusa na severnu obalu Visle. Ljubčić je iz radio-depeša gotovo redovno obavestavan o namerama i pokretima 3. armije što mu je olakšalo da uspešno izvršava zadatke. Tek posle 23.XI Dimitrov je uspeo da prebaci ceo 21. i 10. korpus preko Visle i da potisne njegov odred južno od Visle na r. Rabu. Bitka kod Krakova i Čenstohova stala je austrougarske armije oko 80 000 mrtvih i ranjenih. Borbenost divizija opala je na polovinu. Neuspeh kod Lođa i Krakova—Čenstohova i rusko napredovanje u Galiciji i Karpata doveli su austrougarsku vojsku u vrlo tešku situaciju. Konrad je najzad shvatio da se situacija na istočnom frontu jedino može popraviti pomoću snaga sa zapadnog fronta i stalno ih je tražio od Falkenhajna.

4. OPERACIJE U KARPATIMA

Po odstupanju austrougarskih armija sa Sana, ruske 3. i 8. armija zauzele su liniju Lancut—Dinov—Sanok—Hirov, gde su ostale 8.XI, dok 11. armija nije okružila Pšemisl. Brusilov je tada ostavio 12. korpus zapadno od Pšemisla, a sa 8. i 24. preduzeo je nastupanje u prostor Lisko i grupom gen. Eka (tri pešadijske i dve konjičke divizije) u prostor severno od Turke. Dalje na istoku, na odseku Strij—Černovica, prema grebenu Karpata, nalazio se Dnjestarski odred Pavlova (oko dve pešadijske i dve konjičke divizije). Gotovo jednovremeno sa nastupanjem 8. armije, Konrad je sa Karpata izvukao štab 2. armije sa 4. i 12. korpusom radi upućivanja u Šleziju. Borojević je dobio težak zadatak da sa ojačanom 3. armijom uporno brani prelaze preko Karpata zapadno od Užok-sedla, a istovremeno da zadržava rusko nadiranje s obe strane

Pšemisla ka zapadu. Borojević je za izvršenje ovog zadatka ostavio: grupu Karg (oko dve pešadijske i tri konjičke divizije) severno od Turke; grupu Krautvald (oko dve pešadijske divizije) prema izvornom delu Sana; a 7. korpus prema Lisku. Njihov prvi zadatak je bio da zaštite povlačenje i ukrcavanje 2. armije i da brane pravce ka grebenu Karpata. Glavninu svoje armije — 3, 9, 11. korpus i konjičku diviziju — nameravao je da prikupi u oblasti Rimanov, Krosno, Jaslo za eventualne protivudare. 3. i 8. armija nastupale su oprezno i Borojević nije znao da li će i ruska 3. armija skrenuti u Karpate ili produžiti na zapad. Ali Vrhovna komanda, pošto se odlučila za opštu ofanzivu u Šleziji, naredila je Brusilovu da 3. armija ubrza nastupanje ka Dunajecu i Biali, a 8. što pre ovlada prelazima na Karpatima. Energični Brusilov odmah je preduzeo napade prema grebenu ne obazirući se na vremenske i zemljišne teškoće. Grupa Ek i 24. korpus dobili su zadatak da što pre zauzmu istaknute protivničke položaje kod Turke, Baligrođa i Bukovskog, a 8. i 12. korpus da se prikupe za napad na Dukla-sedlo.

Od 10. do 14.XI desno krilo Borojevićeve 3. armije potisnuto je na Užok-sedlo—Čiznu i Lupkov-sedlo. Pošto je njeno levo krilo 12.XI stiglo na donji Dunajec, Borojević je po naređenju Konrada uputio 11. korpus i 1. konjičku diviziju u prostor Gribov, Novi Sandec radi obezbeđenja unutrašnjih bokova svoje i 4. armije, a povukao je 3. i 9. korpus na Dukla-sedlo i zapadno od njega. Već od 15.XI otpočele su ogorčene borbe na grebenu i do 18.XI Ek je zauzeo Užok-sedlo i prevoj Rostoki Grn., a 24. korpus žestoko je napadao 7. korpus na Lupkov-sedlu. Da bi olakšao stanje 7. korpusa, prema čijem je levom krilu Brusilov uputio 8. korpus, Borojević je naredio 3. i 9. korpusu da 19. izvrše protivnapad od Dukle na Bukovsko. Ali je, toga dana saznao da se 10. i 9. korpus ruske 3. armije kreću na zapad, pa mu je komandant 4. armije sugerisao da sa levim krilom preduzme napad na odsek Jaslo—Gribov ka severu. No, ubrzo je obavešten da je Brusilov sa 12. i polovinom 7. korpusa, kao i 1 konjičkom divizijom zauzeo liniju s. Dukla—s. Zmigrod. Time su

onemogućeni svi protivnapadi, jer se ruske kolone nisu mogle tući odvojeno. Zbog toga je mislio da glavninu armije povuče unazad, u prostor Eperješ, Varano, Galšec. Konrad se nije s tim složio, pa je Borojević najzad rešio da sa 1 divizijom 3. korpusa ojača 7. korpus na Lupkovsedlu, a da sa 3. i 9. korpusom posedne za odbranu Dukla-sedlo i prevoj kod s. Alšopaganj, zadržavajući u rezervi kod Zborova iza levog krila po jednu pešadijsku i konjičku diviziju. Konrad je naredio da samo odbrani greben i štiti Mađarsku sa severa, dodelivši odredu Ljubičića prostor Novi Sandec—Gribov i njegov 11. korpus i konjičku diviziju radi zaštite unutrašnjih bokova obe armije.

Od 19. do 21.XI Brusilov je pravcem Homona preduzeo napad, a od 22.XI napad je proširen na ceo front. Kod Homone je došlo do krize. Prikupljenim snagama sa svih strana Rusi su ubrzo potisnuti prema granici. Ne obzirujući se na veoma teške vremenske uslove, obe strane su ubacivale preko brda i dolina čas u napad, čas u odbranu nove trupe.¹¹⁰ Rusi su ubacivali svoje snage na glavne prelaze i već 23.XI odbačen je 7. korpus sa Lupkov i Beskidskog-sedla i jedva je zadržan ispred Mezelaborca. Od 24. do 28.XI vodile su se žestoke borbe oko Dukla-sedla koje su Rusi zauzeli. Oni su nastavili pritisak preko Bartfelda i Borojević je povukao svoju armiju uglavnom na liniju Mađar Raslavica—Laborcber—Čirokofalu. Stanje 3. armije bilo je očajno. Brojno stanje boraca u divizijama opalo je na četvrtinu (u 7. korpusu na petinu). Trupa je bila većim delom u letnjoj odeći, a morala je bivakovati pod vedrim nebom. Smrzavanja i obolevanja pela su se na hiljade. Dezerterstvo je uzelo velikog maha naročito u 9. korpusu koji je bio popunjen Česima. Borojević se nosio mišlju da povuče armiju čak u Budimpeštu ili bar oko Eperješa gde je hteo da je temeljno reorganizuje i popuni. Međutim, dobio je od Konrada

¹¹⁰ To je početak strašnih muka i patnji trupa i grobnice miliona vojnika u Karpatima, gde su vrhovna rukovodstva izgubila „poverenje vojske i naroda“. (Paléologue Maurice „La Russie des tsars pendant la Grande Guerre“ Paris 1924—1929).

obaveštenje o ofanzivi 4. armije južno od Krakova na istok i naređenje da veže Brusilovljevu armiju, koja je već bila počela, po naređenju Ivanova, izvlačiti snage sa Karpata i upućivati ih u zapadnu Galiciju. Na osnovu toga Borojević je odlučio da preduzme levim krilom napad preko Bartfelda. Komandanti korpusa izjavili su da trupe nisu sposobne za napad pa je Borojević od toga morao odustati. Početkom decembra ovde je nastupilo kratko zatišje.

U istočnom delu Šumovitih Karpata, na oko 300 km širokom frontu, od Užok-sedla do rumunske granice, jedinice odreda Pflancer Baltin, jačine oko 40 000 boraca, vodile su sa dvostruko jačim Dnjestarskim odredom neprekidne borbe u vidu „malog rata“, oko Bukovine i važnijih prelaza preko grebena. Ova dejstva su u odnosu na operacije susednih armija poprimila karakter počesnih, demonstrativnih ili pomoćnih operacija. Pflancer je težio da do početka decembra održi odbranu na severnim padinama Karpata, na pravcima Stanislav—Kolomea—Černovica ka Marmaroš Sighetu, što bi eventualno omogućilo razvoj jačih snaga prema istočnoj Galiciji radi ugrožavanja ruske pozadine.

5. OPERACIJE U ISTOČNOJ PRUSKOJ

Početkom novembra na istočnoj granici Istočne Pruske, na liniji Vladislavov—Grajevo, ruska 10. armija Siversa (oko 19 pešadijskih i 6 konjičkih divizija) pripremala se da odbaci Nemce iz I. Pruske i da zajedno sa 1. armijom ovlada donjom Vislom.¹¹¹ Gen. Fransoa sa 8. armijom (10 i po pešadijskih i 1 konjička divizija) nameravao je da brani oko 100 km široki granični front. Kad mu je Hindenburg 2.XI oduzeo tri pešadijske divizije, povukao je armiju u aktivnu odbranu na položaje Lecen i Angerap. Fransoa je došao u sukob sa potčinjenim komandantima i Hindenburgom zbog svojih smelih poteza, pa ga je ovaj smenio gen. Otom von Belovom.

¹¹¹ Korolkov, Pregled 108, 112.

Sivers je predviđao da će sa frontalnim napadom ići teško pa je nameravao da južnim krilom zaobiđe jake utvrđene položaje. Ali to Ruski nije odobrio. Oprezno nastupajući 10. armija je sredinom novembra podišla položaju Angerap i Lecen, a jednu i po pešadijsku i dve konjičke divizije ipak je zadržala južno od Johanisburga, da bi bar unekoliko izrazila obuhvatni manevar. Zbog stanja kod Lođa Vrhovna komanda je stalno zahtevala energično nastupanje armije, ali i dalje joj je oduzimala, i to opet sa levog krila, snage za front zapadno od Visle. Sivers je napadom primorao Belova da se 16.XI povuče na dobro uređene položaje Gumbinen—Darkemen—Angerburg—Lecen—Nikolajken. Za odbranu Belov je koristio veliki broj zastarelih topova iz tvrđava i Sivers je uvideo već 18.XI da napad mora izvoditi oprežno i sačekati dolazak opsadne artiljerije za napad na Lecen. Zbog toga je odložio napad za početak decembra i, pored svih zahteva Vrhovne komande, ostao je pri tome da ga ranije ne preduzme. Preduzeo ga je tek u drugoj polovini decembra i posle prvih neuspeha izvestio je da ne postoje izgledi za proboj položaja. Ruski se s tim potpuno složio i odobrio mu da pređe u odbranu i da u pozadini izgradi uzastopne položaje. Na južnoj granici Istočne Pruske prikupljalo se desno krilo ruske 1. armije Renenkampa (6. 1. turkestanski korpus u prostoru Cjehanov, Plonsk, 6. sibirski oko Novogeorgijevska i dve konjičke divizije ispred njih). Unutrašnja krila 1. i 10. armije bila su razdvojena sa oko 100 km širokim, slabo osmatranim i tek delimično utvrđenim prostorom. U početku se od 1. armije tražilo da sadejstvuje 10. armiji pri njenom dejstvu u Istočnoj Pruskoj i 2. pri njenoj ofanzivi na levoj obali Visle. Hindenburg je posle bitke kod Tanenberga izgradio duž južne granice solidne položaje. Za vreme operacija u luku Visle tamo je ostavio radi zaštite samo landversko-landšturmske jedinice. Odbranu glavnog pravca Novogeorgijevsk—Mlava—Soldau i odseka Štrasburg—Najdenburg poverio je komandantu tvrđave Graudenc — gen. Zastrovu, dok je zapadni deo granice imala da štiti posada tvrđave Torn, a istočni deo teritorijalne komande

8. armije. Zastrov je dobio i zadatak da aktivnim dejstvom veže što jače snage na desnoj obali Visle severno od Varšave i za to je improvizovao za mobilnu upotrebu jedan korpus (jačine oko 32 bataljona i 16 baterija). Od 7. do 17. XI Rusi su preduzeli sa 2 korpusa i 2 konjičke divizije, ofanzivu, i prodrli preko granice severno od linije Soldau—Najdenburg, pa je Hindenburg morao uputiti Zastrovu kao pojačanje dve konjičke divizije koje su bile predviđene za 9. armiju. Usled rokiranja 6. i 6. sibirskog korpusa na levu obalu Visle, 1. turkeštanski korpus inicijativno se povukao iza granice, ali ga je ojačani korpus Zastrov potisnuo i preko Sjerpeca, Cjehanova i Prasniša. Ruski je ojačao turkeštanski korpus sa 2 pešadijske divizije, jer je postojala mogućnost da se ovaj napad nastavi prema Varšavi. Turkeštanski korpus je preduzeo protivnapad i do kraja godine potisnuo Nemce ka granici.

6. OSVRT NA NOVEMBARSKE OPERACIJE

Ruska Vrhovna komanda nameravala je da već sredinom novembra tj. čim potuče austrougarsku vojsku preduzme opštu ofanzivu protiv Nemačke, jer je to obećavala Žofru. Verovala je da je to postigla u galicijskoj bici i odstupanjem austrougarske vojske iza Sana. Međutim, Ivanov je bio drugog mišljenja, jer je znao da ona još uvek predstavlja snagu od nekih 400 000 ljudi, da raspolaže dovoljnim dopunskim rezervama, da se tesno naslanja na pozadinu, da istočno od Pšemisla preko Karpata raspolaže sa 4 železničke pruge i još sa 3 do Krakova. Pri izbijanju ruskih armija na nemačku granicu u Šleziji ona bi im se našla prema boku i pozadini na frontu širokom oko 400 km. Zato je zahtevao da se austrougarska vojska dotuče pre opšte ofanzive, a ukoliko bude izbegavala sudar, onda da se parališe na taj način što će se odbaciti iza Karpata ili u uzani prostor između Zapadnih Beskida i Sudeta.

Slično je bilo i za Istočnu Prusku. U Vrhovnoj komandi se na probleme bočnih vojišta od početka opti-

mistički gledalo, naročito u pogledu vremena za postizanje željenih rezultata. Kada se ta predviđanja nisu ispunila preovladalo je gledište da se ovi problemi mogu delom i posredno rešiti opštom ofanzivom. Vrhovna komanda je težila da ofanziva počne što ranije, ali je to imalo za posledicu da su sa težišta operacija morali za bočne pravce odvojiti polovinu snaga, pa ni tada ta opasnost ne bi bila otklonjena. Pored toga sasvim je bila nedovoljna materijalna priprema za opštu ofanzivu u opustošenim delovima zapadne Poljske. U ovim strategijskim nedostacima koje su dopunili mnogobrojni operativni i taktički propusti rukovodstva leže glavni uzroci što se ruska ofanziva nije od početka povoljno razvijala. Protivnik nije ni mogao očekivati neke veće uspehe s obzirom na opalu ofanzivnu sposobnost austrougarske vojske i relativno slabu snagu nemačke 9. armije. Stvarno, kako smo videli, to nisu očekivali ni Falkenhajn ni Hindenburg, a Konrad je samo kratko vreme bio optimista. Zahvaljujući umešnosti u pripremi i komandovanju, a pre svega ruskim propustima, ofanziva je dobro prošla. Njene pozitivne posledice tek će se idućih meseci ispoljiti. Njen bi ishod verovatno bio sasvim drugačiji, da je Falkenhajn imao drukčiji stav prema njoj.

III DOGAĐAJI DO SREDINE DECEMBRA

1. RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA

Hindenburg je 22.XI smatrao da je situacija na istočnom frontu teška. Bitke kod Lođa i Krakova—Čenstohova nisu obećavale očekivane rezultate. Jugoistočno od Krakova ruski pritisak se pojačavao, a borbena sposobnost austrougarske vojske uveliko je opala. Pored toga, postojala je opasnost da će Rusi obići 8. armiju južno od Mazurskih jezera i da će je odbaciti na donju Vislu. Izgubio je i poverenje u pomoć koju je mogao očekivati od Vrhovne komande.

Falkenhajn je 20.XI sveo sva svoja obećanja sa zapada na tri divizije. Ponovo je istakao da će na zapadu pasti glavno rešenje i da snage koje bi mogao poslati ne bi bile tolike „da se protiv Rusa postigne definitivno rešenje, a upućene su dovoljne da se protivnik potisne preko Nareva, Visle i Galicija oslobodi, što treba smatrati krajnjim ciljem sadašnje kampanje“. Pored toga, potcenjivao je Ruse kao protivnika i izjednačavao vrednost njihovih trupa sa landšturmom, što je pogadalo Hindenburga i umanjivalo njegove uspehe. Samo 2 dana docnije, kada se situacija kod nemačke 9. 8. i sve 4 austrougarske armije bitno pogoršala i kad je Hindenburg javio da postoji mogućnost da pređe u defanzivu, Falkenhajn je to energično odbio i zahtevao da se nastavi ofanziva u severnoj i zapadnoj Poljskoj, gde uspeh „ne rešava samo galicijsko pitanje, nego verovatno i ceo rat“.¹¹²

Do početka decembra Falkenhajn je obećao da će mu sa zapada uputiti još dva korpusa. Gen. fon Belov inicijativno mu je uputio pešadijsku diviziju iz 1. korpusa 8. armije, koju je Hindenburg zadržao kod Torna, dok je sa zapadnog fronta transportovani 2. i polovinu 24. rezervnog korpusa uputio u predeo Kališa. Ostala pojačanja sa zapada (13. i polovina 24. rezervnog korpusa) bio je voljan da uputi u Krakov odakle je mogao da sa austrougarskom armijom povede glavni napad pravo na sever. U stvari to je Konrad od početka oktobra uporno predlagao. Zato je Hindenburga iznenadilo to što se Konrad zadovoljio da samo 1 nemačku diviziju uputi južno od Krakova i što je predložio da se ostale nemačke snage iskoriste za produženje ofanzive preko Lođa. Hindenburg je to najzad prihvatio. Makenzena je ojačao 2. korpusom gen. Linzigena i pešadijskom divizijom Dikhut, koji su stigli sa zapada, i jednom pešadijskom i 4. konjičkom divizijom 8. armije. Pod svojom komandom je zadržao 24. rezervni korpus bez 47. divizije koji je takođe stigao sa zapada i 13. korpus sa 26. pešadijskom divizijom. Konradu je uputio 47. diviziju. 9. armija je imala zadatak da ostane u odbrani do pristizanja pojačanja i da 30.XI produži ofanzivu. Usled sve jačeg pritiska ruske 3. armije

¹¹² SR—VI—255. Zbog ovog prekora i nedoslednosti došlo je ponovo do oštrog sukoba između Hindenburga i Falkenhajna. Hindenburg je podneo caru ostavku na svoj položaj, ali car je lično došao sa Falkenhajnom kod njega radi izmirenja.

s obe strane Visle i teške situacije svoje 3. armije u Karpatima, Konrad je odlučio da samostalno izvede sasvim novu operaciju, koja će neposrednije i sigurnije otkloniti opasnost od ruskog nadiranja u Moravsku i Mađarsku.¹¹³ Predvideo je da povuče 4. armiju u visinu Krakova i rokira je južno od Visle odakle je, zajedno sa odredom Ljubičića, trebalo da preduzme ofanzivu prema istoku. Važan prostor oko Novog Sandeca imao se čvrsto održati. Desno krilo 1. armije trebalo je povući i nasloniti na Krakov, a ostatak 1. armije i grupe Vojrš pripremiti da uzmu učešće u ofanzivi 9. armije.

Na ruskoj strani smatrali su bitku kod Lođa velikim nemačkim porazom. Ruski je od 24. do 26.XI zahtevao da 5. 2. i 1. armija produže ofanzivu između Lođa i Visle da bi produžio front od Lođa na Vislu i izbegao njegovo zalamanje prema Loviču i Sohačevu. Pokušaji 1. armije da prodre do linije Sihlin—Gombin i konjičkog korpusa Novikova preko Bjelavija do Pjonteka nisu uspeali. Čim je Ruski obavešten o dolasku 3. nemačkog korpusa sa zapada, odmah je sasvim izmenio svoje dotadanje namerе i 27.XI izložio Vrhovnoj komandi da „njegove armije nisu u stanju da izdrže napad svežih snaga i da je odstupanje neophodno“.¹¹⁴ Istovremeno je naredio armijama da pređu u odbranu. Armije Ivanova su se u to vreme nalazile u povoljnijoj situaciji, jer su se 4. armija i odred Ljubičića naglo povlačili u visinu Krakova ispred 3. armije. Dimitrov se nadao da će zauzeti tvrđavu Krakov čime bi ubrzao napredovanje 9. armije i doveo austrougarsku vojsku do sloma jer ju je smatrao „demoralizovanom“, a njeno plansko rokiranje na jug preko Visle kao „haotično povlačenje“. Vrhovna komanda je očekivala sledeći nemački napad u slabo posednuti prostor

¹¹³ Ta Konradova nedoslednost objašnjava se ovom njegovom izjavom: „Od ove akcije zapadno od Visle očekivali smo i mi veliko rešenje, ali mi smo računali do 22.XI sa 10—12 nemačkih divizija sa zapada... Jednom tako sebičnom savezniku ne smeju se prepustiti sopstvene trupe i zato željno očekujem momenat, kada će nam se vratiti naše 4 divizije 2. armije“. Konrad—V—542.

¹¹⁴ Korlokov — Pregled — 181.

između 5. i 4. armije, pa je naredila 27.XI Ivanovu da izvuče 3. kavkaski i polovinu 16. korpusa 4. armije i rokira ih u prostor Pjotroкова. Pored toga, uputila je Gardijski konjički korpus za ojačanje konjičkog korpusa Tumanova koji se već nalazio u tom međuprostoru. Ivanov je zbog toga izvršio pregrupisanje 4. i 9. armije i prešao s njima u odbranu. Sada su samo 3. i 8. armija nastavile nastupanje, a 8. armija je još i rokerala deo snaga prema Novom Sandecu radi zaštite boka 3. armije. Definitivnu odluku za dalje operacije Rusi su imali da donesu 29.XI na ratnom savetu u Sjedlecu, a Austro-Nemci 2.XII na konferenciji u Breslau. U Sjedlecu su Rusi došli do zaključka da se njihove trupe nalaze u vrlo teškom stanju i da je potrebna temeljna obnova vojske pre rešavajućih operacija.¹¹⁵ Pored smanjene borbene sposobnosti armija, bile su angažovane i sve strategijske rezerve sem 4. sibirskog i 13. i 15. korpusa (koji su posle Tanenberga morali biti popunjeni). Postojala su različita gledišta između Ivanova i Vrhovne komande u pogledu daljeg izvođenja operacija. Vrhovna komanda je bila za skraćivanje fronta povlačenjem ka Visli i Sanu i za zauzimanje I. Pruske pre no što se obnovi opšta ofanziva na Nemačku, dok je Ivanov tražio da i on produži ofanzivu prema austrougarskim armijama. Najzad je Vrhovna komanda odlučila da se izvrše pripreme i da se u slučaju „nužde“, ali samo po njenom naređenju, sve armije u luku Visle povuku noću 30.XI/1.XII na liniju Ilov—Tomašov—r. Nida, a odavde prema potrebi i iza Visle i Sana. No, na energičan protest Ivanova koji je prikazao u najcrnijim bojama austrougarsku vojsku, odobreno mu je, i u slučaju da se armije Severozapadnog fronta povuku, da njegove armije mogu ostati na dotadašnjim položajima i da mogu, obezbedivši svoj severni bok, nastaviti nadiranje na pravcu Krakova. Na sastanku u Breslau predsedavao je nemački car,

¹¹⁵ Popuna ljudstvom nije bila dovoljna, naročito oficirima. U nekim jedinicama nedostajalo je 70% od formacijskog. Za 1400 000 primljenih regruta u oktobru i novembru nije bilo pušaka. Krajnja oskudica u artiljerijskoj municiji svuda se osećala. Danilov—358.

a prisustvovali su: Falkenhajn, Hindenburg, Ludendorf, nadvojvoda Fridrih, Konrad i dr. Tada nisu donete nikakve nove odluke. Falkenhajn je ponova potvrdio da se, osim upućenih 7 pešadijskih divizija, ne mogu očekivati nikakva dalja pojačanja sa zapada i apelovao je na Konrada da aktivnim dejstvima veže ruske snage i tako olakša ofanzivu Makenzena.¹¹⁶

2. PRODUŽENJE OFANZIVE NEMAČKE 9. ARMIJE I LEVOG KRILA ARMIJSKE GRUPE VOJRŠ KA LOĐU I DONJOJ BZURI OD 30. NOVEMBRA DO 14. DECEMBRA

(Sk. 60)

a. Obostrano stanje, planovi i grupisanje pred početak ofanzive

Makenzen i Ruski bili su prisiljeni da obustave napade i pređu u odbranu.

Nemačka 9. armija pretrpela je u dvonedeljnim operacijama velike gubitke. Nedostatak artiljerijske municije se teško osećao. Konji su crkavali usled premorenosti i gladi. Dotur je postojao sve teži. Popuštala je i disciplina. „Mnogobrojno ljudstvo tumara iza fronta pod izgovorom da traži svoju jedinicu... U svakom pogledu se borbena vrednost trupa smanjila prema onoj prethodnih meseci“.¹¹⁷ Kod ruske 2, 5. i delova 1. armije, koje su od početka učestvovala u lodsnoj operaciji, stanje je bilo još gore. I trupe i komandanti su težili za stabilizovanjem fronta. Na zapadnom delu fronta, od Zdunske Vole do severozapadno od Lođa, obe strane su otpočele već od 19.XI sa izgradnjom položaja. Dejstva su se svela na međusobno puškaranje i artiljerijsku vatru. Na delu fronta od Strikova do Visle, gde su se nalazila nemačka dva rezervna korpusa i konjički korpus Rihthofen, ruska 1. armija, koristeći svoju brojnu nadmoćnost i neposednute međuprostore, težila je da izbije na liniju Lođ—Plock. Ovde nisu stabilizovani položaji sve do početka nove ofanzive. Nemački 1. rezervni korpus uspevao je da se održi u blizini Loviča i donje Bzure. Između

¹¹⁶ I na ovoj konferenciji Falkenhajn je predlagao da se sa po jednom nemačkom i austrougarskom divizijom preduzme diverzija u Timočku krajinu radi obezbeđenja prevoza municije iz Nemačke u Tursku što je Konrad odbio. PRAU—I—710.

¹¹⁷ SR—VI—266.

unutrašnjih krila ruske 5. i 4. odnosno nemačke 9. i austrougarske 2. armije, prostor od Zdunske Vole do severozapadno od Novo-Radomska bio je neposjednut.

Svoj plan za produženje ofanzive Makenzen je zasni-
vao na pretpostavci da prema 9. armiji (17 i po pešadij-
skih i 5 konjičkih divizija) Rusi raspolažu sa 1, 2. i 5. ar-
mijom (oko 30 pešadijskih i 8 konjičkih divizija). Uspeh
je očekivao samo na slabo posednutom, najosetljivijem
pravcu Zdunska Vola—Lask—Pabjanjice—Vola Rakova.
Konjički korpus Fromel i levo krilo armijske grupe Vojrš
(armijski odred Vojrš i austrougarska 2. armija objedi-
njeni su u „armijsku grupu Vojrš“) trebalo je da širim
obuhvatom, pravcem Pjotrokov, spreče rokiranje ruskih
snaga sa juga prema severu. Centar 9. armije (11, 17, 20.
i 25. rezervni korpus) imao je ostati u odbrani i tek se
docije uključiti u napad. Levokrilni 1. rezervni korpus,
ojačan jednom pešadijskom divizijom iz 8. armije, dobio
je zadatak da nastavi napad prema donjoj Bzuri. Posle
zauzimanja Lođa i pošto pregrupiše snage, produžio bi
nastupanje sa severa preko donje Bzure i sa zapada ka r.
Ravki. Dva korpusa, prebačena sa zapada 2. (Linzingen)
i 24. rezervni korpus (Gerok)¹¹⁸, kao i korpus Pozen,
predviđeni su za napad opštim pravcem Zdunska Vola—
Lask. Tome napadu, prema odseku Pjotrokov—Novo Ra-
domsk, trebalo je da se priključi levo krilo armijske gru-
pe Vojrš (tj. austrougarska 2. armija sastava 4, 12. i 1. ko-
njički korpus Hauer). Početak napada je određen za 30.XI.
Na ruskoj strani, sem naređenja za rokiranje 4. kavka-
skog i polovine 16. korpusa iz 4. armije i transportovanja
Gardijskog konjičkog korpusa u oblast Pjotroкова, ništa
definitivno nije predviđeno.

Vrhovna komanda nije izdala zapovest za povlačenje armija
Severozapadnog fronta i ako je 29.XI za to bila doneta načelna
odluka u Sjedlecu. Ona je to odložila dok se ne ukaže stvarna
potreba. Međutim, armije su bile obavestene o predstojećem ne-
mačkom napadu, pa su se pripremale za odbranu pa i za odstu-

¹¹⁸ Umesto jedne, 47. rezervne divizije upućene Konradu, kor-
pusu je dodeljen korpus Breslau, preformiran u „diviziju Mengeš“.

panje. U grupisanju snaga nisu nastupile nikakve bitne promene. Na nemačkoj strani su se za glavni udar u oblast Zdunska Vole prikupile samo tri pešadijske divizije, a jedna pešadijska divizija ojačala je na levom krilu 1. rezervni korpus. Ruska 1. armija privukla je neke delove 1. turkeštanskog korpusa sa desne obale Visle.

b. Tok operacija

U toku 30.XI samo su 2. i polovina 24. rezervnog korpusa preduzeli napad na glavnom pravcu. Oni su naišli na snažan otpor 19. korpusa i neznatno su ga potisli prema Lasku. Borbe su nastavljene i severno od Bzure. Na ostalom delu fronta vladalo je zatišje. Makenzen je naredio da se idućeg dana energično produži napad ka Lasku, a postepeno mu se imao priključiti i 11. korpus. U toku noći Rusi su, sa levim krilom na istoku, neprimetno odstupali. 2. korpus je 1.XII izbio bez borbi naveče ispred Laska, oba konjička korpusa južno u istu visinu, dok su susedni korpusi zaostali. Na osnovu podataka iz radio-depeša i vazdušnog izviđanja Makenzen je došao do zaključka da su ruske armije preduzele opšte odstupanje, pa je naredio da 2. i 24. rezervni korpus, koje je objedinjavao Linzingen, produže nadiranje preko Pabjanjice, susedni 11. i 17. korpusi da okruže Lođ, a levo krilo austrougarske 2. armije da izbije do Belhatova. Na levom krilu je ojačani 1. rezervni korpus, sa drugom divizijom 13. korpusa gen. Fabeka koja je upravo stigla sa zapada, imao da napadne Lovič. Očekivani rezultati su i 2.XII izostali. Rusi su se još čvrsto držali ispred Lođa. Njihovi položaji su se protezali istočno od Ljutomjerska i zapadno od Belhatova i Nove Bšeznice. Oni su uspešno odbijali sve napade između Bzure i Visle, pa i onaj koji su Linzingen i austrougarska 2. armija preduzeli 3. i 4.XII, u prisustvu cara i Falkenhajna. Rusi su čak na raznim pravcima vršili i uspešne protivnapade. Kako je istaknuto levo krilo austrougarske 2. armije prema Belhatovu ugrozio 3. kavkaski korpus, to su Linzingen i Bem Ermoli privremeno obustavili frontalne napade na pravcu Pabjanjice i Pjo-

trokova do 7.XII dok se ne pregrupišu snage. Konrad je od austrougarske 27. pešadijske divizije 1. armije i nemačke 1. gardijske rezervne divizije obrazovao korpus Galvic i uputio ga na levo krilo 2. armije. U isto vreme došlo je do zastoja u napadu i prema donjoj Bzuri. Hindenburg je tamo uputio tri pešadijske divizije (3. rezervni korpus i 25. diviziju 13. korpusa) koje su kao poslednje upućene sa zapada. U toku 5/6.XII ruska 5. i 2. armija su neprimetno odstupile na liniju Novosolna—Vola Rakova—Msurki, dok su 1. i 4. i dalje držale svoje položaje. Makenzen je istog dana nastavio nastupanje do ruskih novih položaja, gde je prešao u odbranu i izvukao 11. i 17. korpus u rezervu. Tada je odlučio da napad produži samo prema donjoj Bzuri gde je kao pojačanje uputio od Lođa i 17. korpus. Cilj ovog napada bio je: „Potući neprijatelja na levoj obali Bzure, a potom produžiti snažno ofanzivu sa desne obale Bzure na jug sa jakom zaštitom prema Varšavi“. Čim je 8.XII obavešten da Rusi rokiraju snage s juga na sever, izmenio je odluku i naredio da cela 9. armija i levo krilo armijske grupe Vojrš (tj. austrougarska 2. armija) preduzmu 10.XII opšti napad ka Bzuri, Ravki i Pilici. Posle napuštanja Lođa i retko uspelog povlačenja 2. i 5. armije iza r. Mjazge, veliki knez je oklevao da izda Ruskom zapovest za povlačenje na liniju Ilov—Tomašov iako se još u Sjedlecu načelno na to odlučio. Pod sugestijom Žofra¹¹⁹ i zbog povoljnog razvoja operacija Jugozapadnog fronta, verovao je da će izbeći pozicijski rat i da će se rat brzo završiti čemu je težio. Tada je i smenio komandante 1. i 2. armije, Renenkampa i Šajdemana, zbog propusta kod Bžezinija i postavio na njihova mesta Litvinova i Smirnova. 1. i 2. armiji je poslao pojačanja iz 10. i 4. armije, a granicu 4. i 5. armije pomerio je do Tomašova. Tako je u luku Visle koncentrisao oko 30 pešadijskih divizija, tj. preko $\frac{1}{3}$ više od nemačke 9. armije. Od jedinica je zahtevao da već tu pruže energičan otpor. Od 6. do 9.XII Nemci su samo na donjoj Bzuri vršili žestoke napade. Njihov napad je uko-

¹¹⁹ Paleolog—I—224.

čen već na severnoj obali Bzure na liniji Ilov—Bendov—Zduni. I opšti napad 9. armije od 10. do 14.XII je odbijen i samo joj je 14.XII uspelo da sa 7 pešadijskih divizija, uz artiljerijsku podršku, potisne Ruse na uzanom odseku severoistočno od Loviča. Pa i tu su se Rusi zadržali na položajima na oko 10 km ispred Bzure. Time je iscrpena napadna sposobnost 9. armije. Ona je zapala u tešku krizu, jer je ostala bez rezervi, a ojačanja nije mogla da očekuje. Njen levi bok na pravcima Plock—Novogeorgijevsk štitila je samo Visla i slabe snage na njenoj desnoj obali. Pored toga, ona je morala da uputi i 8. armiji neke svoje jedinice. Baš u takvoj situaciji ruska Vrhovna komanda, na konferenciji 13.XII u Brest Litovsku, usled pogoršanja situacije Jugozapadnog fronta, donela je odluku da u luku Visle i zapadnoj Galiciji izvrši opšte povlačenje fronta.

3. OPERACIJE U ZAPADNOJ GALICIJI I NA KARPATIMA OD 30.XI DO 13.XII

(Sk. 60, 61)

Na odseku Jugozapadnog i austrougarskog fronta na pravcu Krakova, severno od Visle, Ivanov je odustao krajem novembra od pokušaja da unutrašnjim krilima 3. i 9. armije zauzme tvrđavu Krakov, a Konrad da sa 1. armijom na raznim mestima pokušava proboje fronta. Ruska 4. armija i armijska grupa Vojrš morale su proširiti frontove oko 50 km severno od Varte i sa svojim severnim krilima učestvovati u operacijama kod Lođa i prema Pjotrokovu. Na ostalom delu fronta, severno od Visle, obe strane prešle su u odbranu koja je sve više dobivala pozicijski karakter. Odavde su oduzimate snage radi ojačanja susednih armija, kako na pravcu Lođa tako i južno od Visle na pravcu Krakova gde su ruska 3. i austrougarska 4. armija nastavile bez prekida novembarske operacije. One su se u početku ograničile na neposredni prostor južno od Visle, ali su se uskoro naglo proširile prema jugoistoku i u svom daljem razvoju obuhvatile rusku 8. i austrougarsku 3. armiju na Karpatima.

a. Bitka kod Limanova — Lapanova od 1. do 13. XII

Da bi 3. armija što pre zauzela Krakov, Dimitrov je 30.XI rasporedio armiju za napad: 10. i 21. korpus severno od Visle prema severoistočnom pojasu tvrđave, 11. i 9. južno od Visle na liniji Vjelička—Višnjova, a tri konjičke divizije za zaštitu levog boka zapadno od s. Dobra. Za protivnapad južno od Visle nadvojvoda Jozef Ferdinand ojačao je tvrđavu Krakov jednom pešadijskom divizijom, a položaje Ljubičića južno od Visle sa dva (17. i 11.) korpusa radi vezivanja ruskog 11. i 9. korpusa. Zatim je prebacio sa leve obale Visle, kroz Krakov u prostor Habovka—Mšana Dl. — Jordanov ojačani 14. korpus (tri austrougarske, jednu nemačku pešadijsku i četiri konjičke divizije) sa zadatkom da odatle 3.XII preduzme napad pravcem Bohnija u bok i pozadinu 3. armije. Istočna krila ruske 5. i austrougarske 4. bila su odvojena od zapadnih krila susednih armija (ruske 8. i austrougarske 3) gotovo neposrednutim prostorom od nekih 100 km između Limanove i Bartfelda. Kroz ovaj prostor vodio je važan pravac preko Novog Sandeca u bok i pozadinu kako ruske 3. tako i austrougarske 4. armije. Ivanov je ovu opasnost blagovremeno i ozbiljno shvatio te je već krajem novembra obustavio nadiranje 8. armije na jug preko Karpata i uputio Brusilova da jakim snagama preko Novog Sandeca sadejstvuje 3. armiji. Brusilov je odmah rokirao 8. i 24. korpus iz oblasti Vola Mihova—Mezelaborc u prostor Novi Sandec—Gorlice. Naprotiv austrougarska 3. armija, posle poraza i pod pritiskom slabih ruskih snaga, očekivala je još 5.XII da će Brusilov nastaviti ofanzivu i pripremala se za dalje odstupanje na jug čak na položaje Eperješ—Kašau. Konrad je naredio da komandanti 4. i 3. armije obustave odstupanje i ukazao im na opasnost sa pravca Novi Sandec za napad 3. armije, koji je smatrao „poslednjom mogućnošću da se uopšte dođe do nekog uspeha“.¹²⁰ No oni su uputili tamo samo slabe snage — Borojević odred Surmaj (dve peša-

¹²⁰ SR—VI—303.

dijske i jednu konjičku diviziju), pa i to dockan, tako da se nisu mogle probiti u taj prostor. Južno od Krakova ruski 11. i 9. korpus su od 1.XII vršili frontalan pritisak na položaje Ljubičića. Komandant 4. armije, nadvojvoda Jozef Ferdinand, uputio je ojačani 14. korpus gen. Rota na južno krilo, a konjički korpus prema Limanovi radi zaštite boka. Rot je potisnuo rusku konjicu preko Timbarka i skrenuo na severoistok, opštim pravcem na Bohinju, radi dejstva u ruski levi bok i pozadinu. Ljubičić je trebalo da ostane u odbrani dok pred njim ne oslabi ruski otpor usled ovog bočnog dejstva. Rot je 4.XII, bez većeg otpora, zašao u ruski levi bok, ali idućeg dana Rusi su preduzeli žestoke protivnapade i ukočili njegovo dalje napredovanje. Konrad i Borojević obavješteni su toga dana da je 8. korpus 8. armije stigao u Novi Sandec i da je 10. korpus rokiran preko Visle na jug. Sada im je postalo sasvim jasno da Rusi teže da opštim pravcem Novi Sandec—Habovka napadnu bok i pozadinu 4. armije. Zbog toga je Konrad odmah naredio da i 3. armija pređe u napad, a pojačao je desno krilo 4. armije 6. korpusom i jednom pešadijskom divizijom iz 1. armije. Nadvojvoda je uputio Krakovsku mobilnu rezervu i ojačao 14. korpus jednom i po pešadijskom divizijom sa centralnog odseka za produženje bočnog napada. Od 7.XII bitka je postajala sve žešća. Dimitrov je postepeno povlačio svoje istureno desno krilo istočno od linije Gdov—Grabov, a južnije je uveo u borbu delove 8. i 10. korpusa. Napadi i protivnapadi na odseku Lapanov—Rajbrot stalno su se smenjivali. Konrad je ponovo uputio jednu i po pešadijsku diviziju iz 1. armije na desno krilo 4. armije. U toku 8.XII austrougarski 17. korpus prisiljen je na odbranu. Posle ogorčenih borbi Rotovo levo krilo prešlo je kod Lapanova r. Stradomku, ali se prema odseku Rajbrot—Limanova pojačao ruski pritisak. Iz uhvaćenih radio-depeša komandant 4. armije saznao je da se preko Visle na jug, pored 10, rokirao i 21. korpus, a stigao je pored 8. još i 24. korpus 8. armije kod Gromnika. Situacija 4. armije izgledala mu je vrlo kritična, a naročito što se levo krilo 3. armije nije još moglo probiti do

Novog Sandeca. I pored toga, idućeg dana napad je u centru nastavljen i zauzeti su važni položaji kod Sobolova i Rajbrota. Zbog toga je rusko desno krilo 3. armije otpočelo noću 9/10.XII sa povlačenjem. Ali Dimitrov je 10.XII sa svim snagama između Visle i Lapanova izvršio iznenađujuć snazan protivnapad sa težištem na pravcu Bohnija—Lapanov. Njime je centar 4. armije odbačen delom u neredu preko r. Stradomke, dok su joj se krila uglavnom održala. Rusi su se zadržali ispred Stradomke i nisu iskoristili postignuti uspeh. Konrad je ponovo ojačao 4. armiju 18. korpusom (do sada korpus Čurčentaler) iz 1. armije. 4. armija je 11.XII prešla u odbranu očekujući pojačanja i napad 3. armije.

Nastupanje 3. armije glavnim snagama otpočelo je tek 8.XII, jer se moralo izvršiti pregrupisanje i obezbediti istočni bok, gde je grupa Ek vršila jak pritisak. Brusilov je toga dana ostavio na pravcu Bartfelda samo po jednu pešadijsku i konjičku diviziju, a uputio je i 12. korpus ka Novom Sandecu i ubrzao pokret 8. i 24. korpusa. Ruske zaštitnice su uspešno zadržavale 3. armiju koja je tek 9.XII naveče izbila sa 9, 3. i 7. korpusom na liniju Zborov—Stropko, sa odredom Surmaj na oko 20 km jugoistočno od Novog Sandeca, a sa odredom Krautvald na oko 15 km južno od Mezelaborca. Da bi olakšala ovo nastupanje posada tvrđave Pšemisl, sa oko 20 bataljona i 15 baterija mobilne rezerve, izvršila je 9.XII ispad na jugozapadnom sektoru i doprla do glavnog opsadnog položaja. Ona se 10.XII vratila na tvrđavski odbrambeni položaj. Sporo napredovanje 3. armije izazvalo je u Vrhovnoj komandi krajnju zabrinutost za sudbinu 4. armije. Ona je naredila Borojeviću da 10.XII bezuslovno zauzme Novi Sandec, prodre preko drumova Gribov—Dukla i napadne ruske snage koje su nastupale od Krasna za Jaslo. Borojević nije mogao da sa odredom Surmaj, ojačanim jednom pešadijskom divizijom, zauzme 10. Novi Sandec koji je branila ruska jedna i po pešadijska divizija, niti su njegovi korpusi dostigli postavljene cilje.

Već noću 10/11.XII ruska 3. armija nastavila je napad na celom frontu. Pridošli 8. korpus nalazio se istočno na odseku od Limanove do južno od Rajbrota. Na tom odseku je 4. armija uspela da koncentriše oko pet pešadijskih i dve konjičke divizije i da, uz manji gubitak zemljišta s obe strane Limanove, zadrži svoje položaje. Na ostalom frontu ruski napadi nisu imali uspeha. Kod Novog Sandeca ojačao je ruski 24. korpus posadu i ona je odbila napade ojačanog odreda Surmaj. Ostali korpusi Borojevića vidno su napredovali tog dana i uspeali da se probiju preko grebena Karpata do linije Gorlice—Dukla—Meze-laborc. Time su ugrozili duboku pozadinu ruske 3. pa i 8. armije. U toku 11/12.XII povukao se 8. korpus na položaje Rajbrot—Vitavice, a 12.XII su Rusi napustili i Novi Sandec. Tako su se sastavili frontovi 4. i 3. armije. Ivanov je bio prinuđen da 12.XII povuče 8. armiju ka liniji Zakličin—Ciežkovice—Bječ—Zmigrod—Rimanov—Bukovsko. Pokušaj 4. i 3. armije da 12. i 13.XII iskoriste postignute uspehe onemogućen je. Dimitrov je toga dana zadržao svoju armiju zapadno i jugozapadno od Bohnije i sa njom je preduzimao i napade. Ispred novih položaja 8. korpusa protivnik se nije pojavljivao, a 8. armija je odstupala pod zaštitom svojih zaštitnica ka određenoj liniji. Tako su se odstupanjem i porazom Rusa završile 14-dnevne teške borbe. Konradova nada da će, pošto je postigao povoljnu operativnu situaciju naneti protivniku odsudne udare, nije se ostvarila, jer njegove armije nisu za to imale snage.

Na frontu istočno od Užok-sedla do Černovice vodile su se u to vreme žive borbe između ojačane Dnjestarske grupe (oko 70 000 ljudi) i armijskog odreda Pflancer Baltina (ojačan mađarskim teritorijalnim trupama i poljskim legionarskim jedinicama).¹²¹ Pflancer se morao povući iza grebena Karpata, ali je uspeo da se održi severno od Munkača, Husta, Marmaroš Sigeta i sačuva važnu žele-

¹²¹ Poljska legija Pilsudskog nalazila se tada u sastavu austro-ugarske 4. armije, a ona gen. Halera kod Pflancera.

zničku prugu prema Bukovini. Ovi naizgled mali i beznačajni uspesi imali su velikog uticaja na buduće austro-ugarske planove.

b. Osvrt na bitku kod Limanova—Lapanova

Krajem novembra se austrougarska vojska na istočnom frontu našla u najtežoj situaciji. Njene tri armije (4, 1. i 2.) bile su angažovane severno od Visle za odbranu nemačke Šlezije. Samo 3. armija je ostavljena u Karpatima. Slabe snage 4. armije nalazile su se u zapadnoj Galiciji radi zaštite pravaca prema Beču i Mađarskoj od nadmoćnijih snaga ruske 3, 8. i 11. armije. 9. armija teško je mogla ukočiti Brusilovljev prodor u gornju Mađarsku.¹²² Sa srpskog fronta nisu se tada mogle izvlačiti snage pošto je kolubarska bitka ušla u rešavajuću fazu. Konrad se nalazio pred dilemom da li da koncentriše glavne snage za odbranu pravca ka Beču ili Budimpešti. Uspeh Dimitrova od Krakova na zapad ugrožavao je bok i pozadinu celog fronta severno od Visle, olakšavao ruskoj 9. i 4. armiji prelazak u ofanzivu i dovodio u pitanje produženje ofanzive nemačke 9. armije. Njen povoljan ishod mogao je imati uticaja na situaciju 4. armije, kojoj je silom okolnosti morao postaviti rizičan ali neophodan zadatak da rokiranjem ispred neprijateljskog fronta zaštititi pravac južno od Krakova. To je bio jedan od presudnih razloga što je za Konrada bio važniji pravac prema Beču. On i ceo svet očekivali su siguran, skori i veliki austrijski uspeh u kolubarskoj bici. To bi potpuno izmenilo vojnu i političku situaciju. Tada bi se snage iz Srbije mogle brzo prebaciti za ojačanje 3. armije i za snažnu protivofanzivu iz Mađarske. Od 5. do 9. XII, baš kada se 4. armija nalazila u teškoj krizi, pomoć 3. armije bila joj je više nego problematična, a izgledi na veliki uspeh Makenzenove ofanzive nikakvi.

¹²² Mađarska vlada je to osećala i stalno protestovala protiv slabljenja Karpatskog fronta. Konrad—V—660.

Baš tada su i Srbi potpuno potukli Poćorekove armije i izgledi na uspeh kod Limanova—Lapanova bili su tako mali da se Konrad nosio mišlju da povuče svoje severne armije ka Dunavu za odbranu Beča i Budimpešte.¹²³ Međutim, on se grčevito držao ove bitke i kao nekim „čudom“ dobio ju je. Rusi su se povukli iz zapadne Galicije, sa Karpata, pa i sa Bzure i Mjazge i umesto da nemačka 9. armija izvlači austrougarsku 4. armiju desilo se obratno. U rešavajućoj fazi ove bitke učestvovalo je sa svake strane oko nekih 13 pešadijskih i 4 konjičke divizije sa po 100 000 pušaka. Gubici su nepoznati, jer se nije na njih ni obraćala pažnja. Oni su svakako iznosili polovinu brojnog stanja. Austrougarska vojna istorija smatra da je ta pobeda uveliko otklonila slom monarhije.

Stvarno, da do nje nije došlo, s pravom se postavlja pitanje da li bi poražene armije bile u stanju da odbrane Beč i Budimpeštu, jer je i narod, naročito u Češkoj i Hrvatskoj, bio protiv produženja bezizglednog rata. Car Franc Jozef i njegovi doglavnici shvatali su odmah njen značaj.

Postavlja se pitanje zašto su Rusi, čije su trupe ovde bile nadmoćnije od protivničkih, olako ispustili konačnu pobedu iz ruku. Objašnjenje se može naći u tome što je još u Sjedlecu Vrhovna komanda bila protiv ofanzive Ivanova, pa je iskoristila prvu priliku da je obustavi, utoliko pre što je Ruski stalno tražio da se njegov front povuče iza Bzure, Rave, Pilice ka Visli. Bitka kod Limanova—Lapanova je jedna od najdinamičnijih bitki celog rata. Uporne odbrane, proboji, krilni, bočni, obilazni napadi neprestano se smenjuju. U operativnom pogledu u njoj se došlo do saznanja koliki značaj ima taj prostor, gde će kroz 6 meseci pasti odluka u bici kod Gorlice koja predstavlja najveću prekretnicu celog fronta.¹²⁴

¹²³ PRAU—VI—304.

¹²⁴ U vojnoj literaturi većinom se olako prelazi preko ove bitke i prenebregavaju se ne samo njene taktičke osobenosti, nego i njene operative posledice, a pre svega njen strategijsko-politički značaj. Tako, npr. Zajončkovski — 240 — iznosi je u 6—7 redaka, dok boju kod Stalupenena u I. Pruskoj 18.VIII, gde je učestvovala

IV DOGAĐAJI DO KRAJA DECEMBRA

(Sk. 60, 61)

1. RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA

Povlačenjem 1, 2. i 5. armije iza Bzure i Ravke, a armija Jugozapadnog fronta na uže položaje, veliki knez je želeo da dobije snage za ojačanje 10. armije u I. Pruskoj i 8. na Karpatima. Tek kada se armije popune, ponovo bi preduzele opštu ofanzivu.¹²⁵ Shodno tomé Ivanov je predvideo za 14.XII početak povlačenja: 4. i 9. armije na liniju Tomašov (na Pilici) — tok Nide, a 3. ka Dunajecu i Bjali. Brusilov je sa 8. armijom imao da spreči nadiranje austrougarske 3. armije ka liniji Tarnov—Jaroslav i pripremi protivofanzivu na Karpate, koju je 11. armija, pored blokade Pšemisla, imala da štiti i podržava. Konrad se 15.XII ujutro uverio da se ceo ruski front od Zakličina do Visle nalazi u povlačenju. Još nije znao da li se Rusi povlače iza Sana ili će se zadržati zapadno od njega, pa nije doneo nikakvu odluku. Nameravao je da iskoristi bočni položaj 3. armije da napadne Ruse pre no što se povuku iza Sana. U tom cilju 4. armija bi nastupala za ruskom 3. armijom, a 3. bi produžila energično nastupanje ka liniji Tarnov—Žešov. Sumnjao je da će 3. armija moći da to izvede, pa je nameravao da je 16.XII ojača 10. korpusom 1. armije koji je već 17.XII otpočeo prebacivanje za Mezolaborc. Hindenburg je tek 16.XII saznao od Konrada za povlačenje Rusa. Oni su se odmah sporazumeli da treba težiti da se Rusi potuku još zapadno od Visle i Sana. Radi toga je naređeno da severno krilo 9. armije energično nadire ka liniji Konjuški—Skjernjevice—Varšava, a austrougarska 4. i 3. ka severoistoku.

samo 1 nemački korpus, posvećuje 1 stranu i 1 skicu. Korda, Ente ne navode ni jedno ime, dok Bidu, koji je rat prikazivao prema novim izvorima, gotovo joj daje mesta koliko i bici kod Tanenberga.

¹²⁵ Danilov — 383.

2. OPERACIJE U ZAPADNOJ POLJSKOJ

Da bi olakšale povlačenje, 1, 2. i 5. armija nastavile su i 16.XII sa napadima. Pred 9. armijom, i pored dobivenih podataka o opštem povlačenju Rusa, nije popuštao ruski otpor. Tek ujutru 17.XII ustanovljeno je da su se Rusi neopaženo povukli iza Bzure i Ravke. Precenjujući dosadanje uspehe svoje armije, Makenzen je pretpostavljao da će se Rusi povući iza Visle i preduzeo je odmah, na celom frontu, „energično“ gonjenje. Verovao je da će tako sprečiti Ruse da organizuju odbranu ispred reke, da će ih rastrojiti i nabaciti na Vislu. To bi, prema njegovom i Falkenhajnovom ubeđenju, bez angažovanja nemačkih snaga sa zapada, trebalo da dovede do rešenja na istočnom frontu. Ruske armije su se u redu povukle i sredile za odbranu iza Bzure i Ravke do Novog Mjaste. Na tim položajima Makenzen je već od 21.XII na raznim pravcima i na razne načine preduzimao napade, ali bez rezultata. Međutim, ti napadi su potpuno iscrpli 9. armiju pa je krajem meseca Hindenburg, protivno želji Falkenhajna, naredio Makenzenu da pređe u odbranu.

Hindenburg nije prihvatio ni sugestiju Falkenhajna da prebaci delove 9. armije na desnu obalu Visle i da odatle preduzme ofanzivu na jug, jer nije bio dovoljno jak za ovakav poduhvat. Hindenburg je ponova tražio snage sa zapada, što je Falkenhajn odbio, iako je raspolagao podacima „o stalnom porastu rastrojstva ruskih armija i ratnoj prezamorenosti ruskog naroda“, a priželjkivao je da s njima sklopi separadni mir.

Odstupanje ruske 4. i 9. armije otpočelo je 14.XII. Austrougarska 1. armija i armijski odred Vojrš preduzeli su odmah gonjenje, koje su sprečile ruske zaštitnice tako da su se ovi od 18.XII našli pred frontom 4. i 9. armije na liniji Tomašov—r. Nida. Do kraja decembra Vojrš i Dankl neprekidno su pokušavali da izvrše prodor položaja. Uspeli su samo da potisnu unutrašnja krila 5. i 4. armije desetak kilometara istočno od Pilice na pravcu Tomašova i Honska. Do kraja godine i ovde se prešlo u odbranu i tako se postepeno ceo front u luku Visle stabilizovao.

3. OPERACIJE U GALICIJI I NA KARPATIMA

a. Austrougarska ofanziva od 15. do 20. decembra

U drugoj polovini decembra Ivanov je nastojao da napusti što manje osvojenog zemljišta i da što pre nastavi napad. Posle pregrupisavanja doveo je 3. i 8. armiju na donji Dunajec i postavio jake snage prema bočnim pravcima Novi Sandec, Gribov, Gorlice, Jaslo kako bi sprečio prodor neprijatelja u međuprostore armija. Povijanjem fronta 8. armije severno od linije Jaslo—Krosno i uspostavljanjem neposredne veze sa 11. armijom zatvorio je pravce između Visloke i Sana ka Djebici i Žešovu. Zato je Konrad već 17.XII bio uveren da Rusi ne nameravaju da odstupe ni iza Visle ni Sana. Smatrao je da je za to potrebno energično produženje bočnih napada 9. i austrougarske 4. i 3. armije. Zbog toga je naredio da 4. i levo krilo 3. armije produže 18.XII nadiranje opštim pravcem Tarnov—Žešov. Dotle se desno krilo 3. armije, koje je ojačao sa 2 korpusa 1. armije (10. i 18), trebalo pripremiti za široki obuhvat iz doline r. Unga i Laborce ka severoistoku. Verovao je da će tako sa Karpata ugroziti Rusima pozadinu i prinuditi ih na odstupanje iza Sana. Od 18. do 20.XII je 4. armija preduzimala bezuspešne napade na pravcu Tarnov, dok je desno krilo 3. armije izbilo do 20.XII uz velike gubitke na liniju Sanok—Krosno—Jasle—Tuhov, gde je armija bila primorana da pređe u odbranu.

Na sastanku 19.XII u Opelnu, Falkenhajn je izložio nameru da posle izbijanja 9. armije na Vislu prekine ofanzivu na istočnom frontu i da prebaci snage na zapadni front, gde će u februaru preduzeti opštu ofanzivu. Na to se Konrad odlučio da armijska grupa Vojrš, 1, 4. i levo krilo 3. armije pređu u odbranu, da iz njih izvuče snage i prikupi iza desnog krila 3. armije i da sa njima produži napade. Računao je da će tako primorati Ruse da odstupe iza Sana, da napuste Pšemisl, i da onda pređe u pozicijski rat, na prostoru gde bi bio siguran za pravce ka Beču i Budimpešti.

b. Ruska protivofanziva od 21. do 31. decembra

Tek što su otpočela pomeranja austrougarskih snaga prema desnom krilu 3. armije, Ivanov je 21.XII preduzeo protivofanzivu i poremetio sve Konradove planove.¹²⁶ Šest ruskih korpusa (21, Kombinovani, 10, 24, 12. i 8) prešlo je u napad, od ušća Biale do Krosna na unutrašnja krila austrougarske 4. i 3. armije. Na ostalom frontu preduzeti su pomoćni i demonstrativni napadi. Ivanov je težio da probije protivnički front između gornje Biale i gornje Visloke opštim pravcem Novi Sandec i odbaci protivnika preko grebena Karpata. Na glavnom pravcu napada neprekidno su trajale ogorčene borbe. Austrougarske jedinice ubacivane su u borbu naročito na pravcima Gromnik—Gorlice radi protivnapada. Protivnici su tu bili koncentrisali na 20 km širokom teškoprolaznom zemljištu nekih 10 divizija. Dok su još vođene borbe na prvim položajima, ruski centar je do 23.XII napredovao preko Jasla i Krosna ka grebenu Karpata do s. Zmigrod i s. Dukla. Na desnom krilu 3. armije su grupa Krautvald i levo krilo armijskog odreda Pflancer Baltin uspeli pravcima Lisko—Sanok i Užok-sedlo da potisnu slabe ruske snage ka gornjem Sanu. Ovo je podstaklo Konrada da ovde sa već upućena dva korpusa (10, 18), koji su imali da se iskrcaju do 27.XII i ispadom posade Pšemisla izvede manevar od Sanoka preko Rimanova u bok i pozadinu ruskog fronta na Karpatima. Međutim, prodor ruskog centra prema Dukla-sedlu primorao je Borojevića da počesno angažuje korpus u napadu pa je 28.XII odbijen i napad desnog krila. Time je Ivanov postigao svoj prvi cilj. Naredio je 27.XII da se 3. i 8. armija zadrže na liniji Dunajec—Biala—Gribov—Gorlice—Zmigrod—s. Dukla—Sanok—Lisko radi odmora i popune i da 11. armija preduzme odsudni napad na Pšemisla. Borojevićeva 3. armija, čije je brojno stanje opalo na svega 40 000 boraca, povlačila se ka liniji Čizna—Mezelaborc—Bartfeld ostavljajući zaštitnice na grebenu Karpata. Od 28. do 31.XII postepeno

¹²⁶ To je bio uvod u operacije koje su imale veliki uticaj na ceo istočni front.

je nastupilo zatišje i na frontu južno od Visle. Samo je na južnim krilima ruske 3. i austrougarske 4. armije, jugozapadno od Tarnova do Gorlica, Dimitrov, po naređenju Ivanova, izvodio napade sa većim snagama prema Gromniku i Gorlicu da bi zauzeo važan komunikacijski čvor Gribov i otvorio pravac ka Novom Sandecu. Konrad je tu ubacivao nove snage iz 1. armije i angažovao brojnu civilnu radnu snagu za izgradnju uzastopnih položaja. Danju i noću vođeni su krvavi napadi i protivnapadi, bez obzira na snežne mećave i močvarno zemljište sve dok Rusi nisu uspeli da noću 30/31.XII zauzmu Gorlice i potisnu austrougarske snage na liniju Lužna—Rihvald, gde su se iscrpene i izmešane mogle privremeno zadržati i srediti.

C. BALKANSKO RATIŠTE

I OPERACIJE NA SRPSKO-CRNOGORSKO-AUSTROUGARSKOM FRONTU OD 6. SEPTEMBRA DO 12. NOVEMBRA

(Sk. 62, 63)

1. RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA

Posle pobede na Ceru ruska Vrhovna komanda podržavana od francuske, tražila je da srpska vojska preduzme ofanzivu preko granice radi rasterećenja ruskog fronta. Srpska Vrhovna komanda i sama je to bila odlučila, samo je nameravala da glavnim snagama preduzme ofanzivu nešto docnije. No, na sugestiju ruske Vrhovne komande i svoje vlade i obaveštena da neprijatelj odvlači snage iz Srema u Galiciju, a pomera ih sa gornje Drine prema donjoj Drini, rešila je da što pre uputi I armiju u Srem, Užičku vojsku i crnogorske snage preko gornje Drine u Bosnu, a glavne snage zadrži privremeno iza donje i srednje Drine u odbrani i da sa njima u povoljnom trenutku pređe u ofanzivu.

Posle povlačenja iza graničnih reka Balkanskoj vojsci oduzet je 4. korpus. Ona je dobila zadatak da spreči nadiranje Srba u unutrašnjost monarhije prvenstveno ka

Budimpešti. Poćorek je već 25.VIII rešio da taj zadatak reši ofanzivno. Njegov plan je bio da do 4.IX prikupi 5. i 6. armiju u severoistočnoj Bosni i da sa njima preduzme frontalni napad preko donje Drine na istok, a prema potrebi i levim krilom severno od Save. Cilj mu je bio da spreči srpsko nadiranje preko Save i Dunava.¹²⁷ Frontalni napad će olakšati dejstvom ma i slabijih delova iz Srema i od Vlasenice ka Krupnju i Peckoj. Mirio se sa mogućnošću da privremeno prepusti jugoistočni deo Bosne i južnu Hercegovinu protivniku. Da bi nadoknadio jedinice koje je uputio na Ruski front, popunio je sve jedinice, obezbedio im stalno popunjavanje i u toku predstojećih borbi i preduzeo mere za formiranje novih „operativnih“ sastava.

Krajem avgusta i početkom septembra obe strane vršile su užurbano pregrupisanje za predstojeće operacije i 5.IX zauzele su početne rasporede.¹²⁸

Raspored srpske vojske 5/6.IX: I. armija — gen. Bojović — tri pešadijske divizije (Dunavska I, II, Sumadijska I poziva), Konjička divizija, 1 slabiji odred na odseku Obrenovac — Šabac; II. armija — gen. Stepa Stepanović — četiri divizije (Timočka I, II, Moravska I poziva i Kombinovana) na odseku Šabac—Lešnica; III. armija — gen. Jurišić—Sturm — tri divizije (Drinska I, II Moravska II poziva) u naslonu na jug do Ljubovije; Užička vojska — gen. Božanović — jedna divizija (Šumadijska II poziva), Linski odred (jačine oko jedne divizije) dalje na jug do r. Lima. U Sandžaku su se prikupljale crnogorske snage (dve trećine ukupnih) kao Crnogorska ofanzivna grupa sa Sandžačkom vojskom prema Goraždi, a Drinskim odredom prema Foči.

Armije su dobile zadatak: I armija da noću 5/6.IX pređe Savu na svom odseku, nastupa na liniju Ruma—Mitrovica, ovlada Sremom, odbaci neprijateljske snage na koje naiđe na sever; II i III armija da spreče na dodeljenim odsecima neprijatelju prelazak Drine i Save i da se

¹²⁷ Konrad je bio u početku protiv ove ofanzive, ali pod pritiskom Ministarstva spoljnih poslova da se izgleda štetne posledice poraza na Ceru u odnosu na Bugarsku, pristao je na nju s tim da se ofanziva preduzme „sa prikupljenim snagama na jednom mestu“.

¹²⁸ Pojedini delovi s obe strane prispeli su docnije na svoje početne odseke.

pripreme za potpunu protivofanzivu, a II armija još i da sadejstvuje I armiji, upućujući svoju desnokrillnu diviziju (Timočku I poziva) na levu obalu Save na područje Srem. Mitrovice; Užička vojska, Sandžačka vojska i Drinski odred da 6.IX preduzmu ofanzivu ka Sarajevu. Istočno od Kolubare ostavljeni su iza Save i Dunava, kod Beograda — *Odbrana Beograda*, a na području ušća V. Morave Braničevski odred. Oboje su bili jačine do slabije pešadijske divizije. Na crnogorskom frontu prema Hercegovini i Boki Kotorskoj oslabljen je Hercegovački odred jer su snage koje su mu oduzete upućene u Drinski odred. Inače, obostrani raspored snaga ostao je uglavnom nepromenjen. Balkanska vojska privodila je kraju prikupljanje za prelazak Drine i Save.

Raspored Balkanske vojske 5/6: 5. armija — gen. Frank — (8. i 13. korpus), na odseku s. Rača—s. Janja, jedna (29. pešadijska) divizija severoistočno od Srem. Mitrovice; 6. armija — gen. Poćorek (15. i 16. korpus) dalje na jug do Vlasenice i Srebrenice. Prema gornjoj Drini nalazila se samo 8. brdska brigada, a duž Save i Dunava landšturmske jedinice sa polovinom 7. divizije kao mobilnom rezervom oko Zemuna.

Glavni napad imale su da preduzmu 5. i 6. armija preko Drine od s. Rače do Zvornika, dok su 16. korpus od Vlasenice ka Krupnju i 29. pešadijska divizija sa severa preko Jarka imali da ga olakšaju. Protivničke snage bile su približno jednake (oko 250 000 ljudi). Međutim, za početni raspored srpsko-crnogorske snage bile su nesrazmerno jače na krilima, a Poćorek je na glavnom pravcu obezbedio brojnu nadmoćnost od nekih 40 bataljona.

2. BITKA NA DRINI OD 6. SEPTEMBRA DO 11. NOVEMBRA¹²⁹

(Sk. 62, 63)

Ovde su se od početka septembra razvile složene i krvave borbe koje su trajale preko 2 meseca. Glavne operacije vođene su na preko 70 km širokom frontu donje

¹²⁹ Za ovu operaciju upotrebljava se u vojnoj literaturi i naziv „druga austrougarska ofanziva preko Drine i Save“.

i srednje Drine, a pomoćne u Sremu i istočnoj Bosni. Ove pomoćne su bile čas u tešnjoj čas u široj operativnoj i taktičkoj vezi sa glavnim.¹³⁰

a. Operacije za ovladavanje graničnim rekama od 6. do 14. septembra

U Sremu je I armija preduzela ofanzivu 5/6.IX, prešla Savu na odseku između r. Dobrave i Kolubare i, ne nailazeći na ozbiljniji otpor, sredila se do 6/7.IX za nastupanje na širem mostobranu sa svim jedinicama, sem Dunavske divizije II poziva, koja se nalazila još u pokretu od Požarevca ka Obrenovcu. Timočka divizija I poziva II armije nije izvršila prelazak Save kod Čevrntije blizu Srem. Mitrovice, jer ga je preduzela na brzu ruku i bez pripreme. Neprijatelj ju je napao i odbacio na desnu obalu uz osetne gubitke, gde je ostala u odbrani. Do 11.IX uveče I armija potisla je neprijatelja, jačine oko dve pešadijske divizije, na liniju Jarak—Stara Pazova. S obzirom na događaje na glavnom pravcu, Vrhovna komanda se rešila da I armiju povuče iz Srema na desnu obalu Save što je ona postepeno i bez osetnog ometanja izvršila do 14.IX.

Usled zadocnjenja 5. i 6. armija otpočele su tek 8.IX prelazak Drine. Srpska II armija onemogućila je prelazak 5. armiji preko Drine i nanela joj gubitke od nekih 4500 ljudi. Naprotiv, 6. armija naišla je na slabije delove III armije, prešla je Drinu na širokom frontu južno od Zvornika do Ljubovije bez većih gubitaka i odmah preduzela nastupanje prema Gučevu, Boranji, Jagodnji, Sokolskoj pl. što predstavlja vododelnicu između Drine i Jadra. U stvari, to je bila glavna linija otpora protiv nadiranja od Drine ka dolini Jadra i u bok fronta na donjoj Drini. Od 9. do 12.IX su 6. i III armija, poslednja ojačana delom snaga II armije i Užičke vojske, vodile ogorčene borbe oko ovih grebena. Protivnik je uspeo da

¹³⁰ Radi lakšeg uočavanja međusobnog odnosa i uticaja izložiće se razvoj operacije na sva 3 pravca uporedno i u kraćim vremenskim razmacima.

ovlada većim delom grebena, pa je Putnik odlučio da povuče I armiju iz Srema i obustavi, do daljeg, nastupanje Užičke vojske. On je nameravao da pregrupiše snage kako bi na pravcima Zavlaka—Krupanj i Pecka—Ljubovija prikupio I armiju (3—4 divizije) za protivofanzivu sa težištem na desnom krilu 6. armije. Njoj je u zgodnom trenutku trebalo priključiti i III armiju. Dok je na srpskoj strani vršeno pregrupisavanje, 6. armija je produžila napade, a 5. armija je uspela da 13.IX sa po jednom divizijom pređe Drinu između Lešnice i Loznice i Savu severno od s. Rače i da se održe. Ovi uspesi i obaveštenje o povlačenju Srba iz Srema naveli su Poćoreka da od trupa u Sremu obrazuje Kombinovani korpus pod komandom generala Krausa.¹³¹ Naredio mu je da pređe Savu oko Mitrovice i preduzme nadiranje na jug u bok II armije kako bi olakšao nastupanje 5. armije preko Drine.¹³² Istovremeno je desnokrilni (16) korpus 6. armije imao da čuva svoj obuhvatni pravac preko Pecke dok su unutrašnja krila obe armije imala da produže frontalni napad.

Užička vojska i Crnogorska ofanzivna grupa prišle su do 9.IX desnoj obali Drine bez ozbiljnijeg otpora, ali su se tu, po naređenju Putnika, zadržale, upućujući na levu obalu samo slabe izviđačke i četničke odrede radi dejstva u pozadini neprijatelja.

b. Produženje austrougarske ofanzive i srpska protivofanziva na glavnom pravcu od 15 septembra do 24. oktobra

Treća i 6. armija nastavile su ogorčene borbe oko položaja na grebenu. III armija je morala da uvodi i di-

¹³¹ Gen. Alfred Kraus bio je u operacijama prema Srbiji 1914. god. najsposobniji austrougarski general. Do kraja rata uživao je veliki ugled. Priznat je kao objektivan i originalan vojni pisac. U svom delu „Uzroci našeg poraza“ veoma pohvalno govori o srpskoj vojsci i smatrao je najboljom sa kojom se austrougarska vojska borila.

¹³² Sastav Kombinovanog korpusa: 7. i 29. pešadijska divizija i 104. landšturmiska brigada.

vizije određene za I armiju, koja je na levom krilu III armije otpočela 16.IX sa protivnapadom i primorala desnokrilni (16) korpus 6. armije da napusti prednje položaje ispred glavnog grebena, da se povuče na greben i povije desno krilo unazad ka Drini. Zbog ovog povlačenja srpska komanda je mislila da se radi o opštem odstupanju 6. armije na Drinu, pa je Putnik naredio I i III armiji da 18.IX preduzmu energično koncentrično „gonjenje“ na celom frontu 6. armije. Tom prilikom srpske armije su naišle na grebenu na dobro utvrđene položaje i na dobro uređenu odbranu 6. armije. I pored žestokih napada¹³³ one je nisu mogle slomiti sve do 24.IX, kada je obustavljena srpska protivofanziva. Obe protivničke strane, potpuno iscrpene, ostale su u tesnom borbenom dodiru i ograničile se do 24.X na lokalna dejstva. Istovremeno su 2. i 5. armija vodile borbe gde je Kombinovani korpus Krausa prešao 16.IX na desnu obalu Save kod Jarka, proširio mostobrane ka donjoj Drini i u sadejstvu sa susednim 8. korpusom činio do početka oktobra krajnje napore kako bi ugrozio pozadinu II armije. Dve pešadijske i konjička divizija II armije zaustavile su njihov napad ispred položaja s. Tabanović—s. Glušci—s. Ravnje. Usled velikih gubitaka, nedostatka artiljerijske municije i rđavog vremena došlo je i ovde do zastoja pa su obe strane izgradile jake položaje gde su borbe poprimile rovovski karakter.

c. Operacije u istočnoj Bosni od 15. septembra do 24. oktobra

Тек 15.IX Užička vojska i Crnogorska ofanzivna grupa nastavile su širokim frontom nastupanje preko Drine i bez otpora izbile na liniju Vlasenica—Rogatica—

¹³³ Ove borbe naročito oko Mačkovog kamena spadaju u najkrvavije u austro-srpskom ratu.

Foča, gde su se po naređenju srpske Vrhovne komande ponova zadržale sve do 22.IX. Tada je Užička vojska produžila nadiranje opštim pravcem Rogatica—Han Pijesak kako bi ugrozila pozadinu 6. armije, a Crnogorska ofanzivna grupa pravcem Rogatica, preko Romanije i dolinom r. Prače ka Sarajevu, radi obezbeđenja boka Užičke vojske. Krajem septembra, pod borbom sa slabijim protivničkim snagama, izbile su ispred Vlasenice, na zapadne padine Romanije i s. Pale—s. Kalinovik i razvile živu aktivnost prema železničkoj pruzi Han Pijesak—Olovo i dolinom r. Prače i ka Sarajevu. Da bi sprečio njihovo dalje širenje i onemogućio eventualne ustanke tamošnjeg srpskog življa, Počorek je ojačao zaštitne trupe kod Vlasenice 13. brdskom brigadom, uputio je 3. brdsku brigadu iz Hercegovine ka Kalinoviku i od pozadinskih jedinica formirao je manji odred. Od 5. do 10.X preduzeo je protivnapad na Užičku vojsku i primorao je da se povuče južno od drumu Han Pijesak—Sarajevo u odbranu, dok je Crnogorska ofanzivna grupa ostala i dalje na dostignutim položajima. Tek kada je na glavnom pravcu došlo do zatišja i stabilizacije fronta, Počorek je rešio da preduzme protivofanzivu na pomoćnom pravcu s ciljem da odbaci protivnika iz istočne Bosne. Za protivofanzivu je odredio oko osam brdskih brigada, delom izvučenih sa glavnog fronta, a delom novoobrazovanih, i formirao ih u dve divizije: jednu (50) kod Sarajeva za napad preko Romanije, drugu (18) izvučenu sa fronta 16. korpusa za napad na jug sa težištem ka istočnom podnožju Romanije. Izvođenje operacije povereno je komandantu 16. korpusa. Komandanti Užičke i Sandžačke vojske bili su obavešteni o predstojećoj ofanzivi i rešili se da je slome na dostignutim položajima. Ova ofanziva, nazvana i „bitka na Romaciji planini“ otpočela je 15.X. Vođena je u velikim šumskim oblastima. Borbe su bile veoma ogorčene i rešavane su sudarima prsa u prsa. Sve do 21.X razvijala se, uglavnom, povoljno za srpske i crnogorske trupe. Ali tada se Sandžačka vojska bez stvarnog razloga, usled nesporazuma, naglo i u neredu povukla čak na oko 20 km udaljene

položaje severno od Goražda. Time je potpuno ogolila krilo i bok Užičke vojske, što ju je primoralo da do 24.X postepeno ali u redu odstupi iza Drine. Iza nje su se povukle do 30.X i crnogorske jedinice.

d. Opšta austrougarska ofanziva od 25. oktobra do 11. novembra

Počorek je rešio da na gornjoj Drini ostavi slabe snage i produži ofanzivu na glavnom pravcu frontalnim napadom unutrašnjih korpusa (13. i 15) i obuhvatom sa severa sa 8. i Kombinovanim korpusom, a sa juga pravcem Ljubovija—Pecka 16. korpusom. Predvideo je da opšti napad otpočne tek 6.XI zbog 16. korpusa koji je trebalo da stigne iz Bosne i koji je trebalo popuniti, jer je bio izgubio oko 50% brojnog stanja. 5. armija je trebalo da već od 24.X preduzme napad. Usled nedostataka artiljerijske municije II armija se, prema odobrenju Vrhovne komande, neopaženo povukla na utvrđene položaje na liniji Mišar—Dobrić—Lešnica, koje je posela. Pred ovu liniju je 5. armija izbila tek 5.XI sa 8. i Kombinovanim korpusom. Ona je na levoj obali Drine od Lešnice do Loznice ostavila samo slabe landšturmske jedinice. Prema njima je III armija zadržala i dalje jednu i po diviziju, a sa jednom i po je posela položaj na grebenu južno od Loznice do u visini Krupnja. Odatle prema jugu do ušća Drinjače nalazila se I armija sa svega 2 divizije, pošto je treću (Dunavsku II poziva) Putnik uputio u opštu rezervu iza fronta II armije. Užička vojska se povukla čak na Šargan. Na pravcu Ljubovija—Pecka ostao je samo slab odred. Putnik je to naredio, jer je pretpostavljao da će 16. korpus ostati i dalje na pravcu Višegrad—Užice, gde se nalazio za vreme operacija u istočnoj Bosni. Počorek je uspeo da južno od Loznice prikupi (kod frontalne udarne grupe) preko šest divizija (13. i 15. korpus) prema četiri divizije III i I armije, a dve divizije (16. korpusa) ostavi za obuhvat ka Peckoj. Posle jake artiljerijske pripreme frontalna udarna grupa i 5. armija preduzele su

6.XI napad. Napad 16. korpusa preko Drine je zadocneo. Frontalna udarna grupa potisnula je III i desno krilo I armije sa grebena. Idućeg dana nastavila je energično nadiranje ka Zavlaki. Od 7.XI sadejstvovao joj je i 16. korpus od Ljubovije ka Peckoj. Iako je II armija uspešno odbijala napade 5. armije, vojvoda Putnik je bio primoran da 7/8. XI povuče III i I armiju na položaje na liniji s. Jarebica—s. Laze i uvede Dunavsku diviziju II poziva u front na levom krilu I armije ispred Proslopedla. Kako pritisak frontalne udarne grupe prema III armiji nije popuštao, a obuhvat 16. korpusa ka Peckoj postajao sve opasniji, to je on 9. XI povukao ceo front uglavnom na liniju r. Dobrava—s. Tekeriš—s. Zavlaka—Proslopedlo. Istog dana naveče Putnik je uvideo da su ovi položaji neodrživi jer su bili ugroženi na oba krila pa se teška srca rešio da napusti granični front i odstupi pravcem Ub—Valjevo ka r. Kolubari. Prva armija je dobila zadatak da zatvori pravce od Pecke ka Valjevu i osigura bok III i II armije pri odstupanju. Poćorek je očekivao ovo povlačenje pa je 10.XI naredio da 5. armija produži energično „gonjenje“ opštim pravcem ka Ubu, a 6. armija da koncentrično nadire ka Valjevu. U toku 10. i 11.XI I armija je vodila žestoke borbe sa 16. i 15. korpusom u oblasti Pecke i zadržala ih ispred položaja s. Sovač—s. Kamenica, dok su III i II armija bez pritiska zauzele svoje položaje na desnoj obali r. Uba.

e. Osvrt na bitku na Drini

Posle dvomesečnog krvavog rvanja Poćorek je prisilio srpsku vojsku da napusti svoj zapadni i severozapadni front i tako dobije bitku na Drini. To je postigao uglavnom zahvaljujući obuhvatnoj strategijskoj osnovici, boljoj materijalnoj opremi, brojnoj nadmoćnosti, boljoj koncentraciji snaga na rešavajućim pravcima i bržoj popuni gubitaka posle borbe, kao i propustima protivničkog rukovodstva. Ali u širem strategijskom okviru cela je ova ofanziva predstavljala od početka Poćorekov totalan

strategijski neuspeh, a u prvom redu neuspeh austro-ugarske Vrhovne komande, koja ju je odobrila. Jer od 6. do 10.IX, kada je ona otpočela, Rusi su potukli austro-ugarsku vojsku u Galiciji, a saveznici nemačku na Marni. Austrougarska se nalazila pred potpunim slomom i tražila spas u nekoliko nemačkih divizija sa zapadnog fronta, gde su tamo bile neophodne. Da se Počorek odmah po porazu na Ceru ograničio na odbranu prema Srbiji, mogao je uputiti 5—6 divizija u Galiciju gde su mogle bitno uticati na tok i ishod operacija. Ova pobeda nije smanjila borbenu sposobnost Srbije niti je navela obazrivu Bugarsku da stupi u rat. Međutim, Balkanska vojska je izgubila oko 140 000 ljudi i našla se iscrpena u prostoru pred zadatkom koji je, kako će se uskoro videti, prevazilazio njenu operativnu sposobnost. Uzroci srpskog neuspeha su mnogobrojni. Pre svega, saveznici su preterali kada su zahtevali da srpska vojska pređe u neku brzu ofanzivu pre no što je za nju mogla biti temeljno pripremljena. Da bi saveznike ipak zadovoljio, Putnik je rešio da je izvodi počesno, najpre na pomoćnom pa tek docnije na glavnom pravcu. Na pomoćnim pravcima odredio je oko polovinu snaga, što je olakšalo Počoreku, poučenom gorkim iskustvom iz prethodne ofanzive, da prikupi gotovo sve snage na glavnom pravcu. Tako je postigao veliku nadmoćnost koju je brzo iskoristio za početne uspehe i obezbedio sebi inicijativu za ceo tok operacije. Upad I armije u Srem nije doneo Srbima nikakve koristi, jer je ona na glavnom pravcu zadocnila i jedinice je počesno uvodila u borbu. Operacije u istočnoj Bosni srpska Vrhovna komanda je bez naročite potrebe usporavala, a povremene uspehe propustila je da taktički i operativno poveže sa onima na glavnom pravcu. No, sigurno je da bi Vrhovna komanda, sa svojom hrabrom i iskusnom vojskom, lakše savladala teškoće na koje je nailazila i ispravila svoje povremene propuste, da je krajnja nestašica artiljerijske municije nije sputavala da razvije svoju oprobanu taktičku delatnost.

II PRODUŽENJE SRPSKO-AUSTROUGARSKIH OPERACIJA: KOLUBARSKA BITKA OD 13. NOVEMBRA DO 15. DECEMBRA

(Sk. 64, 65)

1. POVLAČENJE SRPSKE VOJSKE IZA KOLUBARE I RAD VRHOVNOG RUKOVODSTVA OD 13. DO 16. NOVEMBRA

U povlačenju pravcima Ub, Valjevo, Užice, srpska vojska se nalazila 12/13.XI uglavnom na liniji s. Skela na Savi—Lisopolje—Ub—s. Tordojevac—s. Osladić—Kamenica—s. Sovač—s. Dub—s. Kremna. Prema Ubu i Užicu neprijatelj nije vršio pritisak, ali se zato na pravcu Valjeva i u prostoru između Užica i Valjeva, stalno osećao jer je Poćorek 13.XI zahtevao da 15. i 16. korpus što pre zauzmu Valjevo i da 5. armija izbije na Kolubaru. Toga dana su 15. i 16. korpusi uspeli da potisnu unutrašnja krila III i I armije ka Valjevu, a 5. armija je odbacila slabe srpske snage kod Obrenovca preko Kolubare. Na to je Putnik rešio da povuče sve armije iza Kolubare i Ljiga i da tu primi odsudnu bitku. Da bi omogućio da se komore uredno povuku, armije su se imale 14.XI zadržati na zauzetim položajima. Usled toga su I i III armija nastavile borbe sve do 15.XI, kada su neopaženo napustile Valjevo. II armija se povukla još 14. XI iza Kolubare. Noću 15/16. XI odstupile su III i I armija neuznemiravano od protivnika preko Kolubare. One su potpuno iscrpene otpočele svoje pomeranje preko teškog zemljišta, III u prostor severoistočno od Mionice, a I na područje između s. Klinci—Bačevci. Nabujala Kolubara otežavala je austro-ugarsko nastupanje preko njenog donjeg toka, gde su se nalazile slabe srpske snage. Iscrpenim korpusima desnog krila bio je potreban odmor i hrana pa su žastali kod Valjeva. To je srpskim armijama olakšavalo sređivanje na novim položajima.

Od početka povlačenja srpskih armija ka Kolubari do 19.XI Poćorek je bio ubeđenja da su one potpuno rastrojene i da će se povući u centralne oblasti zemlje. Očekivao je da će pokušati da pruže glavni otpor tek

negde na liniji Arandjelovac—Gornji Milanovac, a Kolubaru i Ljig će braniti samo zaštitnicama. Već je bio doneo i načelnu odluku da prenese težište operacija na beogradski pravac odakle je nameravao da preduzme napad na jug kako bi zašao u bok i ovih položaja. Ali, duže zadržavanje I i III armije ispred Valjeva, kao i preuranjeno povlačenje II armije iza Kolubare podstaklo ga je na pomisao da bi energičnim produženjem nastupanja 5. armije prema jugoistoku, opštim pravcem preko Uba, uspeo još zapadno od Kolubare i Ljiga da odvoji i uništi veći deo srpskih snaga. Zato je u toku 16.XI sa oko deset divizija izbio u gustom rasporedu na odsek Valjevo i prema ušću Ljiga, dok su se svega dve divizije Kombinovnog korpusa nalazile severnije ili južno od s. Lisopolja. Samo je jedna landšturmiska brigada ostala u Obrenovcu na glavnom drumu za Beograd. Tako je Poćorek propustio da brzo rokira 5. armiju na beogradski pravac, a što je još gore, otežao je snabdevanje 16, 15. i 13. korpusa čije su komore već zapadno od Zavlake i Pecke izgubile vezu sa trupama. Da bi otklonio ove nezgode rešio je da 5 dana zadrži 6. armiju (15. i 16. korpus) u oblasti Valjeva radi odmora i organizovanja dotura. Sa ostala tri korpusa (13. iz 6, 8. i Kombinovanim iz 5. armije) odmah je produžio napad kako bi ovladao položajima na desnoj obali Kolubare, sa kojih su Srbi mogli artiljerijskom vatrom da ometaju korišćenje železničke pruge Obrenovac—Valjevo pomoću koje je mislio da će potpuno otkloniti nezgode snabdevanja 6. armije.¹³⁴

Vojvoda Putnik je rešio da se povuče u odbranu iza Kolubare i Ljiga i da se nasloni na Savu, na vododelnicu Kolubara—Z. Morava i na masiv Maljena. Užička vojska dobila je zadatak da se povuče sa Drine i zatvori pravce koji vode od Valjeva, zapadno od Maljena, i sa pravaca Rogačica—Višegrad ka Užicu. Odbrana Sandžaka prepuštena je crnogorskim trupama. Cilj je bio da se vojska

¹³⁴ Železnička pruga uskog koloseka u dužini od 70 km. Ona i dotur vodenim putem, Savom, počela je da funkcioniše tek 4. decembra

sredi, odmori i popuni artiljerijskom municijom,¹³⁵ a istovremeno da se protivnik iscrpljuje i da se u pogodnom momentu preduzme protivofanziva. Prema takvoj odluci razvila su se na više pravaca dejstva na oko 100 km širokom frontu koja su se taktički i operativno slivala u jednu tesno povezanu celinu. Iako su se vodila delom i van zaplave Kolubare, dobila su zajednički naziv „kolubarska operacija“ ili samo „kolubarska bitka“.

2. KOLUBARSKA BITKA OD 17. NOVEMBRA DO 9. DECEMBRA

U toku noći 16/17. XI posela je II armija sa tri pešađijske i 1 konjičkom divizijom (Konjička, Šumadijska I, Timočka I, Moravska I poziva) odsek r. Marica do zaključno ušće Ljiga. Odsek odavde do r. Kačer posela je III armija sa četiri divizije (Drinska I, II, Kombinovana, Timočka II poziva). Gen. Mišić, prvi pomoćnik vojvode Putnika, primio je umesto obolelog gen. Bojovića komandu nad I armijom i sa tri divizije (Moravska II, Dunavska I, II poziva) poseo greben vododelnice između Kolubare i Z. Morave do Maljena, isturivši jače delove ispred vododelnice. Užička vojska pomerala se na odsek Maljen—Kosjerići, radi zatvaranja pravaca od Valjeva, Rogačice i Višegrada. Severno od r. Marice do Save nalazio se slab Obrenovački odred (osam bataljona III poziva). Odbrana Beograda — gen. Mihailo Živković — (oko 14 bataljona, većinom III poziva, sa nekih 35 topova) štitila je prestonicu i desni bok vojske. 15. i 16. korpus 6. armije odmarali su se na području južno i istočno od Valjeva. Njen 13. i 8. korpus 5. armije prikupili se za napad prema Lazarevcu i ušću Ljiga, a Kombinovani korpus prema odseku ušće Turije—s. Konatice za ovladavanje donjom Kolubarom. Ovaj korpus je ostavio u Obrenovcu 104. landšturmku brigadu. Zaštitne trupe u Sremu (oko 26 landšturmskih bataljona i 8 baterija) pri-

¹³⁵ Od 18.XI počela je pristizati pomoć od saveznika preko Soluna.

kupljale su se prema Beogradu, a kod Višegrada i na pravcu Rogačice grupa gen. Šnjarića (oko dve brigade) za nastupanje ka Užicu.

Prva faza. U toku 17. i 18.XI 13, 8. i Kombinovani korpus na odseku Slovac—ušće Ljiga—Lazarevac—s. Konatice pokušali su da pređu nabujalu Kolubaru i Ljig. Preko reke su uspeli da se prebace samo manji delovi i oni su zauzeli Lazarevac, ali su ubrzo zadržani. To je pojačalo uverenje Poćoreka, koji se još uvek nalazio u Tuzli, da se na Kolubari nalaze samo srpske zaštitnice. Zbog toga je 18.XI izdao naređenje da se ofanziva produži. Prema njemu je 5. armija trebalo da 23.XI preduzme napad severno od p. Turija na Beograd. U isto vreme je 6. armija trebalo da izbije na 20 km zapadno od drumu G. Milanovac—Rudnik—Arandelovac. Međutim, već 19.XI korpusi su slabo napredovali. Kombinovani čak nije mogao ni krenuti. Tek toga dana Poćorek je došao do zaključka da se pred njim nalazi glavnina srpskih armija pa je uputio i 15. korpus da nastupa prema gornjem Ljigu, a 16. s obe strane Maljena, gde je i Užička vojska usmerila svoje desno krilo. Gen. Mišić bio je predvideo da od 19.XI preduzme snažan protivnapad prema Mionici. To je isto, od 22.XI predviđao i vojvoda Putnik, ali severnije kod III armije. Zbog toga je srpski otpor pojačan i od 22.XI na celom frontu vođene su ogorčene borbe. No, kada je 16. korpus uspeo da 22.XI zauzme deo Maljena čime je ugrozio levo krilo I armije i desno Užičke vojske, I armija je bila primorana da se povuče na vododelnicu, gde su svom žestinom nastavljene borbe. Istoga dana Kombinovani korpus prebacio je 29. diviziju preko Kolubare i kod Konatice je došlo do žestokih borbi. U toku 24.XI 16. korpus je uspeo da zauzme ceo Maljen i Bukovsku pl., da bočno ugrozi položaje I armije na Suvoboru i Užičke vojske kod s. Ražana. Time je olakšao napad 15. korpusa prema gornjem Ljigu. Zbog toga Mišić nije više mogao da sa vododelnice izvrši protivnapad I armijom i Užičkom vojskom. Ni Putnik nije mogao da ostvari napad 26. XI sa unutrašnjim divizijama III i II armije preko Ljiga radi olakšanja situacije I armije, pošto

je već 25.XI 8. korpus, posle 10-dnevne krvave borbe, zauzeo visove (Čovka) u ispadnom uglu između donjeg Ljiga i Kolubare. Zbog toga su unutrašnja krila srpskih armija odstupala na položaje oko 2—6 km istočno od dotadanih. 15. i 16. korpus produžili su i toga dana napade na vododelnicu, gde se I armija krajnjim naprezanjem održala, dok se Uzička vojska, prema odobrenju Putnika, povukla na položaje s. Družetići—Požega. Balkanska vojska je pojačala pritisak. Borbe su nastavljene do 28.XI i one su dovele III i I armiju u kritično stanje. Najzad je Putnik uvideo da sa tih položaja neće moći da pređe u protivofanzivu pa je 29. i 30.XI, pored napuštanja Beograda, povukao celu vojsku na liniju Varovnica—Kosmaj—Vaganj—s. Takovo—Ovčar—Kablar. Tek 30.XI Poćorek je saznao o opštem povlačenju srpske vojske i verovao je da je najzad sasvim rastrojena i da je bez ikakve udarne sposobnosti. Tek sada je odobrio premorenim, nesnabdevenim trupama, naročito 6. armiji, da zaključno do 3.XII zastanu radi odmora i sređivanja, ali tek pošto prednjim delovima, 16, 15. i 13. korpus ovladaju linijom Galić—Golubac—Čukor—s. Zeoka i 13. smeni trupe 8. korpusa na položajima istočno od Kolubare. No, ovaj zadnji zahtev primorao je 6. armiju da angažuje i glavninu korpusa, a 5. da stalno preduzima pokrete. Zbog toga do predviđenog odmora trupa nije ni došlo. Delovi 5. armije su bez otpora ušli 2.XII u napušteni Beograd i posle neznatnog otpora armija se postepeno rokirala prema jugoistoku, dok je 6. armija produžila borbu po rdavom vremenu i teškom zemljištu što ju je potpuno fizički i materijalno iscrplo. 16. korpus se spustio sa vododelničkog grebena na jug i došao taktički u vrlo nepovoljnu situaciju. Poćorek je u poslednjem momentu uvideo svoju grešku. Produžio je 6. armiji zastanak do zaključno 5.XII, ali je već bilo dockan jer su Srbi 3.XII preuzeli inicijativu. Srpska vojska zahvaljujući zastoju neprijateljskih glavnih snaga, dobila je tri dana vremena da zauzme i utvrdi nove položaje, da se odmori, sredi i da se popuni artiljerijskom municijom. Vojvoda Putnik je najpre nameravao da pusti protivnika da ga napada na novim po-

ložajima, pa tek pošto se ovaj istroši da preduzme protivofanzivu. Ali je od toga odustao jer je sa raznih strana dobio obaveštenja (uglavnom od zarobljenika i prebeglica Slovena) da je stanje na austrijskom frontu nesnošljivo i da će njihov otpor popustiti pri prvom napadu. Stoga je rešio da već 3.XII jednovremeno, u rasporedu u kome su se jedinice zatekle, preduzme protivofanzivu i to sa I, III, II armijom i Užičkom vojskom. Odbrana Beograda sa Obrenovačkim odredom i Konjička divizija trebalo je da štite bok prema Beogradu. Kako nije raspolagao rezervama niti je imao vremena za pregrupisanje snaga, to je rešio da dalji tok operacija usmeri prema ishodu početnih sudara. Jednovremeno je i komandant I armije, gen. Mišić, inicijativno odlučio na osnovu sličnih obaveštenja da sa armijom preduzme 3.XII napad. U tom cilju je vršio i pripreme. O tome je izvestio vojvodu. Vojvoda je pohvalio njegovu inicijativu i obavestio ga da je i on za 3.XII predvideo opšti napad.¹³⁶ Poćorek nije očekivao nikakav srpski napad i 2.XII izdao je direktivu da se 5.XII produži ofanziva. Pretpostavljao je da se srpske armije nalaze na položaju Čačak—Rudnik—Arandelovac—Kosmaj—s. Vlaška. Nameravao je da ih prema Rudniku frontalno veže, a glavni napad da izvede sa oba krila i to: 5. armijom sa linije Venčani—Ralja, desnim krilom na Topolu; desnokrillnim 16. korpusom opštini pravcem Gornji Milanovac i dalje ka Kragujevcu; 13. i 15. korpus dobili su zadatak da sadejstvuju glavnim napadima.

*Druga faza.*¹³⁷ Plan za napad gen. Mišića bio je da sa tri divizije izvrši koncentričan napad na Prostrugu, a da sa levokrillnom divizijom izvrši napad pravcem s. Banjani

¹³⁶ Ovo je dalo povoda nekim piscima da postave pitanje ko je zaslužniji za pobjedu — Putnik ili Mišić slično onom na Marni. O Žofru ili Galijeniju. (Srpski književni glasnik — januar—april 1922 god.)

¹³⁷ U vojnoj literaturi upotrebljavaju se za ovu fazu kolu-barske bitke i nazivi: „suvoborska bitka“, „prodor na Suvoboru“, „rudnička bitka“, „bitka kod Arandelovca“, „bitka kod Beograda“, ali to se odnosi samo na bitke pojedinih armija na odsecima kolubarske bitke.

radi vezivanja neprijatelja. Ujutro 3. XII prešla je I armija u napad i posle ogorčenih borbi odbacila delove 16. korpusa na 2—5 km prema vododelnici. Napad ostalih armija i Užičke vojske, usled zadocnelih priprema, slabo se osetio. Protivnik je pretpostavljao da se radi samo o napadu I armije na 16. korpus i o demonstrativnim napadima na ostalom frontu. Drugog dana bitke I armija je produžila napad i potisla 16. korpus na vododelnicu gde se zadržao samo uz pomoć 15. korpusa. Kod ostalih srpskih armija borbe su se sve više rasplamsavale ali još bez izgleda da će se razviti u opšti napad. Toga dana Poćorek je shvatio svu opasnost od napada I armije na 16. korpus i uputio mu je oko 10 bataljona u pomoć. Glavnu nadu polagao je u bočni napad 5. armije, čiji se 3. korpus nalazio u dodiru sa III armijom, dok je ojačani Kombinovani korpus vršio obrtanje fronta kod Beograda prema jugoistoku umesto južno od Ralje.¹³⁸ Trećeg dana bitke I armija je u snažnom naletu zauzela ceo vododelnički greben sem masiva Maljena, a Dunavska I poziva inicijativno je prodrla od Suvobora 10 km na sever. Ovog dana stvarno su probijeni položaji 6. armije na vododelnici zauzimanjem linije Prostruga—Rajac—Suvobor. U bici na Suvoboru I armija izvojevala je sjajnu pobedu i potpuno rastrojila neprijatelja koji je u neredu napustio položaje. Ovom pobedom moral jedinica I armije znatno se podigao, elan se povratio, a geografsko-strategijski položaj omogućavao je da snažnim naletom uništi protivnika ispred sebe. Međutim, Putnik je morao da koči nadržanje I armije i njenu težnju da iskoristi postignuti uspeh, jer su ostale armije i Užička vojska zadržane ispred protivničkih položaja. Pored toga osećao je opasnost i sa pravca Beograda gde je morao rokirati Timočku I poziva radi ojačanja Odbrane Beograda, te je naredio

¹³⁸ Komandant 5. armije, i protiv volje Poćoreka, privukao je ovaj korpus u Beograd, da bi učestvovao 3. XII u proslavi osvajanja Beograda. To i upućivanje polovine ovog korpusa od Beograda prema Smederevu uslovalo je te je on uveden kasnije dva dana na pravcu Ralja—Kosmaj što je i te kako uticalo na tok bitke.

II armiji da obustavi napad i pređe u odbranu. Četvrtog dana bitke Dunavska divizija I poziva zauzela je vis Bačinovac koji je dominirao položajima južno od Kolubare. Time je unela rastrojstvo u pozadinu 16. i 15. korpusa. Istovremeno je levo krilo 3. armije izbilo na gornji Ljig. Poćorek je naredio da se povuku 16. i 15. korpus na levu obalu Kolubare, 13. na visove severoistočno od Lazarevca, a 5. armija da energično produži napad ka liniji s. Baroševac—Kosmaj—s. Vlaška. Time je stvarno ukočen napad 6. armije i stvoreni su uslovi za široki manevar za operativnu eksploataciju postignutih uspeha. Pošto Maljen nije bio još pao, to Užička vojska nije mogla napredovati, a ni na beogradskom pravcu nije još palo rešenje. Putnik je zbog toga obustavio sve do 8.XII dalje nastupanje I i III armije ka Kolubari. To je omogućilo 6. armiji da se nekako sredi za odbranu na levoj obali Kolubare. Kako u toku 7. i 8.XII napad 5. armije nije napredovao, prema očekivanju, a komandant 16. i 15. korpusa su izvestili da korpusi nisu sposobni za borbu, to je Poćorek 8.XII uveče naredio povlačenje 6. armije na liniju s. Draginje—s. Debrč i obustavio napad 5. armije. Time je na valjevskom pa i beogradskom pravcu palo rešenje za celu bitku na Kolubari. Kako je, pak, 9.XII I armija snažno napala 16. korpus oko Valjeva, a 5. armija se nalazila takođe u napadu oko Kosmaja i na pravcu Smedereva, to je i tog dana bitka produžena.

3. ZAVRŠNA ETAPA KOLUBARSKE BITKE OD 10. DO 15. DECEMBRA

Vojvoda Putnik je 9.XII preneo težište operacija na beogradski pravac na taj način što je formirao jaku grupaciju od trupa Odbrane Beograda, II i III armije i postavio joj zadatak da uništi 5. armiju. Glavne snage I armije imale su se zadržati oko Valjeva radi obezbeđenja boka nove grupacije, a jedan goneći odred uputiti ka Šapcu, Loznicu i Peckoj, jer je pretpostavljao da je 6. armija odstupila ka Drini, a ne ka Savi. Užička vojska

imala je proterati neprijatelja preko gornje Drine. Tako je Putnik nameravao da protera neprijatelja iz zemlje. Tog dana Poćorek je nameravao da 5. armiju zadrži na širem mostobranu kod Beograda, a 6. privuče ka Šapcu i posle 2—3 nedelje odmora da ponova pređe u napad. Iako je pritisak I armije bio slab, kod 16. i 15. korpusa rastrojstvo je uzelo tolike razmere, da je već 11.XII naredio njihovo prebacivanje preko Save, što je do 12/13.XII izvršeno. 5. armija je pokušala da se održi na beogradskom pravcu, na uzastopnim položajima, ali srpski počesni udari lomili su njen otpor i Poćorek je bio primoran da 15.XII napusti Beograd i da je povuče iza Save.

4. OSVRT NA KOLUBARSKU OPERACIJU

Posle bitke na Drini Poćorek je precenio slabost srpske, a potcenio slabost svoje vojske. Obe njegove armije bile su, kao i srpske, premorene, proređene velikim gubicima i materijalno iscrpene. Baze 16, 15. i 13. korpusa 6. armije nalazile su se još na Drini i zapadno od nje. Malobrojni slabi i raskaljani putevi otežavali su saobraćaj. Snabdevanje trupa bilo je neizdržljivo. Na nastupanje 6. armije preko Valjeva dok se ne sredi dotur, nije trebalo računati. Kod 5. armije teškoće nisu bile mnogo manje. Grupisanje snaga i operacijski razvoj morali su se prilagođavati tim uslovima. Peta armija morala je ostati na svojoj prostoriji severno od Koceljeva i Uba prema donjoj Kolubari, a 6. armija sa dva korpusa u odbrani leve obale Kolubare do Valjeva, i jedan njen korpus u opštoj rezervi negde na područje Koceljevo—Ub. Sledeći operacijski cilj mogao je biti da se samo zauzme Beograd i da se prenese težište operacija na jug. A to je, s obzirom na snabdevanje mogla da izvrši samo 5. armija. Svako produžavanje operacija 6. armije preko Kolubare prevazilazilo je kapacitet njenog dotura i njenih borbenih snaga. Od ove svoje osnovne operacijske zamisli Poćorek nije smeo odstupiti, jer se za dugo vreme snabdevanje trupa moralo oslanjati na Savu. Računati da Srbi

neće preduzeti sve mere da spreče upotrebu železničke pruge Obrenovac—Valjevo i Lajkovac—Mladenovac bilo je sasvim pogrešno.¹³⁹ Poćorek, zanesen bolesnom ambicijom da kazni srpski narod i da se proslavi, bio je stalno u zabludi o rastrojstvu srpske vojske. Uputio je svoje korpuse u prostor u kome trupe nisu mogle ni živeti, a kamoli izvoditi teške i komplikovane operacije. Pod takvim okolnostima poraz je bio neminovan.

U bici na Drini, koja je trajala gotovo dva i po meseca, srpska vojska pretrpila je ogromne gubitke u ljudstvu i istrošila svoju materijalnu opremu. Naročito je artiljerija ostala bez municije. Primorana na povlačenje ka Kolubari i Ljigu, ona nije mogla ni približno tako brzo da popuni svoje gubitke kao njen protivnik koji je tako mogao da održava stalnu brojnu i materijalnu nadmoćnost. Zbog toga je vojvoda Putnik morao da izbegava sudare, naročito odsudne dok ne obnovi vojsku i ne povрати joj borbenu snagu približno onoj protivnika. Ali, time se inicijativa prepuštala neprijatelju, a pri dubljem povlačenju i veliki delovi teritorije njegovoj svirepoj okupaciji. U prvom slučaju protivnik je mogao rokirati snage na ruski front, gde su još u toku bile velike operacije, što se kosilo sa obavezama prema saveznicima. U drugom slučaju, povlačenje i napuštanje teritorije veoma bi se teško odrazilo na moral naroda i vojske, a naročito kod jedinica koje su bile popunjene iz napuštenih krajeva. Pojavila bi se bekstva i nedisciplina, a situaciju bi pogoršala i masa stanovništva koje je s vojskom odstupalo ispred neprijatelja. Vojvoda je bio primoran da preduzme vrlo stroge mere da bi ove pojave sprečio. U ovoj situaciji, zadržavanjem armija na uzastopnim položajima, tražio je najpovoljniju mogućnost da neprijatelju zada odsudni udar. Na prekretnici novembra i decembra osećao je da se ta mogućnost približava, a 2.XII je sasvim učvrstio svoju odluku i već idućeg dana poveo je armije u pobedonosni napad. Time je podigao moral vojske i na-

¹³⁹ Sa železničke pruge Obrenovac—Valjevo i pruge Lajkovac—Mladenovac Srbi su povukli ceo vozni park i on se mogao nankaditi samo iz pozadine prebacivanjem preko Save.

roda na nivo na kome se nalazio 1912. god., a slavu srpske vojske uvećao je u celom svetu. Njen ugled je kod saveznika znatno porastao i ona je postala važan činilac s kojim se sada ozbiljnije moralo računati u širim strategijsko-političkim koncepcijama, nastalim ulaskom Turske, a docnije i Italije, Bugarske i Grčke u rat.

Od početka rata do 15. XII Austro-Ugarska je uputila na Balkansko ratište 12 000 oficira i 450 000 ljudi. Od njih je izbačeno iz stroja 7600 oficira i 274 000 ljudi. Srpski gubici za to vreme dostigli su ukupan broj od 132 000 ljudi.¹⁴⁰ U operacijama na Drini i Kolubari austrougarski gubici su iznosili oko 240 000 vojnika (veća polovina otpada na operacije na Drini). Ponovni poraz austrougarske vojske je iz temelja uzdrmao njen već načeti ugled ali se, na svu sreću, bitka kod Limanova—Lapanova pozitivno za nju završila. Zbog ovog neuspeha Nemačka je izgubila veru da je Austro-Ugarska u stanju da reši balkanski problem koji je, ulaskom Turske u rat, postao veoma značajan pa je preuzela vodeću ulogu u njegovom rešavanju. Srbija je bila oko 10 meseci pošteđena većih borbi.

D. TURSKO RATIŠTE

I ULAZAK TURSKE U RAT:

UZROCI, POVOD I POSLEDICE

Turska se po završetku ratova 1913. god. nalazila u vrlo teškom stanju.

Težak poraz vojske, gubitak najvećeg dela evropske teritorije, neposredno ugrožavanje Carigrada od strane Bugarske i Grčke i njihove dalje aspiracije na turske teritorije, pobuna Arapa, za državanje engleskih trupa u Egiptu, ograničenja suverenih prava u zemlji itd,¹⁴¹ kao i potpuna materijalna iscrpenost poljuljali su

¹⁴⁰ PRAU—I—759, 762.

¹⁴¹ Tzv. „kapitulacije“ tj. pravo da stranci imaju autonomne škole, pošte, mešovite sudove i sl.

u narodu veru u obnovu domovine kako su mu obećavali novi vlastodršci, Mladoturci.

Vlada je bila svesna da bi novi rat doneo narodu veliko opterećenje i htela ga je izbeći.

Ali preko Turske vodile su važne veze između Evrope, Azije i Afrike i ona je odavno postala poprište ekonomskih i političkih interesa imperijalističkih država, prvenstveno Engleske, Nemačke i Rusije. Engleska i Nemačka su bile uverene da će svoje interese najbolje očuvati ako Turska ostane samostalna država onakva kakva je, dok su ruski imperijalisti smatrali da mogu doći do slobodnog izlaza na Sredozemno more i na Persijski zaliv samo prisvajanjem turskih teritorija. Pred rat 1914. god. i Engleska i Nemačka činile su velike napore da privuku Tursku. Nemačka je u tom pogledu bila u povoljnijem položaju, jer su njene pretenzije bile ekonomske i donekle korisne i Turskoj. Ona je prema Engleskoj, zbog prodiranja u Egipat i na obale Arabije, postajala podozrivija. Ipak je Turska u Engleskoj i Nemačkoj gledala zaštitnika protiv ruske agresije. Zbog toga je nastojala da pod jednakim koncesijama zadrži naklonost Engleske i Nemačke, pa je, između ostalog, prepustila reorganizaciju svoje flote engleskim a suvozemne vojske nemačkim misijama.

Posle sarajevskog atentata turska vlada se uverila da neće moći izbeći ulazak u rat. Iako je Enver-paša, ministar rata, bio najuticajniji i lično bio naklonjen Nemcima, vlada je u početku pokušala da se približi silama sporazuma. Uskoro se pokazalo da Rusiji nije mnogo stalo do toga. To je odmah Nemačka iskoristila da već 2.VIII zaključi tajni ugovor o učešću Turske u ratu na strani centralnih sila. Kako je bila nespremna, odnosi sa Bugarskom neprečišćeni, a postojala je opasnost od brzog napada Rusije, Turska je izjavila da će ostati neutralna ali „pod oružjem“ i pod tim izgovorom naredila je mobilizaciju vojske. Produžila je i dalje pregovore u Carigradu sa silama sporazuma i spretno je izgledila konflikt, kada su se 10.VIII nemačke krstarice „Göben“ i „Breslau“ sklonile u Dardanele.¹⁴² Početkom septembra Turska je otkazala važenje „kapitulacije“, a krajem septembra za-

¹⁴² Na zahtev sila sporazuma da ih razoruža Turska je odgovorila da ih je kupila i posade primila u svoju službu.

tvorila je Dardanele i nastavila užurbano sa vojnim pripremama. Ipak nije došlo do objave rata,¹⁴³ nego tek kada je 29.X, po naređenju Enver-paše, admiral Sušon, bivši komandant nemačkih krstarica, a tada komandant cele turske flote, izvršio, bez objave rata, prepad na rusku obalu i bombardovao Odesu, Sevastopolj, Feodosiju i Novorosijsk. Turska je 31.X prekinula diplomatske odnose, a 15 dana docnije objavila je rat silama sporazuma. Na to je 3.XI britanska flota bombardovala Dardanele.

Ulaskom Turske u rat situacija se još više komplikovala. Nemačka se nadala da će to povoljno uticati na Bugarsku, Rumuniju, Persiju, Avganistan i dr. da joj se pridruže. Računala je: da će ona preko Balkana, Kavkaza i Crnog mora ugroziti ruski južni bok i izvore nafte u Bakuu; da će prekinuti najvažniju vezu Rusije sa saveznicima koji su je snabdevali potrebama za vojsku, a iz nje izvozili žitarice;¹⁴⁴ da će preko Mesopotamije, Arabije, Sinajskog poluostrva i Persije poljuljati temelje engleskog kolonijalnog carstva u Indiji i Africi; da će proširiti svoju sirovinsku bazu čime bi ublažila ekonomsku blokadu. Polagala je velike nade na ugled sultana kao verskog poglavara celog muslimanskog sveta od 300 miliona koji će proglašavanjem svetog rata, „džihada“, podstaći muslimane na pobune. Sveti rat je proglašen sredinom novembra, ali su rezultati izostali.¹⁴⁵ Tek po objavi rata sile sporazuma otpočele su pregovore o konkretnim merama da se Turska slomi. Glavni teret trebalo je da snose Rusija i Engleska, a Francuska bi ih potpomogla. Radi zaštite Sueckog kanala Engleska je proglasila protektorat nad Egiptom, Kiprom i posela grčka ostrva Tenedos, Imbros, Lemnos.

¹⁴³ Ova preterana trpeljivost podseća mnogo na postupak saveznika prema Bugarskoj 1915. god., što je Srbiju i Crnu Goru skupo stalo.

¹⁴⁴ Ova veza mogla se sada održavati uglavnom samo preko Arhangelska i Sibira.

¹⁴⁵ Hitler je to ponovio u drugom svetskom ratu sa „velikim muftijom od Jerusalima“.

Saveznici su počeli postepeno razmatrati i političke posledice raspada Turske. Rusija je postavila zahteve za Carigradom, Jermenijom i za većim uticajem u severnoj Persiji. Engleska je bila sklona da prihvati te aspiracije, a za sebe je tražila Mesopotamiju, luku Jafu i Akru, presudan uticaj u Arabiji i veći uticaj u južnoj Persiji. Francuske aspiracije su se odnosile na Siriju i na uticaj u oblasti gornjeg Tigra.

II VOJNO-GEOGRAFSKE OSOBENOSTI TURSKOG RATIŠTA

(Sk. 66)

Turska teritorija iznosila je 1 750 000 km² sa oko 19 miliona stanovnika (bez Egipta), od čega u Evropi 28 000 km² sa oko 2 miliona stanovnika. Većinu stanovništva činili su Turci u Maloj Aziji, odani državi; na istoku prema Kavkazu preovlašćivali su hrišćanski Jermeni, koji su bili neprijateljski raspoloženi prema Turcima i državi. Južne oblasti države naseljavali su Arapi koji su se, iako iste vere, stalno bunili protiv turske dominacije. Velika udaljenost azijskih graničnih oblasti od glavnog političkog i administrativnog centra Carigrada i vrlo rđave saobraćajne prilike veoma su otežavale Turskoj pripreme i vođenje rata.

Carigrad je bio udaljen oko 1100 km od kavkaske, 1600 km od egipatske granice, 2400 km od Persijskog zaliva. Nije postojala neprekidna železnička pruga. Za dotur na azijska vojišta služila je nedovršena železnička pruga normalnog koloseka od Carigrada za Bagdad i Basru (oko 3000 km). Saobraćaj je pred rat obavljan samo do Alepa. Istočno od Adane vršeno je prekrćavanje i trajalo je 3—4 dana. Od Alepa prema Bagdadu produžena je izgradnja pruge u toku rata, ali nije došla ni do Mosula.¹⁴⁶ Tako je granični front u Mesopotamiji i Iraku bio udaljen od železničke pruge preko 500 km. Od glavne pruge odvajao je jedan krak do Ankare, odakle su vodili slabi putevi, dugi preko 900 km, preko Sivasa za Erzerum, glavnu bazu za kavkaski front. Od Alepa odvajala se sirijska pruga normalnog koloseka do Derne, odakle je vodila za Arabiju pruga uskog koloseka do Medine i do Gaze za Palestinu.

¹⁴⁶ U saobraćaju je bila deonica Samara—Bagdad, duga oko 100 km.

Putna mreža bila je sasvim slaba. Na morski saobraćaj nije se moglo računati jer su protivnici imali prevlast na moru. I drugi geografski uslovi otežavali su Turcima vođenje rata većim snagama. Na Kavkazu je granica vodila planinskim zemljištem do 5000 m visine, sa surovom zimom, dok su u Iraku, Mesopotamiji, Palestini i Arabiji vladale mesecima tropske žege, bezvodnost i sl. Na evropskom vojištu u Irakiji i zaleđu moreuza uslovi su bili nesravnjeno bolji.

Vojnogeografska situacija sila sporazuma prema Turskoj bila je sasvim drugačija. Rusija se s njom graničila na Kavkazu u dužini oko 300 km. Gotovo do same granice izvodila su tri kraka železničke pruge (Batum, Sarikamiš, Erivan) koji su se slivali u rokadnu prugu Poti—Tiflis—Baku, dobro povezanu sa pozadinom. Rusi su ovde pripremili baze i za veće snage. Na persijskoj granici Turci su svojevolejno držali strategijski važne granične visove, odakle su mogli preko donjeg Araksa ugrožavati Erivan i Baku. Građanski rat u Persiji 1909. god. Rusi su iskoristili da ovladaju Azerbejdžanom i uspostave garnizone u Tebrisu i Koju. Turci su zbog toga poseli Sondžbulak južno od jezera Urmija. Ove operacijske oblasti postale su ratno poprište. Engleska je imala samo na 200 km ispred Sueckog kanala kopnenu granicu prema Turskoj na liniji Gaza—Akaba. Ovaj front mogao se brzo i lako urediti za odbranu, jer ga je štitilo more na severu, Sinajska pustinja na jugu, a naslanjao se na bogatu pozadinu na donjem Nilu. Vojnogeografske osobenosti Palestine i Sirije zahtevale su specijalne i komplikovane pripreme za ofanzivne operacije. Njih su Englezi morali primenjivati i na pogodnim obalskim odsecima od Persijskog zaliva do Galipolja.

III PRIPREME ZA RAT

(Sk. 66)

Turska vojska nalazila se pri stupanju u rat u reorganizaciji kojom je rukovodila nemačka vojna misija, gen. Liman fon Sanders, koja je pri kraju rata iznosila oko 800 oficira, koji su zauzimali komandna mesta. Re-

organizacija vojske je naišla na velike teškoće zbog malog broja oficira i nedostatka opreme. Naoružanje i municija za pešadiju i poljsku artiljeriju bili su uveliko istrošeni. U pogledu teške artiljerije potpuno se zavisilo od inostranstva. Flota je bila zastarela, a isto tako i utvrđenja Dardanela. Iako je Turska raspolagala sa gotovo 1 i po milion za vojsku sposobnog ljudstva, mirnodopsko brojno stanje iznosilo je oko 2—300 000 ljudi, a mobilizacijsko oko pola miliona. Jednovremeno sa mobilizacijom vršeno je grupisanje snaga na budućim vojištima. Od 13 korpusa i 2 samostalne divizije (ukupno 38 pešadijskih divizija), koliko je imala pre mobilizacije, šest najboljih korpusa obrazovalo je 1. i 2. armiju, prikupljene s obe strane moreuza radi zaštite prestonice. U prostoru Erzeruma prema Kavkazu prikupljala se 3. armija sa tri korpusa, u Siriji i Palestini ostala su dva korpusa za zaštitu obale i pravca od Sueca. Od njih je u novembru obrazovana 4. armija, dok su druga dva korpusa ostala u Mosulu i Bagdadu. Slabije snage zadržane su u Arabiji i za zaštitu maloazijskih obala. Konjičke jedinice (oko 40 pukova) bile su u sastavu armija i korpusa. U armijama i korpusima nalazile su se neke treće pozivske i dobrovoljačke jedinice.¹⁴⁷ Borbena vrednost, sastav i jačina korpusa i divizija bili su vrlo različiti i mnogo slabiji od drugih evropskih vojski. Intendantska i sanitetska služba bile su potpuno nedovoljne.

Turski ratni i početni operacijski plan bio je izrađen u sporazumu sa nemačkom Vrhovnom komandom. Njegov cilj je bio da turske snage doprinesu bržoj pobedi centralnih sila u srednjoj Evropi. Kako su saveznici potpuno vladali morem, a kopneni frontovi za tursku vojsku prema Kavkazu i u Egiptu bili nepodesni za ofanzivne operacije, Turskoj nije preostajalo u početku rata drugo nego da se drži defanzive i prepusti inicijativu neprijatelju. Austrougarska pobjeda u Srbiji, s kojom se sigurno ra-

¹⁴⁷ Podaci o turskoj vojsci u vojnoj literaturi su umnogome nepodudarni. To je došlo zbog toga što su stalno vršene izmene. Ovde se pridržavalo zvaničnog SR—IX—165—169, pošto se pri njevoj obradi sigurno raspolagalo službenom dokumentacijom.

čunalo, i ulazak Bugarske, a eventualno i Rumunije u rat na strani centralnih sila, omogućilo bi ofanzivu turske vojske prema Rusima u Evropi, a i proglasom „svetog rata“ trebalo je stvoriti uslove za učešće turskih snaga prvenstveno u Persiji i Egiptu.¹⁴⁸

Od saveznika je jedino Rusija računala sa mogućnošću rata s Turskom, pa i Rumunijom. U ratnom planu predvidela je obrazovanje 7. armije u oblasti Odese i zadržavanje znatnih snaga na Kavkazu. Razvoj operacija na glavnim frontovima prisilio je da na njih prebaci veći deo ovih snaga. Pri ulasku Turske u rat Kavkaska armija, potčinjena guverneru-gen. grofu Voronzov—Daškovu, sastojala se iz 1. kavkaskog, 2. turkestarskog korpusa, jedne samostalne pešadijske divizije, dve kavkaske streljačke brigade, dve kavkaske konjičke divizije i dve plastunske (trećepozivske) brigade. Zadatak armije je bio da zaštiti zakavkasku oblast od turskih upada, ali je postojala i namera, koristeći raniju operativnu gotovost, da se zauzme oblast Erzeruma gde su izvodile turske komunikacije za Kavkaz. Engleska nije u mirno doba vršila nikakve vojne pripreme za rat s Turskom. Po objavi rata uputila je snage u Egipat i na Kipar i anektirala ih, a iz Indije je uputila u Irak snage radi zaštite tamošnjih izvora nafte. Tek tada su Engleska i Francuska počele diskutovati kako da vode rat protiv Turske. Žofr, Frenč, lord Kičener i lord Fišer bili su mišljenja da treba sve kopnene i pomorske snage koncentrisati i izboriti pobjedu na zapadnom frontu i u Severnom moru, a dotle držati blokade Turske. Jedino je ministar engleske mornarice, Čerčil, uporno nastojao da flota izvrši prodor kroz Dardanele, da se zauzme Carigrad i uspostavi veza sa Rusijom. Krajem 1914. ili početkom 1915. god. usvojen je ovaj

¹⁴⁸ Nemci su nameravali, ukoliko saveznici ne napadnu Carigrad, a Bugarska i Rumunija im se ne priključe, da glavne turske snage prebace morem u oblast Odese. U tom slučaju veći deo austrougarske flote probijao bi se do Carigrada, gde bi se spojio sa turskom flotom i postigao nadmoćnost nad ruskom flotom. Pošto Austro-Ugarska i pored nemačkog pritiska nije na to pristala, odustalo se od tog plana. Konrad—IV—174—178, 205.

plan pa su pripreme vršene sve do marta 1915. god. kada je izvršen.¹⁴⁹

Bilo je i mnogo drugih mišljenja i predloga da li da se rat protiv Turske vodi defanzivno ili ofanzivno. Da li da se težište operacija usmeri neposredno na Carigrad ili da se rešenje traži u širim operacijskim koncepcijama, prvenstveno u sadejstvu sa srpsko-crnogorskim snagama. Ova različita mišljenja trajala su sve do 1918. god. Ona su dovela 1915. godine Srbiju i Crnu Goru u veoma teško iskušenje.¹⁵⁰

IV RAZVOJ DOGAĐAJA NA FRONTOVIMA DO KRAJA 1914. GODINE

1. TURSKO-ENGLESKI FRONT

Turska je u početku rata očekivala engleske napade: kroz i s obe strane Dardanela na Carigrad; desante na obalu Sirije, Palestine i kopneni napad preko Sinajskog poluostrva; u Arabiji sa obale i iz poseda na području Persijskog zaliva, u Iraku i Mesopotamiji. Sa Rusijom je imala front na Kavkazu, koji se protezao i na severozapadni deo Persije i maloazijski obalski front na Crnom

¹⁴⁹ E. Délage. „*La tragedie des Dardanelles*“, str. 41.

¹⁵⁰ Pošto se dobrim delom odnose na naše teritorije iznećemo neka od ovih mišljenja. U novembru 1914. god. u Engleskoj se raspravljalo da li da se Turska napadne preko maloazijske obale ili preko Galipolja ka Carigradu (VRS—VIII—345, 346). Istog meseca gen. Franše d'Epere, tada komandant francuske 5. armije u Šampanji, podneo je svojoj vladi nacrt plana za saveznički napad na centralne sile preko Balkana, pošto su se napadi na stabilizovanom zapadnom frontu pokazali nerentabilni. Pet savezničkih korpusa iskrcalo bi se u Solun. Oni bi se prikupili u Srbiji i na Dunavu, rumunska vojska u Rumuniji, a srpska vojska bi se pomerila levo prema Bosni. Sve 3 vojske imale bi da sadejstvuju ruskom levom krilu ka Budimpešti. Početkom januara francuski ministar Brijan predlagao je da se prebaci jedna englesko-francuska armija od 300 000 ljudi na Jadran i da zajedno sa srpsko-crnogorskim snagama preduzme ofanzivu. Istog meseca engleski ministar Lojd Džord predlagao je da se oko 1 milion englesko-francuskih vojnika upute za ovakvu operaciju u Dalmaciju i Makedoniju. Larše — 41, 45.

moru. Na dardanelskom frontu Turci su još u miru koncentrisali 1. i 2. armiju, a pod komandom nemačkog admirala fon Uzedoma izvršili su minsko zaprečavanje i obezbeđenje obale i uvežbavali pod nemačkim admiralom Sušonom flotu za ofanzivne akcije. Jaka englesko-francuska flota blokirala je Dardanele i 3.XI bombardovala je spoljne forove. Inače je vladao mir. Pošto je odluka za proboj flote kroz moreuz doneta tek u februaru 1915. god., to saveznici za to nisu vršili nikakve pripreme sem što su uredili baze na okupiranim grčkim ostrvima. U Siriji i Palestini prikupio je Džemal-paša 4. armiju (7. i 8. korpus — pet divizija) oko Damaska i Jerusalima i po zahtevu nemačke Vrhovne komande preduzete su mere da se 1. ekspedicioni korpus što pre uputi preko Sueckog kanala u Egipat, gde se očekivao ustanak Senusa protiv Engleza. Kao polazne baze za to nisu dolazili u obzir ni Gaza ni Akaba, jer ih je engleska flota mogla ugroziti, iako su se oslanjale na železničke pruge, nego Biršeba za koju se morao izgrađivati zaseban železnički krak severozapadno i zapadno od Jerusalima. To je otežavalo i usporavalo pripreme, i poduhvat se nije mogao preduzeti 1914. god., a to su Englezi iskoristili za organizaciju odbrane Sueckog kanala. U Arabiji, gde su Turci pojačali svoje posade na nekih 30 bataljona, delatnost s obe strane svela se na pridobijanje arapskih plemena za rat. Engleska je već u mirno doba pridavala veliki strategijski značaj Persijskom zalivu i Mesopotamiji jer su se odatle mogle lako ugrožavati njene veze sa Indijom, Australijom i Dalekim istokom, zatim petrolejski izvor oko Basre, a preko južne Persije, oslonivši se na Avganistan, mogli su se stvoriti uslovi za napad na severozapadnu Indiju. Da bi to onemogućila, u miru je zauzela Bahrajnska ostrva, uspostavila je protektorat nad Kuvajtom i Mohame-raham čime je obezbedila stave Eufrata i Tigra tzv. Šatel-Arab. Po objavi rata pristupili su formiranju ekspedicionog korpusa od indijskih trupa koje su bazirale na Bombaj i Karači. Već u oktobru iz njega su upućeni delovi, a u decembru i cela 6. pešadijska divizija, čije su slabe snage štatile mobilizaciju 12. i 13. korpusa u

Bagdadu i Mosulu. Ona je zauzela u toku 1914. god. Basru i Kvirnu gde se zadržala sve do idućeg proleća.¹⁵¹ Tako je 1914. god. došlo do većih sudara samo između Rusije i Turske.

2. KAVKASKI FRONT

(Sk. 67)

Komandant Kavkaske armije, i pored toga što su mu smanjene prvobitne snage za kavkaski front, rešio je da preduzme ofanzivu glavnim snagama, oko 6 divizija, na pravcu Kars—Erzerum i sa oko dve divizije na pravcu Erivan—Alaškert. Glavne snage je prikupio u prostoru Olti—Sarikamiš, a pomoćne oko Igdira. Jedan slabiji odred zatvarao je pravac duž obale ka Batumu, drugi kod Džulfe, pravcem iz persijskog Azerbejdžana ka dolini Araksa. Turska je, odugovlačenjem rata do kraja oktobra, uspela da prikupi u rejonu Erzeruma 3. armiju (9, 10. i 11. korpus), da privuče 1 korpus iz Carigrada u rezervu u oblast Samsuna, a jednu njegovu brigadu prebaci morem za Trapezunt i dalje na granicu prema Batumu. Čim je rat objavljen obe armije su otpočele sa nastupanjem. Rusi su prešli granicu i posle ogorčenih borbi od 6. do 20.XI potisli turske glavne snage u odbranu na položajima kod Keprikeja, ovladali dolinom Alaškerta, a sa svojom konjicom izbili kod Dutaka u izvorni deo Eufrata. Turske snage, pod nemačkim komandantom, uspele su samo prema Batumu da zauzmu Artvin i prodru čak do Ardagana čime su ugrozile utvrđenu oblast Batuma i pravac ka Karsu. Zbog toga su Rusi morali da ojačaju primorski odred i odbranu Batuma i upute nove snage ka Ardaganu koji će odbaciti Turke na Artvin.

¹⁵¹ Ove engleske snage iznosile su tada oko 5000 ljudi, a u februaru 1918. preko 280 000. Entee—158.

**a. Sarikamiška operacija od 22. decembra 1914.
do 7. januara 1915. godine**

Od 20.XI do pred kraj decembra uglavnom je zavlado zatišje. Ruska Kavkaska armija bila je raspoređena od Crnog mora do Urmijskog jezera (350 km), a jedan njen odred (gen. Černozubov sa 1 streljačkom brigadom i 1 kozačkom divizijom) nalazio se u persijskom Azerbejdžanu. Glavna Sarikamiška grupa, 1. kavkaski i 2. turkestanski korpus, sa pridatim delovima (oko 53 i po bataljona, 40 eskadrona, 138 oruđa), držala je liniju Maslagat—Horosan—Delibaba, a Oltinski odred (ojačana brigada) štiti je bok kod Ida. Turska 3. armija sa glavnim snagama na području Keprikej—Erzerum, imala je 1. korpus u rezervi, a delove 13. korpusa pomerila je iz Mesopotamije prema desnom boku. Zbog nedovoljne materijalne opreme i teških zimskih uslova, Hasan Izet-paša rešio je da odloži operacije do proleća. Ali se Enver-paša nije s tim složio. On je došao 21.XII u Erzerum, preuzeo komandu nad 3. armijom i rešio, i protiv mišljenja svojih nemačkih pomoćnika,¹⁵² da odmah preduzme ofanzivu. Njegov plan je bio da 11. korpus demonstrativnim napadima od Keprikeja ka Sarikamišu veže rusku glavnu snagu ($\frac{2}{3}$ od celokupne), a u slučaju da ne uspe da ih navuče na sebe što južnije. Za to vreme je 9. korpus trebalo da preko Ida izvrši napad na Sarikamiš, 10. korpus da izvrši obuhvat severnije, preko Olti—Penjak, železničke pruge Sarikamiš—Kars. Deo 1. korpusa imao je radi zaštite da nastupa od Artivina i zauzme Ardagan. Enver-paša se nadao da će odbaciti glavne ruske snage od komunikacijskog pravca Sarikamiš—Kars u jugoistočnom pravcu u besputne oblasti Karadaga. Ofanziva je otpočela 22.XII. Turci su idućeg dana zauzeli Olti, dok su napadi 11. korpusa odbijeni. Situacija se 25.XII pogoršala za Ruse, jer je turski 9. korpus podišao prevoju Bardus, 10. korpus zauzeo Penjak, a deo 1. korpusa Ardagan. U štabu Kavkaske armije nastala je pometnja i preovladalo je gledište

¹⁵² SR—IV—171. Bio je završio nemačku vojnu akademiju pa su mu, verovatno, lebdeli pred očima Kana i Tanenberg.

komandanta 2. turkeštanskog korpusa da se glavne snage zadrže na svojim položajima, a da se za otklanjanje opasnosti u pozadini upotrebe rezerve i snage iz pozadinskih garnizona. Od 26.XII do januara vodile su se ogorčene borbe oko Sarikamiša. Kako je 11. korpus bio neaktivan, to su Rusima s fronta upućivana stalna pojačanja, koja su opkolila 9. korpus kod Sarikamiša i 2.I zauzela Bardus. Do 4.I 9. korpus je potpuno uništen (sav materijal zaplenjen, ljudstvo, komandant korpusa i tri divizije zarobljeni). Rusi su nastavili napad do 7.I i na 10 korpus, koji je takođe rastrojen, izgubio celu artiljeriju i, zahvaljujući ruskom neenergičnom gonjenju spasao se od uništenja. Usled ovog neuspeha povukli su se Turci i iz Ardagana. Posle ovoga armije su zatim zauzele položaje koje su držale pre ofanzive, a u Azerbejdžanu su do kraja januara vođene borbe oko Tebrisa koji su Rusi konačno zauzeli.

b. Osvrt na sarikamišku operaciju

Značaj ruske pobede bio je velik i raznolik. Ruski položaj u Aziji se učvrstio; njen ugled u Persiji se povećao; engleski poduhvati u Mesopotamiji i Siriji dobili su jak oslonac i podršku, jer su turski gubici bili ogromni i popunjavani su rezervama sa tih teritorija.¹⁵³ Ovi uspesi su podstakli saveznike na sadejstvo u Mesopotamiji. U vojničkom pogledu manevar Enver-paše, sa slabo pripremljenom vojskom po oštroj zimi i planinskom zemljištu, na preko 100 km dugačkom pravcu, bio je gotovo avanturistički. Računao je da će pojava njegovih korpusa u boku i pozadini ruskih glavnih snaga zbuniti njihove komandante i rastrojiti im trupe. Rusko komandovanje ostalo je potpuno prisebno i, pored teške situacije, imalo je poverenja u svoje trupe. Brzo su prikupili rezerve i

¹⁵³ Prema službenim podacima 3. armija je bez 1. korpusa brojala 23. I 1915. svega 12 400 ljudi. Schwarte-IV-425. Turski ukupni gubici iznosili su oko 80 000 ljudi. Bidou, 317. Prema Danilovu - 396 - u toku zime Rusi su našli preko 30 000 smrznutih turskih leševa u oblasti Sarikamiša.

posade i uvodili ih na najvažnija mesta od Sarikamiša do Ardagana.

Rusko rukovođenje operacijom od 24. XII do 4. I ne izostaje iza nemačkog u bici kod Tanenberga, pa i rezultati, relativno uzevši, nisu manji. Ruska Vrhovna komanda stekla je poverenje u drugo-i trećepozivske formacije, koje je u većoj meri uvela u Kavkasku armiju, iz koje je prebacila dve divizije na glavno ratište u Evropi.

E. POMORSKI RAT

Posle pobede kod Helgolanda nemačka podmornica „U-9“ je u toku jednog dana, 22.XI, potopila zapadno od Amsterdama tri engleske oklopne krstarice „Cressy“, „Aboukir“ i „Hogue“. To je izazvalo veliko uznemirenje u Engleskoj i preterane nade u Nemačkoj o ulozi podmornica. Naprotiv, komandant nemačke flote admiral Ingenol tražio je veću slobodu za angažovanje glavnih snaga za ofanzivne akcije u čemu ga je i Tirpic podržavao. No, dok je Tirpic time odustao od svog načelnog stava i mirio se sa eventualnim gubicima, car, državni kancelar i šef štaba admiraliteta, admiral Pol, rešili su da se flota, u interesu vođenja rata, sačuva od svakog smanjivanja snaga, što je značilo da ostane u defanzivi. Sada Nemcima nije preostalo ništa drugo no da nastave „mali rat“ prvenstveno podmornicama. Oživeli su napade prema severu i jugu. Na severu su uspeli da stignu čak do u visinu Skapa Floa, gde su 10.X potopili krstaricu „Hauke“ i omogućili pomoćnoj krstarici „Berlin“ da prođe u vode severno od Škotske i Irske gde je postavila mine. Na njih je naišao engleski bojni brod „Audacious“ i 26.X potonuo. Zbog toga je smenjen prvi lord admiraliteta princ Batemberg, a na njegovo mesto došao je energični lord Fišer. Nemačke podmornice uspele su da prodru i do Bultonja i Portsmauta i da se pojave pred Ostendem gde su izvršili neka manja potapanja. Ali, njihov napad na ušće Temze završio se neuspehom i gubitkom sve četiri podmornice. Što je najvažnije, podmornice nisu uopšte mogle

sprečiti, iako je Vrhovna komanda to zahtevala, vrlo efikasno učešće englesko-francuskih brodova u bici na Izeru, a naročito u borbama oko Ostendea. Delovi Velike flote i Flote otvorenog mora preduzeli su ispade prema Helgolandu, odnosno na obalskom sektoru Jarmaut. Međutim, do ozbiljnog sudara, do kraja godine, nije došlo. Početkom novembra proglasio je engleski admiralitet Severno more ratištem i prisilio brodove neutralnih država na prolaz kroz Doverski moreuz, što je imalo bitnih posledica na izgradnju nemačkih podmornica.

U Severnom i Baltičkom moru Nemci su vršili pripreme da bi 22—26.IX izvršili desant između Libaua i Vindaua radi rasterećenja fronta u I. Pruskoj. Čim su engleske podmornice prodrle kroz Veliki Belt u Baltičko more, od toga se odustalo. Do kraja godine obe strane vodile su podmornički i minski rat, u kome su potopljene, pored manjih brodova, nemačka oklopna krstarica „Friedrich Carl“ i ruska „Palada“. Francuska flota nastavila je u Jadranskom moru blokadu i kontrolu saobraćaja. Tada su nastradale francuska oklopna krstarica „Jean-Bar“ i 1 podmornica. Posle objave rata turska flota izvršila je 29. i 30.X prepad na gradove i luke Crnog mora i potopila rusku topovnjaču „Donjec“. Englesko-francuska flota bombardovala je 3.XI ulaze u Dardanele.

KRSTARIČKI RAT U DALEKIM MORIMA

(Sk. 68)

Eskadra admirala Spea stigla je 12.X na Uskršnja ostrva. Tu su joj se priključile detašovane krstarice „Dresden“ i „Leipzig“. Od njih je Špe saznao o prisustvu protivničkih ratnih brodova u vodama Čilea. Rešio je da ih napadne i 27.X krenuo je za Valparaizo. Usput je saznao da se jedna engleska mala krstarica nalazi u luci Koronela i odlučio je da je zarobi.

BOJ KOD KORONELA

Prvog novembra oko podne Špe je uputio „Dresden“ i „Leipzig“ da osmatraju obalski saobraćaj, a sa ostalim brodovima zatvorio je oba izlaza iz zaliva Aranko. Oko 16 časova primećeni su engleski brodovi da plove u paralelnom kursu zapadno od nemačke eskadre. Engleske snage sastojale su se iz dve oklopne krstarice („Good Hope“, „Monmouth“), jedne male krstarice („Glasgow“) i jedne pomoćne krstarice („Otranto“). Špe je zadržao svoj kurs i oko 18.30 sa odstojanja od 10 km otvorio vatru. Prvim mecima onesposobljene su obe engleske oklopne krstarice koje su uskoro potonule. Male krstarice su se spasle. Nemci nisu pretrpeli nikakve štete. Posle ove pobede Špe je nameravao da dejstvuje duž istočne obale Amerike i u zgodnom momentu da se prebaci u zavičajne vode. No poraz kod Koronela naveo je engleski admiralitet da uputi iz Velike flote i sa drugih ratišta, jedinice da unište eskadru Špe. Pod komandom admirala Stedzi (Sturdee) prikupila se početkom decembra kod Folklandskih ostrva moćna flota: 2 bojna broda od 17 000 t („Invincible“, „Inflexible“) 3 oklopne krstarice od po 10 000 t („Carnarvon“, „Kent“, „Cornwall“) 2 male krstarice („Glasgow“, „Bristol“), 1 obalska krstarica („Canopus“) i 1 pomoćna krstarica. Noću 7/8.XII prišao je Špe sa svojom eskadrom Folklandskim ostrvima u nameri da uništi tamošnje engleske snage i ne sluteći da se ovde nalaze nadmoćniji engleski bojni brodovi.

BOJ KOD FOLKLANDSKIH OSTRVA — 8. DECEMBRA

Tog dana ujutru Špe je uputio „Gneisenau“ i „Nürnberg“ da unište postrojenja u luci Stanlej. Sa ostalim brodovima postavio se u očekujući položaj. Oko 9 časova engleski brodovi otvorili su vatru i prešli u napad. Pokušaj Špea da izvuče eskadru iz borbe nije uspeo. Englezi su ga primorali da primi borbu ne samo sa oklopnim nego i malim krstaricama koje je bio uputio u pozadinu.

U neravnoj borbi koja je trajala oko 4—5 časova potopljeni su sa admiralom Špe i obe velike krstarice sa gotovo celom posadom, a od malih spasla se samo krstarica „Dresden“. Do kraja godine nastradali su i detašovani brodovi ove eskadre: „Emden“,¹⁵⁴ „Karlsruhe“, „Geier“, „Cormoran“, a „Königsberg“ je prisiljen da se skloni u Nemačku Istočnu Afriku. Time je otklonjena opasnost od krstarica protiv trgovačkog brodogradnja.

¹⁵⁴ „Emden“ je od 5. IX do 20. X potopio oko 15 brodova nekih 66 000 tona. Slične rezultate imala je „Karlsruhe“.

GLAVNI IZVORI LITERATURE

1. VELIKI RAT SRBIJE ZA OSLOBOĐENJE I UJEDINJENJE SRBA, HRVATA I SLOVENACA, knjiga I–VI, izdanje Glavnog generalštaba, Beograd, 1924–1925.
2. *Živko Pavlović*: BITKA NA JADRU, „Makarije“, Beograd, 1924.
3. *M. Radenković*: CERSKA OPERACIJA, VIZ JNA „Vojno delo“, Beograd, 1953.
4. *M. Zelenika*: BITKA NA DRINI, „Vojnoistorijski glasnik br. 5“, Beograd, 1955.
5. *Živko Pavlović*: BITKA NA KOLUBARI, izdanje Srpske kraljevske akademije nauka, Beograd, 1928.
6. ISTORIJA RATNE VEŠTINE – SVETSKI RAT (ZAPADNI, ISTOČNI I ITALIJANSKI FRONT), predavanja na Višoj školi Vojne akademije, M. Zelenike, Beograd, 1933/1934.
7. ISTORIJA NOVOG VEKA II, prevod s ruskog, Tarle, Jefimov, Notović, Hvostov, „Prosveta“, Beograd, 1949.
8. ISTORIJA DIPLOMACIJE II, na ruskom od Potemkina, Hvostova i Minea, Ogiz, Moskva, 1945.
9. NEMAČKI IMPERIJALIZAM, na ruskom od I. Goldštajna i R. Levina, Ogiz, Moskva, 1947.

10. A. Zajončkovski: SVETSKI RAT 1914—1918, na ruskom, Vojnodržavno izdanje, Moskva, 1938.
11. I. Dobrorolski: OBOSTRANI STRATEGIJSKI PLANOVI NA POČETKU SVETSKOG RATA, na ruskom, Vojni zbornik, Beograd, 1922.
12. I. Dobrorolski: MOBILIZACIJA RUSKE VOJSKE 1914, na ruskom, Vojni zbornik, Beograd, 1921.
13. J. K. Cihovič: STRATEGIJSKI PREGLED RATA 1914—1918 — I, na ruskom, Ratnoistorijska komisija, Moskva, 1922.
14. G. Korolkov: STRATEGIJSKI PREGLED RATA 1914—1918 — II, na ruskom, Ratnoistorijska komisija, Moskva, 1923.
15. Jurij Danilov: RUSSLAND IM WELTKRIEGE 1914—1915. Fromanns Verlag, Jena, 1925.
16. M. Paléologue: LA RUSSIE DES TSARS PENDANT LA GRANDE GUERRE, Plon, Paris, 1926.
17. LES ARMÉES FRANCAISES DANS LA GRANDE GUERRE, Ministère de la Guerre, Imprimerie nationale, Paris, 1936.
18. Palat: LA GRANDE GUERRE SUR LE FRONT OCCIDENTAL, Chapelot, Paris, 1917—1922.
19. Corda: LA GUERRE MONDIALE (1914—1918), Chapelot, Paris, 1922.
20. Bidou: HISTOIRE DE LA GRANDE GUERRE, Gallimard, Paris, 1936.
21. Hanotaux: HISTOIRE ILLUSTRÉE DE LA GUERRE DE 1914, Bordeaux, Paris, 1915—1922.
22. Larcher: LA GRANDE GUERRE DANS LES BALKANS, Payot, Paris, 1929.
23. Poincaré: AU SERVICE DE LA FRANCE, NEUF ANNÉES DE SOUVENIRS, Plon, Paris, 1926—1931.
24. Žofr: RATNI MEMOARI, prevod s francuskog, VIZ JNA „Vojno delo“, Beograd, 1956.
25. MEMOIRES DU GÉNÉRAL GALLIÉNI, Payot, Paris, 1920.
26. Lanrezak: LE PLAN DE CAMPAGNE FRANÇAIS ET LE PREMIER MOIS DE LA GUERRE (2. Août — 3. Septembre 1914), Payot, Paris, 1920.

27. *Réginald Kann*: LE PLAN DE CAMPAGNE ALLEMANDE DE 1914 ET SON EXECUTION, Payot, Paris, 1923.
28. *Régnaud*: L'ECHEC DU PLAN XVII, La Revue de Paris — 14, 1920.
28. *Percin*: LE MASSACRE DE NOTRE INFANTERIE 1914—1918, A. Michel, Paris, 1921.
30. *B. H. Lidell Hart*: LA GUERRE MONDIALE, Payot, Paris, 1932.
31. LA CAMPAGNE DE L'ARMEE BELGE D'APRÈS LES DOCUMENTS OFFICIELS, Paris, 1915.
32. *J. E. Edmonds*: HISTORY OF THE GREAT WAR, MILITARY OPERATIONS — FRANCE AND BELGIUM 1914, The Committee of Imperial Defence, London, 1922—1925.
33. *G. Lindsley Mc. Entée*: MILITARY HISTORY OF WORLD WAR, Charles Scribners Sons, New York, 1931.
34. *Winston S. Churchill*: LA CRISE MONDIALE, Payot, Paris, 1925—1931.
35. *Dr. K. Helfferich*: DEUTSCHLAND VOLKSWOHLSTAND 1888—1913, Mittler & Sohn, Berlin, 1917.
36. *Dr. K. Helfferich*: DER WELTKRIEG, Mittler & Sohn, Berlin, 1919.
37. *A. Hesse*: DAS DEUTSCHE VOLKSVERMÖGEN, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena, 1915.
38. *Reichsarchiv*: DER WELTKRIEG 1914—18, Mittler & Sohn, Berlin, 1925—1929.
39. *M. Schwarte*: DER GROSSE KRIEG 1914—1938, J. A. Barth, Leipzig, 1922.
40. *Marinearchiv*: DER KRIEG ZUR SEE 1914—1918, Mittler & Sohn, Berlin, 1920—1923.
41. *N. v. Kuhl*: DER DEUTSCHE GENERALSTAB IN VORBEREITUNG UND DURCHFÜHRUNG DES WELTKRIEGES, Mittler & Sohn, Berlin, 1920.
42. *W. Foerster*: GRAF SCHLIEFFEN UND DER WELTKRIEG, Mittler & Sohn, Berlin, 1929.
43. *W. Groener*: DAS TESTAMENT DES GRAFEN SCHLIFFEN, Mittler & Sohn, Berlin, 1929.

44. *P. v. Hindenburg*: AUS MEINEM LEBEN,
J. A. Barth, Leipzig, 1920.
45. *E. Ludendorff*: MEINE KRIEGSERINNERUNGEN 1914–1918,
Mittler & Sohn, Berlin, 1919.
46. *E. v. Falkenhayn*: DIE OBERSTE HEERESLEITUNG 1914–
1916,
Mittler & Sohn, Berlin, 1929.
47. *M. Hoffmann*: DER KRIEG DER VERSÄUMTEN GELEGEN-
HEITEN,
Verlag für Kultur und Politik, München, 1923.
48. *Kriegsarchiv*: ÖSTERREICH – UNGARNS LETZTER KRIEG,
Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, Wien,
1931–1933.
49. *Conrad*: AUS MEINER DIENSTZEIT 1906–1918,
Rikolaverlag Wien (Berlin, Leipzig, München), 1921–1925.
50. *V. Auffenberg – Komarov*: AUS ÖSTERREICH HÖHE UND
NIEDERGANG,
München, 1921.
51. *A. Krauss*: DIE URSACHEN UNSERER NIEDERLAGE,
München, 1923.
52. *v. Freytag–Loringhoven*: MENSCHEN UND DINGE, WIE ICH
SIE IN MEINEM LEBEN SAH,
Mittler & Sohn, Berlin, 1923.

SADRŽAJ

PREDGOVOR - - - - -	Strana 5
---------------------	-------------

PRVI DEO

Glava prva

A. UZROCI RATA - - - - -	13
I Imperijalizam evropskih velikih sila kao osnovni uzrok rata - - - - -	13
II Unutrašnje i spoljnopolitičko stanje evropskih velikih sila; razvoj njihovih suprotnosti i stvaranje vojno-političkih blokova od 1870. do 1908. godine - - - - -	18
B. PREDZNACI RATA OD 1908. do 1914. GODINE - - - - -	35
C. POVOD I OBJAVA RATA - - - - -	38

Glava druga

A. MIRNODOPSKE PRIPREME ZA RAT - - - - -	41
I Organizacija oružanih snaga - - - - -	41
1. Suvozemne vojske - - - - -	41
a. Francuska vojska - - - - -	41
b. Belgijska vojska - - - - -	46
c. Engleska vojska - - - - -	48
d. Ruska vojska - - - - -	50
e. Srpska i crnogorska vojska - - - - -	53
f. Nemačka vojska - - - - -	54
g. Austrougarska vojska - - - - -	59
2. Ratne mornarice - - - - -	62
a. Engleska mornarica - - - - -	63

	Strana
b. Francuska mornarica — — — — — — — —	66
c. Ruska mornarica — — — — — — — —	67
d. Nemačka mornarica — — — — — — — —	67
e. Austrougarska mornarica — — — — — — — —	69
 II Ratišta: vojnogeografske karakteristike i pripreme — —	 69
1. Zapadnoevropsko ratište — — — — — — — —	70
a. Francusko ratište — — — — — — — —	70
b. Belgijsko ratište — — — — — — — —	77
c. Zapadnonemačko ratište — — — — — — — —	78
2. Istočnoevropsko ratište — — — — — — — —	80
a. Rusko ratište — — — — — — — —	80
b. Istočnonemačko ratište — — — — — — — —	86
c. Austrougarsko istočno ratište — — — — — — — —	37
3. Balkansko ratište — — — — — — — —	89
a. Srpsko-crnogorsko ratište — — — — — — — —	89
b. Austrougarsko balkansko ratište — — — — — — — —	91
4. Pomorska ratišta — — — — — — — —	92
 III Ratni i operacijski planovi — — — — — — — —	 94
1. Zajednički planovi — — — — — — — —	94
2. Francuski plan — — — — — — — —	98
a. Istorijski razvoj — — — — — — — —	98
b. Žofrov plan XVII — — — — — — — —	105
3. Belgijski plan — — — — — — — —	108
4. Engleski plan — — — — — — — —	110
5. Ruski plan — — — — — — — —	111
6. Srpski i crnogorski plan — — — — — — — —	114
7. Nemački plan — — — — — — — —	115
a. Istorijski razvoj — — — — — — — —	115
b. Plan Moltkea mlađeg — — — — — — — —	123
8. Austrougarski plan — — — — — — — —	130
a. Konradov operacijski plan prema Rusiji — — — —	132
b. Konradov operacijski plan prema Srbiji i Crnoj Gori	133
9. Pomorski planovi — — — — — — — —	135
 IV Ekonomske i finansijske pripreme — — — — — — — —	 137
 B. MOBILIZACIJA, KONCENTRACIJA, POČETNI RASPO- REDI I ZADACI — — — — — — — —	 140
1. Francuska vojska — — — — — — — —	140

	Strana
2. Belgijska vojska — — — — —	143
3. Engleska vojska — — — — —	144
4. Ruska vojska — — — — —	144
5. Srpska i crnogorska vojska — — — — —	148
6. Nemačka vojska — — — — —	150
7. Austrougarska vojska — — — — —	156
8. Pomorske snage — — — — —	160
C. OSVRT NA MIRNODOPSKE PRIPREME PROTIVNIKA PRE POČETKA OPERACIJA — — — — —	163

DRUGI DEO

Glava treća

Prvi period — Letnje operacije — do polovine septembra

A. ZAPADNO RATIŠTE — — — — —	169
I Dogadaji u toku koncentracije i strategijskog razvoja —	169
1. Uvodne borbe i operacije — — — — —	169
a. Prepad Nemaca na Luksemburg — — — — —	169
b. Nemački upad u Belgiju i pad Liježa — — — — —	170
c. Prva francuska ofanziva u Alzasu od 9 do 11. avgu- sta i bitka kod Miluza od 9. do 10. avgusta — —	172
d. Borbe u Vogeziima i Lorenu od 5. do 12. avgusta —	172
e. Početna strategijska izviđanja — — — — —	173
f. Rad vrhovnih komandi u toku uvodnih operacija —	176
2. Obostrane pripreme za opšte nastupanje i operacije po- jedinih armija do početka graničnih bitki — — —	179
a. Rad vrhovnih komandi — — — — —	179
b. Francuska ofanziva u Alzasu i Lorenu od 14 do 19. avgusta — — — — —	184
c. Stanje kod centralnih armija od 13 do 20. avgusta	189
d. Stanje kod severnih armija do 20. avgusta — —	191
II Granične bitke od 20. do 24. avgusta — — — — —	195
1. Operacije u Lorenu i Alzasu od 20. do 23. avgusta —	196
a. Bitka kod Sarbura i Moranža 20. avgusta — — —	197
b. Druga francuska ofanziva u Alzasu do 23. avgusta	202
c. Osvrt na operacije u Lorenu i Alzasu od 14. do 23. avgusta — — — — —	203
2. Operacije u Ardenima — ardenska bitka od 21. do 23. avgusta — — — — —	204

a. Bitka kod Nefšatoa od 22. do 23. avgusta	— — —	207
b. Bitka kod Longvija 22. avgusta	— — — — —	209
c. Osvrt na operacije u Ardenima	— — — — —	211
3. Operacije na Sambri i Mezi od 21. do 24. avgusta	—	213
a. Bitka kod Šarlroa (Namira) 22. i 23. avgusta	— —	215
b. Bitka kod Monsa 23. i 24. avgusta	— — — — —	218
c. Napad na Namir od 21. avgusta	— — — — —	221
d. Osvrta na operacije na Sambri i Mezi	— — — — —	222
4. Rad vrhovnih komandi u toku graničnih bitki	— —	224
5. Opšti osvrt na granične bitke	— — — — —	227
III Francusko-engleski odstupni i nemački nastupni manevar ka Marni od 24. avgusta do 5. septembra — — — 229		
1. Razvoj operacija od 24. do 27. avgusta	— — — — —	229
a. Rad vrhovnih komandi	— — — — —	229
b. Operacije severnih armija: Engleska i nemačka		
1. armija	— — — — —	235
Bitka kod le Katoa — 26. avgusta	— — — — —	236
Francuska 5. i nemačka 2. i 3. armija	— — — — —	237
c. Operacije centralnih armija: Francuska i nemačka 4. armija	— — — — —	239
Bitka na Mezi od 26. do 28. avgusta	— — — — —	240
Francuska 3. Lorenska i nemačka 5. armija	—	
Borbe na r. Oten i kod Etena 24. i 25. avgusta	—	242
d. Operacije južnih armija: francuska 1, 2. i Alzaška i nemačka 6. i 7. armija	— — — — —	244
Bitka na Mortanju od 24. do 27/28. avgusta	— —	244
2. Razvoj operacija od 28. avgusta do 1. septembra	— —	247
a. Rad vrhovnih komandi	— — — — —	247
b. Operacije zapadnih armija: francuske 6. i 5, engleske i nemačke 1. i 2. armije	— — — — —	253
Bitka kod Giza-Sen Kantena od 29. do 30. avgusta	—	255
Produženje operacija zapadnih armija posle borbi na Oazi i Šomi do 1. septembra	— — — — —	258
c. Operacije centralnih armija: Francuska 4. i 3. i armijski odred Foš, i nemačka 3, 4. i 5. armija	— —	261
Borbe od Retela do Turterona 30. avgusta	— —	262
Borbe na Mezi 30. i 31. avgusta	— — — — —	262
d. Operacije istočnih armija: Francuske 1. i 2. i nemačke 6. i 7. armije	— — — — —	266
3. Razvoj operacija od 2. do 5. septembra	— — — — —	267
a. Rad vrhovnih komandi	— — — — —	267
b. Operacije zapadnih armija: Pariska, engleska i nemačka 1. armija	— — — — —	276
Francuska 5. i nemačka 2. armija	— — — — —	279

c. Operacije centralnih armija: Francuska 4. i 9. i nemačka 3. i 4. armija — — — — —	280
Francuska 3. i nemačka 5. armija — — — — —	281
d. Operacije istočnih armija — — — — —	283
Bitka na Gran Kurone de Nansiju i borbe u šumskom masivu između Merta i Mortanja — Prva faza 4. i 5. septembra — — — — —	284
4. Uticaj francuskih utvrđenja na tok operacija do 5. septembra — — — — —	286
5. Događaji u Belgiji od 21. avgusta do 5. septembra —	291
6. Osvrt na odstupno — nastupni manevar — — — —	292
IV Bitka na Marni od 6. do 12 (14) septembra — — — —	295
1. Opšta situacija pred početak bitke — — — — —	295
a. Bitaćna prostorija — — — — —	295
b. Situacija na drugim ratištima — — — — —	296
c. Situacija na zapadnom frontu — — — — —	297
2. Tok bitke na Marni od 6. do 12. septembra — — — —	299
a. Opšta karakteristika i podela bitke — — — — —	299
b. Boj na Urku 5. septembra — — — — —	300
c. Prvi period bitke na Marni — borbe za rešenje od 6. do 9. septembra — — — — —	301
Sesti septembar — — — — —	301
Sedmi septembar — — — — —	308
Osmi septembar — — — — —	315
Deveti septembar — — — — —	324
d. Drugi period bitke — savezničko gonjenje i nemačko odstupanje od 10. do 12. septembra — — — —	334
Deseti septembar — — — — —	334
Jedanaesti septembar — — — — —	338
Dvanaesti septembar — — — — —	341
3. Druga faza bitke na Gran Kurone de Nansi i borbe u šumskom masivu između r. Mert i r. Mortanj od 6. do 10. septembra. Obostrano pregrupisavanje snaga u Alzasu i Lorenu — — — — —	344
4. Osvrt na bitku na Marni — — — — —	346
B. ISTOČNO RATIŠTE — — — — —	350
I Događaji na rusko-nemačkom frontu do kraja avgusta —	350
1. Rad vrhovnog rukovodstva u toku koncentracije i strategijskog razvoja — — — — —	350
2. Uvodne borbe, početna strategijska izviđanja i obostrani raspored snaga pred početak operacija — — — —	356

	Strana
3. Ofanziva ruske 1. armije od 17. do 20. avgusta — —	358
a. Boj kod Stalupenena 17. avgusta — — — —	358
b. Bitka kod Gumbinena i Goldapa — 20. avgusta —	360
4. Rad vrhovnog rukovodstva od 21. do 23. avgusta —	363
5. Ofanziva ruske 2. armije od 24. do 31. avgusta —	367
bitka kod Tanenberga — — — — — — — —	367
a. Pripreme bitke i uvodne borbe — — — — — —	370
b. Raspored snaga 25/26. avgusta — — — — — —	371
c. Tok bitke od 26. do 31. avgusta — — — — — —	377
d. Osvrt na bitku kod Tanenberga — — — — — —	379
II Događaji na rusko-austrougarskom frontu do 16. sep- tembra — — — — — — — — — — — — — —	379
1. Rad vrhovnog rukovodstva u toku koncentracije i strategijskog razvoja — — — — — — — — — —	382
2. Uvodne borbe, početna strategijska izviđanja, defini- tivni planovi i obostrani raspored snaga pred početak operacija — — — — — — — — — — — — — —	386
3. Galicijska bitka od 23. avgusta do 11. septembra — —	386
Razvoj Galicijske bitke do pada Lavova 1. septembra	386
a. Bitka kod Krasnika od 23. do 25. avgusta — — —	388
b. Rad vrhovnog rukovodstva u toku bitke kod Krasnika — — — — — — — — — — — — — —	390
c. Bitka kod Tomašova (Komarova) — I faza od 26. do 28. avgusta — — — — — — — — — — — — — —	392
d. Bitka kod Lublina — I faza — od 26. do 29. avgusta — — — — — — — — — — — — — —	393
e. Rad vrhovnog rukovodstva pred početak bitki u istočnoj Galiciji — — — — — — — — — — — — — —	395
f. Bitka na Zlotoj Lipi (kod Zločova) od 26. do 28. av- gusta — — — — — — — — — — — — — —	396
g. Osvrt na bitku na Zlotoj Lipi i rad vrhovnog ruko- vodstva posle bitke — — — — — — — — — — — — — —	399
h. Bitka na Gnjljoj Lipi od 29. do 30. avgusta— — —	402
i. Bitka kod Tomašova (Komarova) — II faza od 29. avgusta do 1. septembra — — — — — — — — — —	405
j. Bitka kod Lublina — II faza — od 30. avgusta do 1. septembra — — — — — — — — — — — — — —	406
k. Pad Lavova i rad vrhovnog rukovodstva — — —	409
Razvoj Galicijske bitke od 2. do 11. septembra — — —	409
a. Obostrano pregrupisavanje za predstojeću ofanzivu	411
b. Nastavak bitke kod Lublina — III faza — od 2. do 3. septembra — — — — — — — — — — — — — —	411

	Strana
c. Protivofanziva ruske 9, 4. i 5. armije — I faza i bitka kod Lublina — IV faza od 4. do 7. septembra	412
d. Bitka centralnih i južnih armija kod Grodeka (Rava Ruska, Lavova) od 6. do 9. septembra — — —	414
I faza od 6. do 7. septembra — — — — —	414
Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	417
II faza od 8. do 9. septembra — — — — —	418
e. Produženje protivofanzive ruske 9, 4. i 5. armije II faza — od 8. do 9. septembra — — — — —	420
f. Presudne borbe na celom frontu od 10. do 11. septembra — — — — —	421
Galicijska bitka — odstupanje austrougarskih armija iza Sana od 12. do 16. septembra — — — — —	424
a. Odluka Konrada za prekid bitke i povlačenje — —	424
b. Odstupanje austrougarskih i rad ruskih armija —	425
c. Zaključak o galicijskoj bici — — — — —	426
4. Osvrt na prvu rusko-austrougarsku kampanju — —	427
III Operacije u Istočnoj Pruskoj — Bitka kod Mazurskih jezera od 6. do 16. septembra — — — — —	430
1. Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	430
2. Prikupljanje i raspored snaga — — — — —	433
3. Bitka kod Mazurskih jezera — — — — —	434
4. Osvrt na bitku kod Mazurskih jezera i na odnos između operacija u Istočnoj Pruskoj i Galiciji — — —	438
C. BALKANSKO RATIŠTE — — — — —	440
Događaji na srpsko-crnogorsko-austrougarskom frontu od objave rata do 2. septembra — — — — —	440
1. Rad vrhovnog rukovodstva u toku koncentracije i strategijskog razvoja — — — — —	440
2. Izvršenje strategijskog razvoja i raspored snaga pred početak operacija — — — — —	442
3. Cerska operacija od 12. do 24. avgusta — — — — —	443
a. Prelazak 5. armije preko Drine od 12. do 15. avgusta	443
b. Početne operacije na gornjoj Drini od 7. do 15. avgusta — — — — —	447
c. Cerska bitka od 16. do 19. avgusta — — — — —	447
d. Povlačenje 5. i 6. armije iza Drine i Save od 20. do 24. avgusta — — — — —	452
4. Borbe na crnogorskom frontu prema Hercegovini i Boki Kotorskoj od 12. avgusta do 2. septembra — —	453
5. Osvrt na prvu austrougarsku ofanzivu prema Srbiji —	454
D. POMORSKI RAT — — — — —	455

Glava četvrta

	Strana
Drugi period — jesenje i zimske operacije od sredine septembra do kraja 1914. godine — — — — —	464
A. ZAPADNO RATIŠTE — — — — —	464
I Operacije na Eni, u Šampanji i Argonu, na Meskim visovima i u Pikardiji od 14. do 27. septembra — — —	464
1. Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	464
2. Obostrani razvoj i raspored snaga 14/15. septembra —	469
3. Bitka na Eni od 14. do 21. septembra — — — — —	470
a. Francuska 6. i nemačka 1. armija — — — — —	470
b. Engleska, francuska 5. i nemačka 7. i 2. armija —	473
4. Bitka u Šampanji od 14. do 22. septembra — — —	477
Francuska 9. i 4. i nemačka 3. i 4. armija — — —	477
5. Rad vrhovnog rukovodstva u toku operacije od 17. do 27. septembra — — — — —	480
6. Operacije u Argonu i Lorenu od 14. do 27. septembra	482
a. Događaji od 14. do 19. septembra — — — — —	482
b. Bitka u Argonu i na Meskim visovima od 20. do 25. septembra — — — — —	483
7. Bitka u Pikardiji od 19. do 27. septembra — — — —	487
a. Pripreme za bitku od 19. do 23. septembra — — —	487
b. Tok bitke od 24. do 27. septembra — — — — —	491
8. Nemački „veliki“ napad od 26. do 27. septembra — —	493
9. Osvrt na operacije od 23. do 27. septembra — — —	495
II Operacije u Artoa i Pikardiji od 28. septembra do 10. oktobra — — — — —	497
1. Razvoj situacije do 2. oktobra — — — — —	497
a. Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	497
b. Pripreme i uvodne borbe kod francuske 2. i nemačke 6. armije — — — — —	499
2. Bitka kod Arasa i pokušaj nemačkog proboja kod Roa od 2. do 10. oktobra — — — — —	500
3. Osvrt na bitku kod Arasa — — — — —	505
III Operacije u Belgiji i pad Anversa od 5. septembra do 10. oktobra — — — — —	506
IV Operacije severno od Arasa i na r. Lisu od 10. do 14. oktobra — — — — —	508
1. Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	508
2. Englesko-francuska ofanziva na r. Lisu od 12. do 14. oktobra — — — — —	510

	Strana
E. RAT U KOLONIJAMA — — — — —	459
V Bitka u Flandriji od 15. oktobra do 14. novembra — —	512
1. Pripreme i uvodne operacije od Lana do mora do 19. oktobra — — — — —	513
a. Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	513
b. Razvoj situacije na frontu — — — — —	516
2. Bitka na r. Izer od 20. do 26. oktobra — — — —	518
3. Bitka kod Ipra — I faza — od 27. oktobra do 4. novembra — — — — —	522
a. Rad vrhovnog rukovodstva i razvoj situacije do 30. oktobra — — — — —	522
b. Tok bitke od 30. oktobra do 4. novembra — — — —	524
c. Rad vrhovnog rukovodstva od 3. do 4. novembra — — — —	527
4. Bitka kod Ipra — II faza — i kraj bitke u Flandriji od 5. do 14. novembra — — — — —	529
5. Osvrt na bitku u Flandriji — — — — —	531
6. Događaji na ostalom delu zapadnog fronta za vreme bitke u Flandriji — — — — —	534
VI Stabilizovanje zapadnog fronta — — — — —	536
1. Uzroci, razvoj i posledice stabilizovanja fronta — — — —	536
2. Organizacija položaja i upotreba trupa na stabilizovanom frontu — — — — —	539
VII Saveznička ofanziva radi rasterećivanja ruskog fronta u toku decembra — — — — —	543
1. Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	543
2. Ofanziva francuske 10. armije u Artoa od 17. do 27. decembra — — — — —	545
3. Ofanziva francuske 4. armije — prva bitka u Šampanji od 20. decembra 1914. godine do 28. marta 1915. godine — — — — —	547
a. Prva faza od 20. decembra 1914. do 15. januara 1915. godine — — — — —	547
b. Dejstva na ostalom frontu za vreme I faze bitke u Šampanji — — — — —	551
4. Osvrt na savezničke ofanzive — — — — —	552
B. ISTOČNO RATIŠTE — — — — —	553
I Događaji od sredine septembra do početka novembra — — — —	553
1. Situacija do početka austro-nemačke protivofanzive — — — —	553
a. Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	553
b. Uvodne operacije i grupisanje snaga — — — — —	559

	Strana
2. Austro-nemačka protivofanziva od 1. do 12. oktobra —	563
3. Razvoj operacija od 13. oktobra do 2. novembra — —	566
a. Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	566
b. Tok operacija na levoj obali Visle. Bitka kod Ivan- goroda i borbe pred Varšavom — — — — —	568
Bitka kod Ivangoroda od 22. do 26. oktobra — —	569
c. Tok operacija na desnoj obali Visle. Bitka kod Pše- misla i Hirova. Borbe na Sanu i u Karpatima — —	572
d. Bitka kod Pšemisla i Hirova i borbe na Sanu i u Karpatima od 13. oktobra do 2. novembra — — —	573
4. Događaji u Istočnoj Pruskoj od 1. oktobra do 2. no- vembra — — — — —	575
5. Osvrt na oktobarske operacije — — — — —	577
II Događaji od početka novembra do početka decembra —	579
1. Situacija do početka austro-nemačke protivofanzive —	579
a. Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	579
b. Uvodne operacije i grupisanje snaga — — — —	584
2. Lođska operacija od 10. do 25. novembra — — — —	587
a. Boj kod Vloclavjeka od 11. do 12. novembra — —	587
b. Bitka kod Kutna od 14. do 16. novembra — — —	588
c. Rad vrhovnog rukovodstva u toku i posle bitke kod Kutna — — — — —	591
d. Bitka kod Lođa od 17. do 25. novembra — — —	592
3. Krakovsko-čenstohovska operacija od 16. do 25. no- vembra — — — — —	601
a. Rad vrhovnog rukovodstva — izmene odluka i planova — — — — —	601
b. Bitka kod Krakova i Čenstohova od 16. do 25. no- vembra — — — — —	603
4. Operacije u Karpatima — — — — —	606
5. Operacije u Istočnoj Pruskoj — — — — —	609
6. Osvrt na novembarske operacije — — — — —	611
III Događaji do sredine decembra — — — — —	612
1. Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	612
2. Produženje ofanzive nemačke 9. armije i levog krila armijske grupe Vojrš ka Lođu i donjoj Bzuri od 30. novembra do 14. decembra — — — — —	616
a. Obostrano stanje, planovi i grupisanje pred početak ofanzive — — — — —	616
b. Tok operacija — — — — —	618
3. Operacije u zapadnoj Galiciji i na Karpatima od 30. novembra do 13. decembra — — — — —	620
a. Bitka kod Limanova — Lapanova od 1. do 13. de- cembra — — — — —	621
b. Osvrt na bitku kod Limanova — Lapanova — — —	625

	Strana
IV Događaji do kraja decembra — — — — —	627
1. Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	627
2. Operacije u zapadnoj Poljskoj — — — — —	628
3. Operacije u Galiciji i na Karpatima — — — — —	629
a. Austrougarska ofanziva od 15. do 20. decembra —	629
b. Ruska protivofanziva od 21. do 31. decembra —	630
C. BALKANSKO RATIŠTE — — — — —	631
I Operacije na srpsko-crnogorsko-austrougarskom frontu od	
6. septembra do 12. novembra — — — — —	631
1. Rad vrhovnog rukovodstva — — — — —	631
2. Bitka na Drini od 6. septembra do 11. novembra —	633
a. Operacije za ovladavanje graničnim rekama od 6. do	
14. septembra — — — — —	634
b. Produženje austrougarske ofanzive i srpska protiv-	
ofanziva na glavnom pravcu od <u>15. septembra do</u>	
<u>24. oktobra</u> — — — — —	635
c. <u>Operacije u istočnoj Bosni od 15. septembra do 24.</u>	
<u>oktobra</u> — — — — —	636
d. Opšta austrougarska ofanziva od 25. oktobra do 11.	
novembra — — — — —	638
e. Osvrt na bitku na Drini — — — — —	639
II Produženje srpsko-austrougarskih operacija: — — — —	641
Kolubarska bitka od 13. novembra do 15. decembra —	641
1. Povlačenje srpske vojske iza Kolubare i rad vrhovnog	
rukovodstva od 13. do 16. novembra — — — — —	641
2. Kolubarska bitka od 17. novembra do 9. decembra —	643
3. Završna etapa kolubarske bitke od 10. do 15. decembra	648
4. Osvrt na kolubarsku operaciju — — — — —	649
D. TURSKO RATIŠTE — — — — —	651
I Ulazak Turske u rat: uzroci, povod i posledice — — —	651
II Vojnogeografske osobenosti turskog ratišta — — — —	654
III Pripreme za rat — — — — —	655
IV Razvoj događaja na frontovima do kraja 1914. godine —	658
1. Tursko-engleski front — — — — —	658
2. Kavkaski front — — — — —	660
a. Sarikamiška operacija od 22. decembra 1914. do 7.	
januara 1915. godine — — — — —	661
b. Osvrt na sarikamišku operaciju — — — — —	662
E. POMORSKI RAT — — — — —	663
Krstarički rat u dalekim morima — — — — —	664
Boj kod Koronela — — — — —	665
Boj kod Folklandskih ostrva 8. decembra — — — —	665

MILAN ZELENKA
PRVI SVETSKI RAT 1914.

*

Redaktor
Potpukovnik Milivoje Krivokapić

*

Lektor
Stevan Kojić

*

Tehnički urednik
Andro Strugar

*

Korektori
Dana Glumac
Gordana Rosi

*

Tiraž: 3000
Cena: 1500
Štampanje završeno marta 1963.